

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΛΟΓΟΙ
Α' ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΟΙ ΔΗΜΗΓΟΡΙΕΣ ὙΠΕΡ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ὙΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Μετὰ τὴ στρατιωτικὴ ἥττα τῆς Σπάρτης καὶ τὴν κατάρρευση τῆς ἡγεμονίας της, τόσο οἱ Θηβαῖοι νικητὲς ὅσο καὶ οἱ καταπιεζόμενοι ὥς τότε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Πελοποννήσου ἐχθροὶ τῆς Σπάρτης θεώρησαν μελλοντικὸ τοὺς χρέος νὰ διατηρήσουν τὴν ὑπεροχὴ πού μόλις εἶχαν ἐπιτύχει. Μὲ μιὰ ἔνοπλη ἐπέμβαση ἡ Θήβα εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ καταξιώσει, ὁποιαδήποτε ὥρα, τὴν ἐξουσία της στὸ νότο. Μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ἐπαμεινώνδα ὑποχρεώθηκαν ὅλοι νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ δικαίωμά της νὰ ἔχει κάτω ἀπὸ τὴ διαρκὴ κηδεμονία της τὴν Ἀρκαδικὴ Συμπολιτεία καὶ τὸ νεοῖδρυμένο Μεσσηνιακὸ κράτος. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ πολιτικοὶ σχηματισμοὶ στὸ βάθος δὲν ἦταν παρὰ δημιουργήματα τῆς ἐπιθυμίας τῆς Θήβας νὰ ἐκμηδενίσει τὴ Σπάρτη καὶ δὲν εἶχαν γιὰ τὸν Ἐπαμεινώνδα σημασία αὐτοσκοποῦ. Γιὰ τοὺς Ἀρκάδες λοιπὸν καὶ γιὰ τοὺς Μεσσήνιους, πού τόσο ἀνέλπιστα εἶχαν βρεῖ τὴν ἐλευθερία τους, ἡ μεγαλύτερη δυσκολία ἦταν νὰ διατηρήσουν, ὅσο περισσότερο μπορούσαν, τὴν ἀνεξαρτησία τους ἀπέναντι στὴν καλοπροαίρετη τυραννία τῆς Θήβας, τῆς ἐγγυήτριας τῆς αὐτονομίας τους. Ἡ Σπάρτη, ὅσο ἦταν στραμμένη στὰ ἐσωτερικά της καὶ ἀφοσιωμένη στὴν ἀναδιοργάνωση τῶν δυνάμεών της, δὲν τοὺς ἐνοχλοῦσε καθόλου. Ὅστερα ἀπὸ τὴ νέα ἥττα τῆς Σπάρτης στὴ Μαντίνεια, ὁ βασιλιάς Ἀγισίλαος πῆγε στὴν Αἴγυπτο, γιὰ νὰ πολεμήσει ἐκεῖ στὸ πλευρὸ τῶν ἐπαναστατημένων κατὰ τῶν Περσῶν Αἰγυπτίων, καὶ τὸ 360 π.Χ. ἐπιστρέφοντας ἀπὸ ἐκεῖνη τὴν περιπέτεια, γέρος πιά καὶ ταλαιπωρημένος ἀρχηγὸς μισθοφόρων, πέθανε στὴν Κυρήνη. Ὁ γιὸς καὶ διάδοχός του Ἀρχίδαμος συνέλαβε τὸ σχέδιο νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν Πελοποννησιακὴ Ὀμοσπονδία. Ἐτσι ἀπὸ τὸ 360 π.Χ. ὁ κίνδυνος ἄρχισε πάλι νὰ μεγαλώνει γιὰ τοὺς Ἀρκάδες καὶ τοὺς Μεσσηνίους. Ὡστόσο οἱ Σπαρτιάτες δίστασαν νὰ κάνουν μιὰ ἀνοιχτὴ ἐπίθεση σὲ καιρὸ εἰρήνης καὶ περίμεναν τὴν εὐκαιρία νὰ βρεθῇ ἡ Θήβα σὲ ἐμπόλεμη κατάταξη γιὰ νὰ τῆς ἀποσπάσουν πάλι τὶς πόλεις πού προστάτευε στὴν Πελοπόννησο.

Οἱ Μεσσήνιοι τὸ πρόβλεψαν καὶ πρόλαβαν τὴ Σπάρτη. Ὅταν ἡ Θήβα εἶχε ἐμπλακεῖ στὸν πόλεμο μὲ τὴ Φωκίδα, πού καθήλωσε ἐπὶ δέκα χρόνια τὶς δυνάμεις της στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα, οἱ Μεσσήνιοι, πού δὲν μπορούσαν πιά νὰ ὑπολογίζωνται στὴ θηβαϊκὴ βοήθεια, ἔκλεισαν ἀμυντικὴ συμμαχία μὲ τὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ ἐνδεχόμενη ἐπίθεση

τῆς Σπάρτης. Οἱ Ἀρκάδες πού δὲ φρόντισαν νὰ πάρουν αὐτὰ τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, βρέθηκαν σὲ πολὺ δύσκολη θέση, ὅταν οἱ Φωκεῖς μὲ διοικητὴ τὸν Ὀνόμαρχο νίκησαν ἐπανειλημμένα τὴ Θήβα. Ἡ Σπάρτη ἄρχισε νὰ ἐξοπλίζεται ἐναντίον τῆς Ἀркаδίας, πού ἀνυπεράσπιστη τὴν ἦταν παραδομένη στὸ ἔλεός της. Ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Ἀθήνα εἶχαν παραμείνει σύμμαχοι ἀπὸ τότε πού ὁ Καλλίστρατος εἶχε κατορθώσει νὰ τὶς συμφιλιώσει, καὶ ἡ Σπάρτη ἔστελνε τώρα ἀπεσταλμένους στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ βολιδοσκοπήσουν τὴ στάση τῶν συμμάχων της σὲ περίπτωσι ἐνὸς πολέμου Σπάρτης - Ἀρκαδίας. Συγχρόνως, ἔφταναν στὴν Ἀθήνα καὶ Ἀρκάδες ἀπεσταλμένοι, γιὰ νὰ συμφωνήσουν ὅσο πιὸ γρήγορα μπορούσαν μιὰν ἀμυντικὴν συμμαχίαν, ὅμοια μὲ ἐκείνη πού εἶχαν συνάψει οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τοὺς Μεσσηνίους. Τί ὀφείλε νὰ κάνει ἡ Ἀθήνα μπροστὰ σὲ αὐτὸ τὸ δίλημμα; Αὐτὸ τὸ πρόβλημα θέτει ὁ Δημοσθένης στὸ λόγο του **Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν** (δηλαδὴ ὑπὲρ τῶν Ἀρκάδων).

Ἄν εἶναι σωστὸ ὅτι τὸ πρόγραμμα πού ἀκολουθοῦσε τὸ κόμμα τοῦ Εὐβουλου ὑποστήριζε τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἐπέμβασης, τότε θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς ὁ Δημοσθένης, ἤδη ἀπὸ αὐτὴ τὴ δημηγορίαν, δὲν ἔχει βέβαια ἔρθει ἀκόμη σὲ ρῆξιν μὲ τὸν Εὐβουλο, ὅπως δὴ ποτε ὅμως ἔχει διαλέξει δικό του δρόμο. Αὐτὸ θὰ ἦταν καὶ ἡ αἰτία πού δὲν κατάφερε τότε νὰ ἐπιβάλει τὴν ἀποφῇ του. Ἡ ἀπόφασις πού ἔσπρωχνε τοὺς Ἀθηναίους νὰ πάρουν, τοὺς φαινόταν πὼς θὰ εἶχε ὑπερβολικὰ βαριεὲς συνέπειες, ἢ λογικὴ του εἶχε ὑπερβολικὴ οὐξύτητα καὶ τὸ κύρος τοῦ νέου ἀνδρὸς δὲν εἶχε ἀκόμη ἀρκετὰ μεγάλη ἐπιρροή, ὅσο προσεκτικὰ καὶ ἂν ἄκουαν ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι τὰ ἐπιχειρήματά του. Ἔτσι ἔπεσαν σὲ ἓνα βαρὺ σφάλμα, πού ποτὲ δὲ θὰ μπορούσαν νὰ ἐπανορθώσουν. Γιατὶ καὶ τότε, μόνο ὁ Δημοσθένης εἶχε δεῖ καθαρὰ τὸ σωστὸ. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἓνας δεῦτερος λόγος πού ἀνεβάζει τὴν ἀξίαν τῆς δημηγορίας. Ἐμεῖς οἱ μεταγενέστεροι βέβαια μόνο μικρὸ ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ ἔχουμε γιὰ τὰ ἴδια τὰ ἱστορικὰ συμβάντα, πού ἀναφέρονται ἐκεῖ μέσα. Ἀλλὰ τὰ συμβάντα αὐτὰ κέντρισαν τὸν Δημοσθένη νὰ κάνει μιὰ νοητικὴ ἐργασία πού ἡ ἀξία της παραμένει, ὅταν, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο περιστατικόν, ἀναπτύσσει γενικὰ πολιτικὰ διδάγματα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ δημηγορία ἔγινε γιὰ τοὺς μεταγενέστερους ἓνα σχολεῖο ἀνώτερου πολιτικοῦ στοχασμοῦ καὶ μὲ τὴ μεταφορὰ τῶν θεμελιακῶν ἰδεῶν της στὰ μεγαλύτερα σύγχρονα ἀνάλογα προβλήματα ἐπηρέασε ἀποφασιστικὰ τὴν πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης στὰ νεώτερα χρόνια. Γενικά, θὰ φανέρωνε ἑλλειψὶ ὀξυδέρκειας, ἂν ὑποτιμοῦσε κανεὶς τὴν ἐλληνικὴ ἱστορίαν, ἐπειδὴ διαδραματίζεται σὲ μικρῆς κλίμακας

ὑποθέσεις. Οἱ τοπικὲς καὶ ἀριθμητικὲς διαστάσεις δὲν ἔχουν ποτὲ ἀποφασιστικὴ σημασία. Ἡ σημασία θρίσκεται στὴ δύναμη, μὲ τὴν ὁποία ὁ βίος γίνεται βίωμα, καὶ στὸ βάθος τῶν διαπιστώσεων πού τὸ ἱστορικὸ συμβᾶν ξυπνᾷ στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτῃ ὅμως λίγα ὑπάρχουν πού μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὴν ἐλληνικὴ ἱστορία.

Πολλὰ συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῆς Σπάρτης: ἡ συμμαχία της μὲ τὴν Ἀθήνα καὶ ἡ ἔνοπλη βοήθεια πού τῆς εἶχε προσφέρει, μετὰ τίς εἰσβολὰς τοῦ Ἐπαμεινώνδα στὴν Πελοπόννησο, τὸ μίσος τῶν Ἀθηναίων γιὰ τοὺς Θηβαίους καὶ ὁ φόβος τοὺς μήπως ἐπεκταθοῦν ἀκόμη πιὸ πολύ. Τὴ Σπάρτῃ ἐξάλλου τὴν θεωροῦσαν τόσο πολὺ ἐξασθενημένη, ὥστε δὲν τὴν φοβόνταν καθόλου. Ἄλλωστε, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού εἶχε ἀρχίσει ἡ διαμάχη Θηβαίων καὶ Φωκέων, ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Σπάρτῃ εἶχαν ἀμέσως πάρει τὸ μέρος τῶν Φωκέων ἱερόσυλων. Βέβαια, τὸ ἱερὸ συμβούλιο τῶν Ἀμφικτυόνων στοὺς Δελφοὺς εἶχε ἐπίσημα καταδικάσει τοὺς Φωκεῖς, ἀλλὰ καὶ τὰ παιδιὰ ἀκόμη ἤξεραν, πὼς σ' αὐτὸ τὸ ἱερὸ συμβούλιο οἱ Θηβαῖοι διέθεταν ἐξασφαλισμένη πλειοψηφία καὶ τὸ συμβούλιο δὲν ἦταν παρὰ τὸ ὄργανο τῆς ὑπεροχῆς τοὺς στὴν κεντρικὴ Ἑλλάδα. Ἡ καταπολέμηση αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς ἦταν πάντα ὁ στόχος τῆς συνεργασίας Ἀθήνας - Σπάρτης.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι ἐκεῖνοι πού ὑποστήριζαν μιὰ ἐπέμβαση ὑπὲρ τῶν Ἀρκάδων μποροῦσαν νὰ στηρίξουν τὰ ἐπιχειρήματά τους στὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἔνορκων συνθηκῶν, πού εἶχαν κάνει κάποτε ἡ Σπάρτῃ, ἡ Ἀθήνα καὶ οἱ σύμμαχοί τους, ἐπιδιώκοντας τὴ διαφύλαξη τῆς αὐτονομίας τῶν πόλεων - κρατῶν. Ἀλλὰ ἀκριβῶς αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ βασικὸ σημεῖο πού ὁδήγησε, ὅπως ἔλεγαν, τὴν Ἀθήνα σὲ ρήξη μὲ τὴ Θήβα στὸ συνέδριο εἰρήνης τῆς Σπάρτης. Τώρα ἦταν ἡ Σπάρτῃ πού ἤθελε νὰ παραβιάσει αὐτὲς τίς παραγράφους τῆς αὐτονομίας. Ἦταν εὐκόλο ἐπίσης νὰ δείξει κανεὶς πὼς ὁ μόνος λόγος πού ἔκανε τὴ Σπάρτῃ νὰ στραφεῖ ἐναντίον τῆς Ἀρκαδίας ἦταν γιὰτὶ ἡ Μεσσηνία προστατευόταν ἀπὸ τὴν ἀμυντικὴ συμμαχία πού εἶχε συνάψει μὲ τὴν Ἀθήνα, καὶ μιὰ ἐπίθεση κατὰ τοῦ Μεσσηνιακοῦ κράτους θὰ ἔφερνε τὴ Σπάρτῃ σὲ σύγκρουση μὲ τὴν Ἀθήνα. Ἦταν ὅμως ὀλοφάνερο ὅτι τὰ προβλήματα Μεσσηνίας καὶ Ἀρκαδίας ἦταν τὰ ἴδια καὶ ἦδη ἡ ἀμυντικὴ συμμαχία μὲ τὴ Μεσσηνία σήμαινε νέα ἀπομάκρυνση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τὴ Σπάρτῃ. Θὰ ἦταν ἀσυνέπεια, λοιπόν, ἂν οἱ Ἀθηναῖοι εὐνοοῦσαν τίς ὁρέξεις τῆς Σπάρτης γιὰ τὴν Ἀρκαδία. Καὶ ἂν οἱ Σπαρτιάτες ἔπαιρναν στὴν κατοχὴ τοὺς τὴν Ἀρκαδία, ποιὸς φόβος θὰ τοὺς ἐμπόδιζε νὰ

ἐνσωματώσουν πάλι καὶ τὴ Μεσσηνία; Ἄλλὰ τότε δὲν θὰ ἦταν ὅπως δὴποτε ἢ Ἀθήνα ὑποχρεωμένη νὰ ἐκδηλωθεῖ ἐναντίον τῆς Σπάρτης; Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση ἦταν φυσικὰ συμφερότερο γιὰ τὴν Ἀθήνα νὰ ἔχει καὶ τοὺς Ἀρκάδες μὲ τὸ μέρος τῆς.

Ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ δῆλημμα ὁ Δημοσθένης προσπαθεῖ νὰ πάρει σταθερὴ θέση, ὅπως τονίζει μὲ ἔμφαση τόσο στὴν εἰσαγωγὴ ὅσο καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς δημηγορίας του. Ἀφοῦ ἔχουν ἀγορεύσει ἤδη οἱ Ἀθηναῖοι φίλοι τῆς Σπάρτης καὶ οἱ φίλοι τῆς Ἀρκαδίας, ὁ Δημοσθένης ἐπιθυμεῖ νὰ μιλήσει καὶ αὐτὸς ὅχι μόνο διατυπώνοντας τὸ πρόβλημα, ὅπως λέει, στὴν ἀττικὴ διάλεκτο, ἀλλὰ ἀντιμετωπίζοντάς το καὶ ἀπὸ τὴν ἀττικὴ πλευρά. Ὑπάρχουν πειστικὰ ἐπιχειρήματα ποὺ προδιαθέτουν τὸ λαὸ, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς Σπάρτης καὶ ἄλλα ὑπὲρ τῆς Ἀρκαδίας. Κανεὶς ὅμως δὲν ἀναρωτήθηκε ψύχραιμα: τί ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τῆς Ἀθήνας; Ἐκεῖνο ποὺ κάνει προπάντων ἐντύπωση στὴ μάζα εἶναι τὸ συναισθηματικὸ ἐπιχειρήμα ὅτι ἔχουν χρέος νὰ μὴ προδώσουν τοὺς ἀδελφούς τους στὸν πόλεμο Μαντινεῖς, ἀλλὰ νὰ τοὺς μείνουν πιστοί. Ὁ Δημοσθένης τὸ θεωρεῖ αὐτὸ μιὰ σαθερὴ ἠθικὴ. Καὶ ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ὀφείλουν νὰ παραμένουν πιστοί, ἀλλὰ μόνον ἐφόσον καὶ οἱ συναγωνιστὲς ἀδελφοὶ ἐκπληρῶνουν τίς ὑποχρεώσεις ποὺ τοὺς ἐπιβάλλει ἡ συμμαχία. Ἀλλὰ οἱ ὅροι τῆς συμμαχίας μὲ τὴ Σπάρτη προβλέπουν ἐνοπλὴ βοήθεια μόνο σὲ περίπτωση ἄμυνας. Τὶς ἀπρόκλητες ἐπιθέσεις τῆς Σπάρτης ἢ Ἀθήνα δὲν χρειάζεται νὰ τίς ὑποστηρίξει οὔτε κἀν ἠθικά. Ἐκεῖνος ποὺ θέλει νὰ διατηρήσει τὴ συνθήκη ὡς βάση, ὀφείλει σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς νὰ ψηφίσει καὶ τὴν ἐπέμβαση γιὰ τὴ διασφάλιση τῆς εἰρήνης στὴν Πελοπόννησο. Παρατηροῦμε βέβαια ὅτι ὁ Δημοσθένης δὲ δηλώνει μὲ πάθος: Προτιμοῦμε νὰ διαλύσουμε τὴ συμμαχία, παρὰ νὰ ἀνεχθοῦμε νὰ μεγαλώσει ἡ σπαρτιατικὴ δύναμη. Ἀντίθετα, ὑποστηρίζει τὴ νομικὴ ἀποψη, ὅπως εἶχε ἤδη κάνει καὶ στὸ λόγο του Περὶ Συμμοριῶν ἀναφορικὰ μὲ τὸ πρόβλημα ἄμυνα ἢ ἐπίθεση. Δίνει πολὺ μεγάλη σημασία στὴ σωστὴ τήρηση τῶν κανόνων τοῦ διεθνoῦς δικαίου. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παραλληλίσει τὴ στάση του μὲ τὴ θέση ποὺ ἔλαβε ὁ Βίσμαρκ στὸ ζήτημα τοῦ Σλέσβιχ- Χόλσταϊν. Οἱ πολιτικοί, ποὺ ἀντιπροσώπευαν τίς ἐνδόμυχες τάσεις τῆς Γερμανίας, ὑποστήριζαν τὴν ἄμεση διάλυση τῆς διακλήρυξης τοῦ Λονδίνου, ἐνῶ ὁ δημόσιος ἄνδρας Βίσμαρκ προτίμησε νὰ ἀφήσει τοὺς Δανούς νὰ παραβιάσουν αὐτὴν τὴ συνθήκη, γιὰ νὰ καλυφθεῖ ἀπέναντι στὴν Εὐρώπη καὶ νὰ διαφυλάξει τὴν καλὴ του φήμη. Ἔτσι καὶ ὁ Δημοσθένης κρίνει τὴν πολιτικὴ ἀξία τοῦ τυπικοῦ δικαίου ἀκριβῶς ἀντίθετα

ἀπ' ὅ,τι κάνει ἡ συνηθισμένη ἀστική ἠθική, πού τις περισσότερες φορές ὑποτιμᾷ τὴ βαρύτητα πού ἔχουν οἱ καθαρὰ πολιτικὲς ἔννοιες καὶ οἱ διακρατικὲς συμφωνίες καὶ ἔχει τὴν τάση νὰ θεωρεῖ τὴ φιλία μὲ ἕναν ἄλλο λαὸ ὡς ὑπόθεση τῆς καρδιάς.

Ὁ Δημοσθένης δίνει ἐδῶ ἕνα ἔξοχο παράδειγμα τοῦ τί σημαίνει στὴν ἐποχὴ του καλλιεργημένος πολιτικὸς στοχασμός. Δὲν μπορούμε παρὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν παράλληλη ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος στὴ φιλοσοφία τῆς ἰδίας ἐποχῆς, καθὼς συναντοῦμε στὴν ἀρχὴ τοῦ παραγωγικοῦ του συλλογισμοῦ τὸ ἀξίωμα: Ὁφείλομε νὰ ξεκινοῦμε ἀπὸ προτάσεις μὲ καθολικὸ κύρος, γιὰ νὰ καταλήξουμε συλλογιστικὰ στὸ ζητούμενο. Φυσικά, ἡ ἀξία ἑνὸς πολιτικοῦ δὲν καθορίζεται μόνον ἀπὸ τὴ θεμελιακὴ σαφήνεια καὶ τὴν τυπικὴ καθαρότητα τοῦ στοχασμοῦ του. Ἀπὸ μιὰ ὀρθὴ ὑπόθεση —ἔτσι ὀνομάζει κάπου ὁ Ἰσοκράτης αὐτὲς τις προτάσεις μὲ καθολικὸ κύρος πού ἀναφέρει ὁ Δημοσθένης— μπορεῖ ὁ πολιτικὸς νὰ ὁδηγηθεῖ σὲ σφαλереὰ συμπεράσματα. Νομίζω ὅμως ὅτι, γιὰ νὰ κρίνουμε τὴν πολιτικὴ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, χρειάζεται ἀπαραίτητα νὰ γνωρίζουμε πρῶτα σωστὰ τὴν πνευματικὴ τῆς δομὴ καὶ τὸ νοητικὸ τῆς ἐξοπλισμό, ὥστε νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ παρακολουθήσουμε καὶ τις διαδικασίες τῆς λειτουργίας τῆς. Μέσα στὴν ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία δὲ βρίσκω νὰ ὑπάρχει τίποτε σχετικὸ καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποφύγει τὴν ὑποψία ὅτι ὁλόκληρη αὐτὴ ἡ περιοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος δὲν ἐρευνήθηκε πάντοτε μὲ τις ἀπαραίτητες εἰδικὲς γνώσεις.

Ἀξιωματικὴ ἀφετηρία τοῦ Δημοσθένη —πού βέβαια δὲ χρειάζεται ἀπόδειξη— ἀποτελεῖ τὸ συμφέρον τῆς Ἀθήνας. Οὔτε ἡ συμπάθεια γιὰ τοὺς συναγωνιστὲς τῆς Μαντινείας, οὔτε ἡ συμμαχικὴ «πίστη», οὔτε οἱ γραπτὲς συνθήκες δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνονται γιὰ τὸ δημόσιο ἄνδρα ἀλύγιστοι κανόνες. Ἡ φιλία μὲ τὴ Σπάρτη εἶχε ἐκπηγάσει ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς ἰσορροπίας, ὅπως ὑποχρεώθηκε νὰ τὸ διατυπώσῃ πρῶτος ὁ Καλλίστρατος, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα τῆς Ἀθήνας μπροστὰ στὴν ἄνοδο τῶν Θηβαίων καὶ τὴν τριπολικὴ διάταξη τῶν μεγάλων δυνάμεων στὴν Ἑλλάδα. Καὶ αὐτὴ ὅμως ἡ πολιτικὴ μπορούσε νὰ ἀποβεῖ καταστρεπτικὴ, ἂν ἡ συνεργασία μὲ τὴ Σπάρτη γινόταν πάγιο σύστημα. Ὁ Δημοσθένης πιστεύει πὼς ἔφτασε ἡ στιγμή νὰ ἀναθεωρήσουν πάλι τὴν ἀθηναϊκὴ συμμαχικὴ πολιτικὴ καὶ τις ἀρχές πού τὴν κατευθύνουν. Κατὰ τὴ γνώμη του, οἱ συμμαχίες καὶ οἱ συνθήκες δὲν εἶναι αὐθαίρετα δημιουργήματα διπλωματικῆς δεξιότητάς. Ἔχουν ἀξία καὶ παρέχουν ἐγγυήσεις γιὰ διάρκεια, μόνον ἐφόσον ἀντικειμενικὰ ἐκφράζουν

τὰ πραγματικά συμφέροντα καὶ τὴν οὐσιαστικὴ σπουδαιότητα τῶν πραγμάτων. Κάθε συνθήκη ἀποτελεῖ ρύθμιση σχέσεων ἐκφρασμένη στὴ γλώσσα τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Ἀλλὰ ἂν μεταβληθοῦν οἱ πραγματικές της προϋποθέσεις, χάνει τὴ βαθύτερή της ἀξία καὶ γίνεται νεκρὸς τύπος, πού σὲ μιὰ κρίσιμη περίσταση καταρρέει κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν γεγονότων. Τὴ φιλία μεταξύ τῶν λαῶν δὲν τὴν γεννᾷ τὸ γράμμα μιᾶς συνθήκης, ἀλλὰ ἡ συνισταμένη τῶν συμφερόντων. Μὲ αὐτὴ τὴ φράση ὁ Δημοσθένης ἀντιμετωπίζει τοὺς πολιτικούς πού ἡ ὑποστηρίζουν πῶς πρέπει νὰ μείνουν οἱ Ἀθηναῖοι μηχανικὰ προσκολλημένοι στὴ συμμαχία μὲ τὴ Σπάρτη, ἢ ἀμφιβάλλουν ἂν οἱ Ἀρκάδες πού ζητοῦν τώρα τὴ βοήθειά τους μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀξιόπιστοι, ἀφοῦ κατὰ τὸ γράμμα τῆς συνθήκης ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι σύμμαχοι τῶν Θηβαίων. Ἡ ἀρχὴ πού ὑποστηρίζει ὁ Δημοσθένης εἶναι ἀπὸ τὴ φύση της ἀσυμβίβαστη μὲ ἓνα πάγιο σύστημα συμμαχιῶν. Ἀναγκαστικὰ μεταβάλλεται σὲ ἀρχὴ προστασίας τῶν ἀδύναμων κρατῶν γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὅπως ἀκριβῶς στὰ νεώτερα χρόνια ἦταν γιὰ τὴν Ἀγγλία. Δὲν χρειάζεται καθόλου νὰ τὴ δοῦμε ἀπὸ τὴν ἠθικὴ της πλευρᾶ, πού αὐτὴ δὲν ἀπασχολεῖ καθόλου τὸν Δημοσθένη. Γιὰ τὴν Ἀθήνα —ὅπως καὶ γιὰ τὴν Ἀγγλία— ἡ ἀρχὴ γεννήθηκε μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα ἀπὸ τὴ θέση πού κατεῖχε ὡς ναυτικὴ δύναμη ἀπέναντι στὶς χερσαῖες δυνάμεις. Ἦταν τὸ σημεῖο τοῦ Ἀρχιμήδη, ἀπὸ ὅπου μπορούσαν νὰ πραγματοποιηθοῦν προσπάθειες πού νὰ μετακινοῦν τὸν ὑπόλοιπο κόσμος. Ἕνας Ἀγγλος πολιτικός, ὁ λόρδος Brougham, μεγάλος θαυμαστὴς τῆς πολιτικῆς ιδιοφυίας τοῦ Δημοσθένη, διαπιστώνει ὅτι μέσα σ' αὐτὴν τὴ δημηγορίᾳ ἀναπτύσσεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ἀνώτατη ἀρχὴ πού αἰῶνες ἐφάρμοσε ἡ Ἀγγλία στὶς σχέσεις της μὲ τὰ κράτη τῆς ευρωπαϊκῆς ἡπείρου. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων (balance of power)· ἓνα οὐσιαστικὸ μέρος τῆς δυνάμεις της ἡ Ἀγγλία τὸ χρωστᾷ στὸ ὅτι τὴν ἀκολούθησε μὲ συνέπεια.

Ὅπως ἔχομε προηγουμένως ἐκθέσει, ἡ ἰδέα δὲν ἦταν ἀπόλυτα καινούρια. Ὁ Καλλίστρατος ἤδη τὴν εἶχε ἐφαρμόσει. Ὁ Δημοσθένης ἀπλῶς τὴν κατανοεῖ πάλι σὲ ὅλο τὸ βάθος της καὶ ἐξάγει ἀπὸ αὐτὴν τὰ συμπεράσματά του σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόφαση πού πρέπει νὰ πάρουν οἱ Ἀθηναῖοι. Ἐλπίζει νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν καταπίεση πού ἀσκοῦν οἱ δύο μεγάλες χερσαῖες δυνάμεις στὰ μικρότερα κράτη, γιὰ νὰ κερδίσει ἡ Ἀθήνα μὲ νόμιμο τρόπο συμμαχούς, ὥστε σιγὰ σιγὰ νὰ μπορέσει νὰ βγεῖ πάλι ἀπὸ τὴν ἀπελπιστικὴ της ἀπομόνωση. Ἀπὸ τὴ ἄλλη μεριά

πιστεύει ὅτι ἡ συνεργασία μὲ τὴ Σπάρτη μπορεῖ βέβαια νὰ ἀποφέρει παροδικὰ πλεονεκτήματα, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ αὐξήσῃ μόνιμα τὴ δύναμη τῆς Ἀθήνας. Εἶναι πολὺ πιθανότερο νὰ καταλήξῃ σὲ ἀγώνα δρόμου Σπάρτης - Ἀθήνας, καθὼς καὶ οἱ δύο πόλεις θὰ προσπαθοῦν νὰ ξανακερδίσουν τὴ χαμένη τους ἡγεμονία. Ἄν ἄφηναν, λέει, τώρα τὴ Σπάρτη νὰ γίνῃ ὑπέρμετρα ἰσχυρή, θὰ ἔπρεπε σὲ λίγο νὰ σώσουν τὴν ἴδια τὴ Θήβα, ποὺ τώρα τὴ μισοῦσαν ἀκόμη τυφλὰ καὶ ἐπιθυμοῦσαν μὲ κάθε τρόπο τὴν ἀποδυναμώσῃ της, χωρὶς νὰ σκέφτονται τί ἔχουν νὰ κερδίσουν οἱ ἴδιοι. Ἡ θέσῃ ποὺ παίρνει ὁ Δημοσθένης ὑποστηρίζοντας τὴν ἀντιδημοτικὴ παράταξι γίνεται ἀκόμη πιὸ δύσκολη γιὰ αὐτόν, καθὼς οἱ Σπαρτιάτες προτείνουν νὰ ἰσχύσῃ πάλι τὸ *status quo ante* (ἔχειν τὰ ἑαυτῶν), πράγμα ποὺ δημιουργοῦσε γιὰ τὴν Ἀθῆνα ἐλπίδες νὰ ξανακερδίσει τὴ χαμένη μεθοριακὴ τοποθεσία τοῦ Ὠρωποῦ, ποὺ τώρα τὴν κατεῖχαν οἱ Θηβαῖοι. Οἱ Σπαρτιάτες ὅμως δὲν εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ τοὺς χαρίσουν τὸν Ὠρωπό, καὶ ὕστερα ἦταν ἀδύνατο νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς πὼς ἦταν διατεθειμένοι γιὰ χάρι τῆς Ἀθήνας νὰ βγάλουν αὐτοὶ τὰ κάστανά ἀπὸ τὴ φωτιά. Ὡστόσο, ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἀβέβαιας αὐτῆς προσδοκίας, ἤθελαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἀθήνας ὅχι μόνον σὲ περίπτωσιν ποὺ θὰ ἐπιχειροῦσαν τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Ἀρκάδων, ἀλλὰ καὶ σὲ περίπτωσιν ποὺ ἡ Σπάρτη θὰ διεκδικοῦσε πάλι τὴ Μεσσηνία. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὴ σκόπιμα γενικὴ διατύπωση τῶν προτάσεων τους. Ζητοῦσαν μὲ ἄλλα λόγια νὰ τοὺς δώσῃ ἡ Ἀθῆνα ἐκ τῶν προτέρων μιὰ καλυμμένη ἐγγύησιν ὅτι, ὅταν παρουσιαστῇ περίστασις, εἶναι ἑτοιμὴ καὶ νὰ διαλύσῃ ἀκόμη τὴ συμμαχία της μὲ τοὺς Μεσσηνίους γιὰ χάρι τῆς Σπάρτης. Ὁ Δημοσθένης τονίζοντας ὅσο γίνεται πιὸ ξεκάθαρα ὅτι αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ συνέπειαν, ἂν δεχτοῦν τὴν πρότασιν τῆς Σπάρτης, πασχίζει νὰ παρηγορήσῃ τοὺς Ἀθηναίους γιὰ τὸν Ὠρωπό. Ἀποδεικνύεται ἔτσι ὅτι κατέχει ἄριστα καὶ τὴν τέχνη τοῦ διπλωματικοῦ ἐξωραϊσμοῦ. Κάθε φορὰ ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀντικρούσῃ τὴν ἐπικρατοῦσαν κοινὴ γνώμην —καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα σχεδὸν κάθε ἀληθινοῦ πολιτικοῦ— ξέρεي νὰ χειρίζεται μὲ διάκρισιν τίς προτιμήσεις τῶν πολλῶν. Ὅπως στὸ λόγο του *Περὶ Συμμοριῶν* τὸ σύνθημά του δὲν ἦταν ἀπλὰ: Ὁχι πόλεμος, ἀλλὰ: Ὁχι ἀκόμη πόλεμος, ἔτσι καὶ ἐδῶ δὲ λέει: Παραιτηθεῖτε ἀπὸ τὸν Ὠρωπό, ἀλλὰ: Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τίς συνθήκας θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ περιμένουμε ἀκόμη, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται γιὰ τὸν Ὠρωπό!

Τὰ αἰτήματα τῶν Ἀρκάδων, παρὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Δημοσθένη,

ἀπορρίφθηκαν. Ἐπακόλουθο ἦταν νὰ ἐπιδιώξουν συμμαχία μὲ ἓναν ἐχθρὸ τῆς Ἀθήνας, τὸ βασιλιά τῆς Μακεδονίας Φίλιππο, στὸν ὁποῖο ἔμειναν καὶ ἀργότερα πάντα πιστοί. Ὁ Φίλιππος βρῆκε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπεμβαίνει ὅσο συγχά ᾗθελε στὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδας —ἀπόδειξη πὼς ἡ συμβουλή τοῦ Δημοσθένη ἦταν σωστή. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς σοβαρὰ πὼς, ἂν ἡ Ἀθήνα ἀκολουθοῦσε τὴ συμβουλή τοῦ Δημοσθένη, θὰ διακινδύνευε πόλεμο μὲ τὴ Σπάρτη. Γιὰ ἓναν τέτοιον πόλεμο ἡ Σπάρτη ἦταν πάρα πολὺ ἀδύναμη. Ἄν πάλι εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν Ἀρκαδία ἀπὸ τὸ φόβο τῆς Θήβας, δὲν εἶχαν ὑπολογίσει σωστά. Ἡ πρόταση συμμαχίας τῶν Ἀρκάδων ἦταν εὐκαιρία ποὺ χάθηκε. Ἡ Θήβα, ποὺ τὴν ἐποχὴ τῆς δημηγορίας Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν ἦταν ἀκόμη ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος ὄλων, εἶχε ὑποστῆ βαριεὲς ἥττες στὸν πόλεμο κατὰ τῶν Φωκέων, γεγονὸς ποὺ σήμαινε πὼς ἦταν καιρὸς πιά νὰ δοῦν οἱ Ἀθηναῖοι κάτω ἀπὸ ἄλλο φῶς καὶ τὸ νέο πολιτικὸ προσανατολισμὸ τους ἀπέναντι στὴ Θήβα, ὅπως αὐτὸς διακρίνεται ἤδη προγραμματικὰ μέσα στὸ λόγο τοῦ Δημοσθένη.

Ἐπίσης καὶ στὴ δημηγορία Ὑπὲρ τῆς Ροδίων ἐλευθερίας βλέπομε τὸν ψυχωμένο ἀγωνιστὴ ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ παλεύει ἀντίθετα μὲ τὰ ρεύματα τοῦ καιροῦ του. Ἡ δημηγορία αὕτῃ δὲ συνδέεται μόνον χρονικὰ μὲ τὴν Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν, ἀλλὰ καὶ συνεχίζει τὴν ἴδια πολιτικὴ γραμμὴ: ἔπρεπε οἱ Ἀθηναῖοι νὰ δώσουν τέλος στὴν ἀπομόνωση τῆς Ἀθήνας, προσφέροντας μὲ ἐκλεκτικότητα καὶ σύνεση βοήθεια στὰ κράτη ποὺ ζητοῦσαν ἔνωση. Κατὰ τὸ Συμμαχικὸ πόλεμο, ἡ δυναστεία τοῦ Μαύσωλου τῆς Καρίας, ὑποστηρίζοντας τοὺς ἀποστατημένους συμμάχους τῆς Ἀθήνας, εἶχε ἀποδειχθεῖ ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τῆς στὰ νοτιοανατολικά τοῦ Αἰγαίου. Ἡ καρικὴ δυναστεία ἦταν παλιὰ καὶ ἦταν πάντα ὑποτελὴς τοῦ μεγάλου βασιλιᾶ τῆς Περσίας. Ὅταν ὅμως τὸ περσικὸ κράτος τὸν 4ο αἰῶνα ἀρχίζει νὰ διαλύεται, ἡ δυναστεία ἀποκτᾷ μὲ τὸν Μαύσωλο μιὰ ἐξαιρετικὴ σημασία. Ἡ σχεδὸν ἐξελληνισμένη γενιὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς εἶχε ἔδρα τῆς τὴν Ἀλικαρνασσὸ στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου μεγαλόπρεπα οἰκοδομήματα μαρτυροῦν τὸ ὑψηλὸ τῆς αὐτοσυναισθημα. Μποροῦμε νὰ τοὺς συγκρίνουμε μὲ μερικὲς παρόμοιες προσωπικότητες ποὺ ἐμφανίζονται τὶς ἴδιες δεκαετίες, ὅπως μὲ τὸ βασιλιά τῆς Κύπρου Εὐαγόρα, τὸν προστάτη τοῦ Ἰσοκράτη, καὶ τὸ φίλο τοῦ Ἀριστοτέλη Ἑρμία, ἡγεμόνα τοῦ Ἀταρνέα στὴ βόρεια Μικρὰ Ἀσία. Ὅλοι τοὺς πασχίζουν νὰ γίνουν ὅσο μποροῦν πιὸ ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Περσίας καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς

τους στὰ γειτονικά ἑλληνικά νησιά καὶ παράλια. Ὁ Μαύσωλος μὲ μακιαβελικὴ πονηρία εἶχε ἐξωθήσει πρῶτα τὶς ναυτικὲς πόλεις Χίο, Κῶ καὶ Ρόδο, πού ἦταν σύμμαχοι τῆς Ἀθήνας, νὰ ἀποσκιρτήσουν ἀπὸ τὴ συμμαχία, γιὰ νὰ τὶς ὑποτάξει ὕστερα ἀπομονωμένες εὐκολότερα, ὅταν ἡ Ἀθήνα θὰ εἶχε ὑποκύψει. Εἶναι ἡ ἴδια μέθοδος πού χρησιμοποίησε λίγο ἀργότερα ὁ Φίλιππος τῆς Μακεδονίας ἐναντίον τῆς Ὀλύμπου. Ἡ Ρόδος μάλιστα ἀπλωνόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὴ νότια ἀκτὴ τῆς Καρίας καὶ ὁ Μαύσωλος τὴ θεώρησε προμαχῶνα ἀπαραίτητο. Γι' αὐτό, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ προτίμησε νὰ ἀσκήσει ἔμμεσα τὴν ἐπιρροή του κάνοντας μυστικὲς συνεννοήσεις μὲ τοὺς ὀλιγαρχικοὺς τοῦ νησιοῦ, τελικὰ ἄφησε τὸ προσωπεῖο του νὰ πέσει καὶ ἀνέτρεψε τὴ δημοκρατία στὴ Ρόδο, στὴ Μυτιλήνη τῆς Λέσβου καὶ τὴ Χίο. Τί ἀπέμενε λοιπὸν τώρα νὰ κάνουν οἱ ἐξόριστοι, ἂν ἤθελαν κάποτε νὰ γυρίσουν πίσω καὶ νὰ πάρουν τὴν ἐξουσία, ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ζητήσουν καταφύγιο πάλι στὴν Ἀθήνα, ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου λίγο πρὶν εἶχαν ἀποσκιρτήσει;

Ὅπωςδὴποτε οἱ συνθήκες τῆς δημηγορίας πού ἐξετάζομε εἶναι οἱ ἑξῆς: μιὰ ἀποστολὴ ἀπὸ Ρόδιους δημοκράτες φυγάδες ἔχει φτάσει στὴν Ἀθήνα. Στὴν Ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τὰ πάθη εἶναι διχασμένα. Ἀπὸ τὴ μιὰ, ἡ κακόβουλη χαιρεκακία γιὰ τὴν τύχη τῶν προδοτῶν, πού ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ δυστυχήσει ἡ Ἀθήνα καὶ νὰ διαλυθεῖ ἡ συμμαχία τῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ φόβος μπροστὰ σὲ μιὰ μεγαλύτερη ἐπέκταση τῶν Καρῶν βαρβάρων, πού κατέχοντας τὴν Κῶ καὶ τὴ Ρόδο ἀπειλοῦσαν νὰ πάρουν στὰ χέρια τοὺς τὸ ἀττικὸ ἐμπόριο στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ τὸ νοτιοανατολικὸ Αἰγαῖο. Οἱ σημαντικοὶ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀθήνας ἐπιμένουν καὶ τώρα, ὅπως πάντα, νὰ ἀποφύγουν κάθε ἐπέμβαση. Οἱ μεγάλοι ἐξοπλισμοὶ τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν ἀπειλοῦσαν τὴν Ἀθήνα ἤδη ἀπὸ τὸ 354 π.Χ. καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος μιὰ σύγκρουση μὲ τὴν Καρίαν νὰ ὀδηγήσει σὲ ἐμπλοκὲς μὲ τὸ Περσικὸ κράτος. Πάλι ὁ Δημοσθένης ἀντιδικεῖ σκληρὰ καὶ μὲ πείσμα μὲ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἀπομονωτισμοῦ καὶ πασχίζει νὰ δείξει ὅτι τώρα προσφέρει στὴν Ἀθήνα μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ τέλμα τῆς ἐξωτερικῆς τῆς πολιτικῆς, μιὰ εὐκαιρία πού δὲν ἔπρεπε νὰ μείνει ἀνεκμετάλλευτη. Στὶς ἀπόψεις τοῦ Δημοσθένη γιὰ τὸ ροδιακὸ καὶ τὸ ἀρκαδικὸ πρόβλημα ὑπάρχει ἀναμφισβήτητη συνάρτηση. Ἡ ἴδια ἐσωτερικὴ συνέπεια διαφαίνεται καὶ στὴ στάση πού παίρνουν οἱ ἔγκυρες προσωπικότητες τῆς Ἀθήνας, πού ἀποκρούουν τὶς ἀποψεις τοῦ Δημοσθένη. Θὰ πρέπει πραγματικὰ νὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀποφασίσει κανεὶς ἂν καὶ τότε ἡ ἀποδυναμωμένη Ἀθήνα θὰ μπορούσε πάλι νὰ

σκέφτεται νὰ ἀπαλλαγῇ σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικὴ τῆς παθητικότητας καὶ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐπιρροή της, χωρὶς τὸ φόβο νὰ ριψοκινδυνέψῃ ὑπερβολικὰ. Ὑστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε ἐξαιρετικὰ ἐπιφυλακτικοὶ στὴν κρίση μας. Καὶ ὅμως, μόνο τότε ἀρχίζουμε νὰ κατανοοῦμε τὴν ἱστορία, ὅταν κατὰ κάποιον τρόπο μποροῦμε νὰ μετατεθοῦμε πάλι στὴν ἀρχικὴ θέση τῶν ἀνθρώπων ποὺ ὁροῦν καὶ ἀποφασίζουν ὑπεύθυνα. Θὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε παρακολουθώντας τὴ δημηγορίαν τοῦ Δημοσθένη.

Μὲ συνέπεια πρέπει νὰ καθορίσουμε ὅτι ὡς πολιτικὸς στοχαστὴς ὁ Δημοσθένης ἔδινε πάντα τὸ προβάδισμα στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὴ στάση του στὶς δύο πρῶτες δημηγορίες. Ἔτσι καταλαβαίνουμε, γιατί ἦταν ὑποχρεωμένος τὴν ἐκκλησίαν γιὰ βοήθεια τῶν ἐξαπατημένων ἀπὸ τὸ Μαύσωλο Ροδίων νὰ τὴ θεωρήσῃ ἀνεπανάληπτη εὐκαιρία γιὰ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ξανακερδίσουν τὰ σπουδαιότερα νησιωτικὰ κράτη καὶ ἔτσι νὰ δημιουργήσουν μιὰ βάση γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς ναυτικῆς συμμαχίας. Ὁ σύνδεσμος ποὺ ὁδηγοῦσε τοὺς Ροδίους στὴν Ἀθῆνα ἦταν τὸ κοινὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα. Αὐτὸ εἶχε ἐξαρχῆς καθιερώσει τὴν Ἀθῆνα ὡς τὸ γερὸ στήριγμα ὅλων τῶν δημοκρατικῶν πόλεων. Περισσότερο ἀπὸ ἓνα αἶώνα αὐτὸ ἦταν ἡ βάση τῆς συμμαχικῆς τῆς πολιτικῆς καὶ ἀπὸ πολὺν καιρὸ γιὰ πολλὰς πόλεις τὸ πολιτειακὸ τους πρόβλημα στὴν οὐσία δὲν ἦταν παρὰ πρόβλημα συμμαχικῆς πολιτικῆς. Ἡ Σπάρτη μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμον εἶχε ἐγκαταστήσει παντοῦ τίς ὀλιγαρχικὰς κυβερνήσεις τῶν δεσάρχων γιὰ νὰ διευκολύνει τὴ διοίκηση τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν μικρῶν κρατῶν, ἐνῶ ἀντίστροφα ἡ ἱστορικὴ κληρονομία τῆς Ἀθήνας ἦταν νὰ στηρίζῃ τίς δημοκρατίες. Καὶ μολονότι, μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ Συμμαχικοῦ πολέμου, ὑπῆρχε μέσα στοὺς κοινωνικοὺς κύκλους τοῦ Εὐβούλου καὶ τοῦ Δημοσθένη ρεῦμα ποὺ εὐνοοῦσε κατηγορηματικὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ὄχλου καὶ τῶν δημαγωγῶν, παρὰ ταῦτα ἦταν τελείως ἀδύνατον νὰ ἀσκηθεῖ ἀθηναϊκὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, χωρὶς τὴ βοήθεια τῆς δημοκρατικῆς ιδεολογίας. Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει στὴ δημηγορίαν **Ὑπὲρ τῆς Ροδίων ἐλευθερίας**. Καὶ ἐνῶ στοὺς λόγους **Πρὸς Λεπτίνην, Περὶ Συμμοριῶν καὶ Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν** εἶχαμε ἀναγνωρίσει ὡς βαθύτερη φύση τοῦ Δημοσθένη τὴν ἀψογὴ συμπεριφορὰ ἐνὸς εὐπατρίδη, ξαφνικὰ, στὴ δημηγορίαν αὐτὴν, τὸν βλέπουμε νὰ ἀπευθύνεται σὰν ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ στὰ δημοκρατικὰ ἐνστικτα καὶ μὲ τὴν ἔμφυτη δημεγερετικὴ του δύναμη νὰ δοκιμάζει πόσο μποροῦν νὰ ἐπιδράσουν πάνω στὸ πλῆθος

αὐτὰ τὰ πολυμεταχειρισμένα συνθήματα, ξυπνώντας τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τοὺς σύγχρονους στόχους τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πού ἔχει στὸ νοῦ του ὁ ρήτορας.

Αὐτὴ ἡ μεταβολὴ στὴ συμπεριφορὰ τοῦ Δημοσθένη ἀπαιτεῖ φυσικὰ μιὰ ἐξηγήρηση. Καὶ πρῶτα πρῶτα ἐδῶ δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἐσωτερικὴ ρήξη, πού θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ἐξηγήσουμε μόνο ὑποθέτοντας ὅτι ὁ Δημοσθένης ἄλλαξε ξαφνικὰ πολιτικὴ παρατάξη, ὅπως μερικοὶ νόμισαν πὼς ἔπρεπε νὰ κάνουν. Ἐπειτα, τὸ γεγονός ὅτι σ' αὐτὴν τὴ δημηγορίᾳ τονίζονται ἰδιαίτερα τὰ δημοκρατικὰ συμφέροντα, δὲν μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἐπανέλθουμε στὴν πολὺ συνηθισμένη παλιότερα ἀντίληψη, ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένη ἦταν ἐξαρχῆς ἀπόρροια ἐνὸς σταθεροῦ κομματικοῦ δόγματος καὶ ὅτι ὁ ἴδιος στάθηκε ἥρωας ἐνὸς ἰσόβιου ἀγῶνα γιὰ τὸ δημοκρατικὸ ἰδανικὸ τῆς ἐλευθερίας. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, ἐνῶ τὸν ἐξιδανικεύει μὲ ἀντιστορικὸ τρόπο, συγχρόνως καὶ τὸν περιορίζει. Μᾶς κάνει ἀνίκανους νὰ δοῦμε καὶ νὰ καταλάβουμε τὸ γεγονός πού σημειώσαμε ἐξετάζοντας τὸν λόγο **Περὶ Συμμοριῶν**, ὅτι ὁ Δημοσθένης, ἐφόσον βέβαια ἀκολούθησε ὀρισμένο κόμμα, στὴν ἀρχὴ συνδέθηκε μὲ μιὰ ὁμάδα πολιτικῶν πού πολεμοῦσε μὲ σφοδρότητα τὴν ἐπικράτηση τῆς ἄκρατης δημοκρατίας. Ἀργότερα, ὅταν ἀγωνίζεται νὰ ἀποτρέψει τὸν κίνδυνο τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας, φυσικὰ ὁ ρήτορας ἐπικαλεῖται τὴ ὑψηλὴ ἰδέα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Δὲν εἶναι ὅμως σωστὸ νὰ προσπαθοῦμε τὴν ἰδέα αὐτὴ νὰ τὴ μεταφέρουμε στοὺς πρώτους τοῦ κιόλας λόγους, ὅπως γενικὰ γινόταν παλαιότερα καὶ ὅπως καὶ τώρα ἀκόμη συμβαίνει μὲ πολλοὺς καὶ ποικίλους τρόπους. Ἡ ἰδέα αὐτὴ παίρνει γιὰ τὸν Δημοσθένη τὴ γνήσιά της ἀπόχρωση καὶ σημασίᾳ ὡς ὑψηλὸ ἀγαθὸ τοῦ ἔθνους γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἀγῶνα του κατὰ τῆς τυραννίδος τοῦ Μακεδόνα κατακτητῆ. Τότε, ἐπικαλούμενος τὴν ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας, κάνει πραγματικὰ συνεχεῖς καὶ ἐπανεὶλημμένες προσπάθειες νὰ καταστήσει τὸ ἀδιάφορο πλήθος ἐσωτερικὰ ὥριμο νὰ αποφασίσῃ τὸν πόλεμο. Ἀλλὰ ὅπωςδήποτε καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν τὸ σύνθημα τῆς ἐλευθερίας ὁ Δημοσθένης τὸ ἔβλεπε ὡς μέσο πού ὑπηρετοῦσε τὴν ἐξωτερικὴν του πολιτικὴν. Ὅμως, τὴν ἐποχὴ πᾶς αὐτῇ, ὁ φιλελευθερισμὸς ἀποτελεῖ σημαντικὸ συστατικὸ στοιχεῖο μιᾶς πραγματικότητος, ὅπως ὁ ἴδιος τὴ βλέπει, μέσα στὴν ὁποία οἱ ἔννοιαι Ἑλληνισμὸς καὶ Μακεδονία ἀποτελοῦν πολιτικά, πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ δυὸ ἀπόλυτα συμπαγεῖς καὶ ἀδιάλλαχτες ἀντίθετες θέσεις. Στὴ δημηγορίᾳ τοῦ **Ὑπὲρ τῆς Ῥοδίων ἐλευθερίας** τὸ προσκλητήριό του γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον τῶν

δημοκρατικῶν πόλεων ἀπέχει ἀκόμη πάρα πολύ ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἠθικὸ καὶ ἐθνικὸ πάθος τῶν Φιλιππικῶν. Ἐδῶ δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὄργανο τῆς πιὸ ψυχρὰ ὑπολογισμένης πολιτικῆς μὲ ὁδηγὸ τὰ ἀθηναϊκὰ συμφέροντα. Αὐτὸ ἀπεικονίζεται μὲ τὸν καλῦτερο τρόπο, ὅταν ὁ Δημοσθένης, ὑποστηρίζοντας χωρὶς κανένα συναισθηματισμὸ τοὺς Ροδίους, πού λίγο πιὸ πρὶν εἶχαν προδώσει τὴν ἀδελφὴ Ἀθηναϊκὴ Δημοκρατία στὸ βασιλιά τῆς Καρίας, ἔρχεται σὲ φανερὴ ἀντίθεση μὲ τὸ κόμμα τῶν πραγματικῶν Ἀθηναίων δημοκρατῶν, πού, γεμάτοι χαιρεκακία καὶ ἐκδικητικὸ μένος, δὲ θέλουν οὔτε νὰ ἀκούσουν γιὰ μιὰ νέα σύνδεση τῶν δυστυχισμένων τώρα Ροδίων μὲ τὴν Ἀθήνα. Γιὰ τὸν Δημοσθένη ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐδῶ θέμα συναισθήματος καὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ μόνον θέμα πολιτικῆς, πού ἐκείνη τὴν ἐποχὴ σημαίνει γιὰ ἐκείνον ἀπλῶς ὑπόθεση καθαροῦ μακιαβελικοῦ ὑπολογισμοῦ. Ἀπὸ ἓναν τέτοιο ὑπολογισμὸ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ξεκινώντας πετυχαίνει νὰ ἀντιπολιτεύεται ἔντονα τοὺς Ἀθηναίους δημοκράτες καὶ παράλληλα νὰ δουλεύει μὲ ἐπιχειρήματα πού σκοπεύουν τόσο ἄμεσα στὰ κομματικά τους ἔνστικτα, πού νὰ εἶναι σὰν νὰ τοὺς μιλᾷ ρήτορας ἀπὸ τὸ δικό τους κόμμα. Ἐκεῖνο πού στὴν πραγματικότητά ἐπιδιώκει ὁ Δημοσθένης εἶναι νὰ μὴν ἐπιτρέψει στοὺς ἐχθροὺς τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς, τοὺς μόνιμους ὁπαδοὺς τοῦ ἀπομονωτισμοῦ νὰ ἐκμεταλλεύονται τὰ ταπεινὰ ἔνστικτα τοῦ ὄχλου, τὴ χαιρεκακία καὶ τὴν ἐκδικητικότητά του, ὥστε νὰ ἀποτρέπουν τὸ λαὸ ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴ πολιτικὴ δραστηριότητα. Τότε μόνον κατανοοῦμε σωστὰ γιατί ὁ Δημοσθένης χρησιμοποιοῖ αὐτὰ τὰ δημοκρατικὰ συνθήματα, ἂν φαντασθοῦμε, πόσο ἐπιδέξια ὁ Εὐβουλος καὶ οἱ ὁπαδοί του σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι θὰ εἶχαν ἐφαρμόσει —ἀκολουθώντας παλιὰ συνήθεια τῆς ὀλιγαρχικῆς ἀντιπολίτευσης— αὐτὰ τὰ ἴδια δημοκρατικὰ συνθήματα γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα καὶ νὰ ἀποτρέψουν μιὰ ἐνέργεια, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Δημοσθένης. Καὶ οἱ δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις ἔχουν καὶ ἐδῶ τελειῶς διαφορετικὰ ἐλατήρια ἀπὸ ἐκεῖνα πού μᾶς ἀφήνουν νὰ ὑποθέσουμε τὰ ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποιοῦν ἀπέναντι στὸ λαό. Τὸ ἴδιο γινόταν καὶ στοὺς προηγούμενους λόγους καὶ δὲν συντρέχει κανένας λόγος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὴ δημηγορία τῶν Ροδίων θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἀλλάξει κάτι.

Κατὰ τὴ γνώμη μου, λοιπόν, δὲ χωρεῖ καμιά ἀμφιβολία πὼς ἐδῶ δὲν ἔχει ξαφνικὰ πραγματοποιηθεῖ κομματικὴ μεταστροφή τοῦ Δημοσθένη μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀλλαγῆς στὶς κοσμοθεωρητικὲς του ἀντιλήψεις. Θὰ ἦταν δεῖγμα ἀσυνήθιστης ἀπλοϊκότητος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἓνας γνήσιος

δημόσιος ἄντρας θὰ μπορούσε ξαφνικὰ νὰ πέσει ἀπὸ τὰ ὕψη μιᾶς ἀπαλλαγμένης ἀπὸ ψευδαισθήσεις πολιτικῆς ἐποπτείας καὶ νὰ γίνῃ ἓνα ἄκριτο φερέφωνο τῶν γενικῶν συνθημάτων τοῦ ὄχλου. Ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἀκόμη λόγους ἔχουμε γνωρίσει τὴν τεράστια, σχεδὸν τρομακτικὴ δύναμή του νὰ χρησιμοποιεῖ καὶ νὰ κατευθύνει συνειδητὰ τὰ μέσα του, ὥστε μιὰ τέτοια ἐξήγηση ἀποκλείεται πέρα γιὰ πέρα. Ὁ Δημοσθένης βλέπει χειροπιαστὴν μπροστὰ του τὴν δυνατότητα νὰ ὁδηγήσῃ πίσω στὴν πατρίδα τοὺς τοὺς Ῥόδιους δημοκράτες μὲ πολιτικὴ ἢ στὴν ἀνάγκη καὶ μὲ στρατιωτικὴ προστασία ἀπὸ ἀθηναϊκὰ πλοῖα, καὶ νὰ ἀνατρέψουν στὴ Ῥόδο τοὺς ὀλιγαρχικούς. Γιατὶ στὸ μεταξὺ στὴν Καρία ἔχει πεθάνει ὁ βασιλιάς Μαύσωλος καὶ μόλις πρὶν λίγο τὸν διαδέχθηκε μιὰ γυναίκα, ἡ Ἀρτεμισία. Αὕτῃ θὰ ἀποφύγῃ νὰ κάνει πόλεμο, ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας, ὀλοκληρωτικὰ ἀπασχολημένος μὲ τοὺς ἐπαναστατημένους Αἰγυπτίους, δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν Ἀθήνα νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κατάστασι τοῦ κατατεμαχισμοῦ, στὴν ὁποία ὁ ἴδιος τὴν εἶχε καταδικάσει μὲ τὴν τελευταία συνθήκη εἰρήνης. Ἡ παλινόρθωσις τῆς δημοκρατίας στὴ Ῥόδο θὰ γίνῃ σύνθημα ξεσηκωμοῦ γιὰ τὶς ἔκπτωτες δημοκρατίες τῆς Μυτιλήνης καὶ τῆς Χίου καὶ τότε πᾶς ἡ Ἀθήνα θὰ παρουσιάσῃ στὸ βασιλιά τῶν Περσῶν ὡς τετελεσμένο γεγονός τὴ νέα ναυτικὴ συμμαχία.

Ὁ Δημοσθένης ἔπρεπε νὰ τὸ περιμένῃ πὼς θὰ τὸν ἀντικρούσουν μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι στὸ λόγο του **Περὶ Συμμοριῶν** εἶχε μιλήσῃ διαφορετικὰ καὶ εἶχε ἀποτρέψῃ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐρεθίσουν τὸν περσικὸ κολλοσσό. Αὐτὸ χωρὶς ἀμφιβολία ἦταν ἀλήθεια, ἀν καὶ ἡ γνώμη του ἐκεῖ δὲν ἦταν τόσο μιὰ ἄποψη, στὴν ὁποία εἶχε καταλήξῃ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπηχοῦσε ἐξαιρετικὰ ἐπιδέξια τὶς πεποιθήσεις τοῦ Εὐβουλου. Ὡστόσο ἔπρεπε νὰ βρεῖ τρόπο νὰ ἀπαντήσῃ στὴν κριτικὴ. Τὸ κάνει ἀμέσως στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ λόγου, ὅπου ἐξηγεῖ ὅτι ἀπὸ τότε ἤδη τοὺς εἶχε συμβουλέψῃ νὰ μὴ φορτωθοῦν νέους ἐχθρούς, ἀλλὰ νὰ ἀποκρούσουν τοὺς παλιούς. Ἡ τωρινὴ του λοιπὸν πρότασι εἶναι «ἀπόλυτα ἀκόλουθος». Ἡ συνταγὴ του εἶναι τώρα: Δράσις ὑπὲρ τῶν Ῥοδίων, χωρὶς νὰ λυθεῖ ἡ συνθήκη μὲ τὴν Περσία. Αὐτὸν τὸν περιορισμὸ μπορούμε νὰ τὸν θεωρήσουμε πραγματικὴ πεποίθησις ἢ ἀπλῶς μόνον ἐλιγμὸ πολιτικῆς τακτικῆς: δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζῃ κανεὶς ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτῆς τῆς δημηγορίας ὁ Δημοσθένης βλέπει τὸν κίνδυνον μιᾶς ἐμπλοκῆς μὲ τοὺς Πέρσας πολὺ μικρότερο ἀπὸ ὅ,τι τὸν βλέπουν ὁ Εὐβουλος καὶ οἱ κυβερνητικοὶ κύκλοι, ἐνῶ παράλληλα πιστεύει ὅτι οἱ ἴδιοι ὑποτι-

μοῦν τὸν Φίλιππο τῆς Μακεδονίας. Ἐδῶ δὲν μπορεῖ νὰ μὴ θυμηθεῖ κανεὶς τίς παρατηρήσεις ποὺ κάνει γιὰ τὸν Φίλιππο μερικὰ χρόνια πρὶν ὃ Ἰσοκράτης στὸ λόγο του **Περὶ Εἰρήνης**, ὅπου εἶναι πιθανὸ νὰ προσεγγίζει τίς ἀπόψεις τοῦ κύκλου τοῦ Εὐβουλου. Ἐκεῖ τόνιζε ὅτι ὁ Φίλιππος δὲ θὰ φιλονικοῦσε μὲ τοὺς Ἀθηναίους γιὰ τὴν Ἀμφίπολη, ἂν ἡ Ἀθήνα ἐγκατέλειπε ριζικὰ τὴν ἱμπεριαλιστικὴ τῆς πολιτικὴ. Ὅταν λάβουμε ὑπόψη μας τὴν ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν ψευδαισθήσεων, μπορούμε νὰ καταλάβουμε πολὺ καλὰ τοὺς φόβους ποὺ ἐκφράζει ὁ Δημοσθένης στὸ λόγο του γιὰ τοὺς Ροδίους σχετικὰ μὲ τίς ἀληθινὲς ἐπιδιώξεις τοῦ Φιλίππου. Σὰν ἀστραπὴ προβάλλει ἡ γνώμη αὐτὴ γιὰ νὰ ἐξαφανιστεῖ πάλι ἀμέσως. Ὅμως κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλει πὼς ὑπάρχει ἤδη ὡς οὐσιαστικὰ καθοριστικὸ μοτίβο πίσω ἀπὸ ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ροδιακοῦ προβλήματος. Ἕνας πάπυρος, ποὺ ἀνακαλύφθηκε πρὶν μερικὲς δεκαετίες καὶ μᾶς ξανάδωσε κατὰ ἓνα μέρος τὰ σχόλια τοῦ Διδύμου στοὺς Φιλιππικούς, περιέχει ἓνα κομμάτι μιᾶς δημηγορίας τοῦ Ἀθηναίου πολιτικοῦ Φιλοκράτη, παρμένο ἀπὸ τὴ χαμένη ἱστορία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεόπομπου. Ὁ ὁμιλητὴς περιγράφει τὴ δύσκολη θέση τῆς Ἀθήνας σὲ μιὰ ὀλοφάνερα μεταγενέστερη ἐποχῇ: Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Μεγαρεῖς εἶναι ἐχθρικὰ διατεθειμένοι πρὸς τὴν Ἀθήνα, στὴν Πελοπόννησο ἄλλοι εἶναι μὲ τὸ μέρος τῆς Σπάρτης καὶ ἄλλοι μὲ τὸ μέρος τῆς Θήβας, ἐνῶ οἱ Χίοι, οἱ Ρόδιοι καὶ οἱ σύμμαχοί τους ἔχουν γίνει, λέει, ἐχθροὶ μας καὶ διαπραγματεύονται μὲ τὸν Φίλιππο τὴ σύναψη συμφώνου φιλίας. Ἐπαναλαμβάνεται λοιπὸν καὶ ἐδῶ ἡ ἴδια διαδικασία ποὺ ὁδήγησε στὴν ἀποπομπὴ τῶν Ἀρκάδων: ἢ τοὺς ἐγκαταλείπουν στοὺς δυνάστες τους, ἢ τοὺς ὠθοῦν στὴν ἀγκυαλιὰ τοῦ Φιλίππου. Ἔτσι ἡ συμμαχικὴ πολιτικὴ καὶ τὸ πελοποννησιακὸ ζήτημα συνδέονται μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ Βορρά, ποὺ ἀπειλεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ κρίσιμη περιοχὴ μὲ πρωταρχικὴ πολιτικὴ σημασία. Αὐτὰ ποὺ ὑπαινίσσεται ἡ δημηγορία μας μόνον σὲ ἓνα σημεῖο, ἀλλὰ μὲ ἀσυνήτιστη σφοδρότητα, θὰ μᾶς ἀποκαλυφθοῦν στὴν ἐπόμενη δημηγορία. Δὲν μπορούμε νὰ διακρίνουμε καθαρὰ πὼς εἶχαν διαμορφωθεῖ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ λόγου τῶν Ροδίων οἱ σχέσεις τοῦ Δημοσθένη μὲ τοὺς παλιούς του συναγωνιστές, ὅταν ἀρχηγὸς τους ἦταν ὁ Εὐβουλος. Ἀλλὰ ἡ κριτικὴ γιὰ τὴν ἀδράνεια τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας κλιμακώνεται ἐδῶ σὲ σκληρὴν ἀτάκρυσιν καὶ πικρὴ εἰρωνεία προδίδοντας ὡς ἓνα βαθμὸ τὴν ἔνταση τῶν σχέσεων, ποὺ μᾶς κάνει νὰ περιμένουμε καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ρήξιν, ἂν δὲν ἔχει κιόλας συντελεστεῖ. Αὐτὴ ἡ τελευταία ὑπόθεση θὰ μᾶς

βοηθοῦσε νὰ ἀντιληφθοῦμε ἰδιαίτερα τὴ συναισθηματικὴ ἔκκληση στὸ λαό, ποὺ τόσο εὐδιάκριτα ἐμφανίζεται σ' αὐτὴν τὴ δημηγορία. Ὁ Δημοσθένης εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δημιουργήσῃ γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του μιὰ καινούρια στάση, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ πιά νὰ στηρίζεται στὴν ἡγετικὴ ὁμάδα ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴ δική του κοινωνικὴ τάξη. Δὲν ἀγορεύει πιά ὡς ἐκπρόσωπος καὶ συνήγορός τους. Ἀφοῦ δὲ θέλουν νὰ τὸν ἀκούσουν, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ προσπαθήσῃ τώρα νὰ στραφεῖ κατευθεῖαν στὸ λαό.

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.

(Ἄν δὲν μπορέσω νὰ λυγίσω τοὺς θεούς, θὰ συγκινήσω τὸν Ἀχέρωντα).

WERNER JAEGER, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ.

Μετάφρ. Δέσποινας Καρπούζα - Καρασάββα
M.I.E.T., Αθήνα 1979, σ.σ. 106-123.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ *

Όπως ο λόγος «Περί Συμμοριών», έτσι κι αυτός που θα διαβάσουμε θίγει τις σχέσεις της Αθήνας με το βασίλειά των Περσών. Δεν είναι κατώτερος κανενός προηγούμενου ούτε στην τέχνη της σύνθεσης ούτε στην επιδεξιότητα του συλλογισμού· ωστόσο, από την άποψη της αθηναϊκής πολιτικής μου φαίνεται, και τ' ομολογώ, ότι θα δώσει αφορμή στις πιο σοβαρές κριτικές.

Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς πιστοποιεί ότι εκφωνήθηκε στα 351-350, λίγο καιρό δηλαδή μετά τον πρώτο Φιλιππικό¹. Να λοιπόν σε ποιες συνθήκες: Η πολιτεία των Ροδίων, όπως η πλειοψηφία των άλλων ελληνικών δημοκρατιών, είχε καταστραφεί απ' τις διαμάχες των παρατάξεων. Στα χρόνια που είχαν προηγηθεί του συμμαχικού πολέμου, η δημοκρατία είχε πάρει τα πάνω της. Το 357 απομακρύνθηκε απ' την αθηναϊκή συμμαχία και για δύο χρόνια πολέμησε εναντίον της Αθήνας σε συνεργασία με τη Χίο και το Βυζάντιο. Με τη συνθήκη του 355 της αναγνωρίστηκε η απόλυτη ανεξαρτησία. Όμως, όπως ήταν απομονωμένη, η Ρόδος γινόταν πιο ευάλωτη. Ο δυνάστης της Καρίας Μάυσωλος, υπήκοος του βασιλιά των Περσών, έκρινε τη στιγμή ευνοϊκή για να την υποτάξει. Είχε κερδίσει τη φιλία των Ροδίων με την υποστήριξή του στην επανάστασή τους εναντίον των Αθηναίων. Αυτό του επέτρεψε μια πιο άνετη συνεννόηση με την ολιγαρχική παράταξη που ζητούσε την ευκαιρία ν' ανατρέψει το δημοκρατικό σύνταγμα. Επίσης κατάφεραν να πάρουν με το μέρος τους κάποια σημαντικά μέλη του αντίπαλου κόμματος, αναμφίβολα παρουσιάζοντάς τους την ανάγκη που είχε η Ρόδος από μια ξένη υποστήριξη. Έτσι καταστράφηκε η δημοκρατική κυβέρνηση. Έδωσε τη θέση της σε μια ολιγαρχία που βρέθηκε ωστόσο υποκείμενη στο Μάυσωλο και μετά το θάνατό του στη χήρα του Αρτεμισία. Για να ξεφύγει απ' αυτή την καταδυνάστευση, ο λαός της Ρόδου έκανε έκκληση το 350 στη μεγάλη αθηναϊκή δημοκρατία, που θεωρούνταν η φυσική προστάτρια των δημοκρατιών. Ο Δημοσθένης ανέλαβε να υποστηρίξει ενώπιον της Βουλής αυτό το αίτημα για επέμβαση.

Τα πρώτα του λόγια φαίνεται να δείχνουν ότι ένωθε στο κοινό του μια δυνατή αντίσταση και ο λόγος του μας αποκαλύπτει τις αιτίες. Ήταν

---

*Maurice Croiset, Démosthène Harangues, τ. I,
(Les Belles Lettres) Paris 1924, σ.σ. 53-57.

αρχικά ἡ βαθιά μνησικαχία τοῦ λαοῦ ἐναντίον μιᾶς πόλης που πρόσφατα εἶχε ἀπορρίψει τὴ συμμαχία τοῦ καὶ τοῦ εἶχε ἐπιβάλει βαριεὲς θυσίες που τὶς ἀκολούθησε ἡ ταπείνωση. Ἐπειτα ἦταν ὁ φόβος μιᾶς ρήξης καὶ ἐνὸς φανεροῦ πολέμου με τὴν Ἀρτεμισία, ἰσὼς ἀκόμη καὶ με τὸ μεγάλο βασιλιά. Ἀς προσθέσουμε σ' αὐτά, ἀν καὶ ὁ Δημοσθένης δὲν ἀναφέρει τίποτε, τὴν ἀνησυχία γιὰ τὶς υποθέσεις τῆς Ἑλλάδας καὶ γιὰ τὶς φιλοδοξίες τοῦ Φιλίππου, με τὸν ὁποῖο ἡ Ἀθήνα βρισκόταν πάντα σὲ πόλεμο.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Δημοσθένη εἶναι πολὺ ἐπιδέξια. Καταρχὴν παρουσιάζει τὴν περιπέτεια στὴν ὁποία ζητάει ἀπ' τοὺς Ἀθηναίους νὰ μπλεχτοῦν σὰν μιὰ ἀπροσδόκητη ευκαιρία ν' ἀπαντήσουν με γεγονότα στὶς συκοφαντίες που διαδόθηκαν ἐναντίον τῆς Ἀθήνας. Ἐπειτα θίγει τοὺς φόβους που δημιουργήθηκαν σχετικὰ με τὸ βασιλιά των Περσῶν, γιὰ νὰ τοὺς ἀναιρέσει. Οἱ Ῥόδιοι, λέει, δὲν εἶναι υποκείμενοί του· ὁ βασιλιάς δὲν ἔχει λόγο νὰ μας ἐμποδίσαι νὰ παρέμβουμε στὶς υποθέσεις τοὺς καὶ θυμάται ὅτι στο παρελθόν ὁ Τιμόθεος μπόρεσε νὰ ἀπαλλάξει τὴ Σάμο ἀπὸ ἓναν τύραννο που στηριζόταν στους Πέρσες, χωρὶς νὰ προκληθεῖ πόλεμος μ' αὐτούς. Σχετικὰ με τὴν Ἀρτεμισία, ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ εἶναι πιο ὀξυδερκής. Κάνει νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ ὅτι οἱ δυνάμεις των Περσῶν εἶναι τώρα ἀπασχολημένες στὴν Αἴγυπτο καὶ ὅτι οἱ υποθέσεις τοὺς πάνε ἄσχημα ἀπ' αὐτὴ τὴν πλευρά. Ἀφοῦ εἶναι ἔτσι, ἡ Ἀρτεμισία δὲν ἔχει τίποτε νὰ φοβηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀφέντη καὶ κύριό της· δὲν θὰ λάβῃ ὑπόψιν παρὰ μόνο τὸ συμφέρον της· καὶ τὸ συμφέρον της δὲν εἶναι νὰ υποτάξῃ πάλι τοὺς Ῥόδιους στὴν κυριαρχία τοῦ βασιλιά, ἐφόσον αὐτὸ τὸ νησί θὰ γινόταν στα χέρια τοῦ ἑνὸς παρατηρητήριου ἀπ' ὅπου θὰ τὴν ἐπιτηροῦσε ἀπὸ κοντά.

Ἀφοῦ ἔβαλε στο περιθώριο με αὐτοὺς τοὺς συλλογισμούς, που εἶναι περισσότερο πιθανοὶ παρὰ πραγματικὰ ἀσφαλεῖς, τὶς πολιτικὲς ἐνστάσεις, ὁ ρήτορας ἐπιχειρεῖ ν' ἀπαντήσῃ ἐξίσου στους συναισθηματικούς λόγους. Δηλώνει ἀρχικὰ ὅτι ἀπεχθάνεται ὅσο κανεὶς τοὺς Ῥόδιους, ὅτι δὲν ἔχει κανέναν προσωπικὸ δεσμό μ' αὐτούς, ὅτι δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν με κανέναν τρόπο· προσποιεῖται ἀκόμη καὶ ὅτι τοὺς περιφρονεῖ. Ὅμως τὸ πείραμα που μόλις ἔκαναν, λέει, μπόρεσε νὰ τοὺς ἀνοίξῃ τὰ μάτια.

Ἡ Ἀθήνα δὲν πρέπει νὰ κανονίζει τὴν πολιτικὴ τῆς σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ μνησικαχία, ὅσο δίκαιη καὶ ἀν αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι. Πρέπει νὰ λάβῃ ὑπόψιν τὸ πραγματικὸ συμφέρον της. Καὶ δὲν ὑπάρχουν σταθερές συμμαχίες παρὰ μόνο μεταξύ των δημοκρατιῶν. Μ' αὐτές ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς μπορεῖ πάντα νὰ συνεννοηθεῖ. Με τὶς ὀλιγαρχίες δὲν μπορεῖ ποτέ. Ὁ πα-

ρών κίνδυνος προέρχεται απ' αυτές, εφόσον το ολιγαρχικό πολίτευμα κερδίζει έδαφος στην Ελλάδα. Εδώ κάνει έκκληση στην αθηναϊκή γενναιο-οδωρία που ενισχύει με την υπόμνηση ενός όμορφου παραδείγματος που έδωσε κάποτε το Άργος. Μένει το θέμα της δικαιοσύνης. Επιτρέπεται στους Αθηναίους να προκαλέσουν μια νέα επανάσταση στη Ρόδο και να ανατρέψουν το υπάρχον καθεστώς; Σ' αυτό το σημείο ο Δημοσθένης είναι άνετος, αφού δε δυσκολεύεται καθόλου να δείξει πόσο όλα τα ελληνικά και βαρβαρικά κράτη δεν είχαν καμία τύψη να παρέμβουν με τη βία παντού όπου μπόρεσαν να το κάνουν με κέρδος. Όταν όλος ο κόσμος συμπεριφέρεται έτσι, η αποχή τού φαίνεται ατιμία. Και τελειώνει με μια βίαιη λοιδορία εναντίον των αντιπάλων του που τους παρουσιάζει σαν εχθρούς του λαού.

Είναι αλήθεια ότι αυτή η περίληψη δε δείχνει παρά τον ειρμό του λόγου, απογυμνώνοντάς τον απ' όλα αυτά που του προσδίδουν τη γοητεία του. Ωστόσο αυτόν τον ειρμό είναι που πρέπει να εξετάσουμε για να τον κρίνουμε. Έτσι εμφανίζεται, όπως είναι, αδύναμος και ασταθής. Ο ρήτορας δεν αναφέρει τίποτε για την κατάσταση της Ελλάδας που έπρεπε όμως να τραβήξει το ενδιαφέρον του λαού. Τίποτε για τον πόλεμο εναντίον του Φιλίππου, ριψοκινδυνεύοντας έτσι να μεταστρέψει την Αθήνα μπλέκοντάς την σε μια επικίνδυνη περιπέτεια. Αυτά που λέει για το βασιλιά και κυρίως για την Αρτεμισία δεν είναι παρά ένας ευφυής τρόπος απόκρυψης της αλήθειας. Κι ενώ αλλού τον βλέπουμε τόσο προσεκτικό, όταν προτείνει μια ενέργεια, για να μελετηθούν τα πρακτικά μέσα και οι επιπτώσεις της, εδώ δεν έχει καν προσχεδιάσει αυτό το απαραίτητο μέρος των σχεδίων του. Πώς να εξηγήσει κανείς αυτή τη βαθιά αδυναμία σε μια ομιλία τόσο σοφά συνταγμένη και τόσο ικανά ανεπτυγμένη; Φοβάμαι πως η εξήγηση δεν είναι απολύτως προς τιμήν του Δημοσθένη. Δεν μπορούμε ούτε στιγμή ν' αμφιβάλλουμε ότι οι Ρόδιοι απεσταλμένοι έψαξαν να εξασφαλίσουν έναν ευφραδή υποστηρικτή. Απευθύνονται στο Δημοσθένη, ονομαστό ήδη για το ταλέντο του, ο οποίος θεωρείται επιπλέον ένας απ' τους πολιτικούς άντρες τους αφοσιωμένους στο ιδανικό της δημοκρατίας. Οι προσφορές τους ήταν αναμφίβολα ανάλογες προς την υπηρεσία που περίμεναν απ' αυτόν. Ωστόσο δεν είναι απαραίτητο να δεχτούμε ότι συγκατατέθηκε ν' αναλάβει την υπόθεσή τους για λόγους χρηματικού συμφέροντος. Ειλικρινά αφοσιωμένος στη δημοκρατία, μπορεί να θεώρησε τον εαυτό του υποχρεωμένο να μην αρνηθεί τη βοήθειά του στη Ρόδο, όταν αυτή εναπόθεσε σ' αυτόν την εμπιστοσύνη και τις ελπίδες της. Ίσως

ακόμη και να βρήκε, με κάποια ευχαρίστηση, την ευκαιρία να τονίσει έτσι τη στάση του, να ρίξει πιο έντονο φως στα συναισθήματά του. Ας προσθέσουμε ότι πιθανώς να μην το είχε κάνει, αν είχε να φοβηθεί ότι θα έμπλεκε πραγματικά τη χώρα του σ' ένα νέο πόλεμο. Αλλά ακόμη κι ο λόγος του, όταν τον παρατηρούμε από κοντά, μας κάνει να σκεφτούμε ότι ο Δημοσθένης είχε την απόλυτη συνείδηση μιας σίγουρης αποτυχίας. Εξηγούμαι, καθώς ο ίδιος αμέλησε παντελώς να μελετήσει την υλοποίησή του. Τον θεώρησε μια απλή διακήρυξη και εκτίμησε ίσως ότι θα μπορούσε να είναι όχι χωρίς χρησιμότητα μ' αυτή τη μορφή. Ήταν ήδη κάτι το να προετοιμάσει τη λήθη πρόσφατων παραπόνων, τον κατευνασμό των πνευμάτων και να δείξει ότι οι ελληνικές δημοκρατίες είχαν συμφέρον να αλληλοϋποστηριχθούν.

Φαίνεται σίγουρο ότι οι Αθηναίοι απείχαν από οποιαδήποτε βοήθεια στους Ρόδιους² και γνωρίζουμε από τον ίδιο το Δημοσθένη ότι το 346 η Ρόδος ήταν υποταγμένη στον Ιδριέα, διάδοχο της Αρτεμισίας³. Εξάλλου, αν ο λόγος «Περὶ Συντάξεως» χρονολογείται, όπως πρέπει να πιστεύουμε σήμερα, περίπου το 350 ή ακόμη το 349, δηλαδή λίγο μεταγενέστερα απ' αυτόν εδώ, ανακαλύπτουμε έναν υπαινιγμό, που αποδεικνύει ακόμη πιο καθαρά ότι τελικά τίποτε δεν είχε αλλάξει για τους Ροδίους⁴.

Μετάφρ. Λίνα Δάλκου

---

*ΣΗΜ.:

1. Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, 1η Επιστολή προς Αμμαίον, 4.
2. Beloch, Griech. Gesh. III², 1ο μέρος, σελ. 487.
3. Δημοσθένης, Περὶ τῆς Ειρήνης 26, που επισημαίνει ο H. Weil, Harangues, σελ. 33.
4. Περὶ Συντάξεως 8. Δες επίσης τη διήγηση του Βιτρούβιου, 11, 8, 14-15.

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΡΟΔΙΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Λιδανίου υπόθεσις

Τὸν συμμαχικὸν κληθέντα πόλεμον ἤραντο πρὸς Ἀθηναίους Χῖοι καὶ Ῥόδιοι καὶ Βυζάντιοι, πρότερον μὲν αὐτῶν ὑπήκοοι γεγονότες, τότε δ' ἄλλήλοις συμμαχίαν πεποιημένοι κατὰ τῶν Ἀθηναίων. Γεῖτονες δ' ὄντες οἱ Ῥόδιοι τῇ Καρίᾳ πρὸς τὸν ταύτης ὕπαρχον Μαύσωλον οἰκείως ἔχειν ἐδόκουν· ὁ δὲ κατ' ὀλίγον πιστευόμενος ὑπ' αὐτῶν ἐπιβουλὴν κατὰ τοῦ δήμου συνεστήσατο, καὶ τὴν δημοκρατίαν τῶν Ῥοδίων ἀφελόμενος ὀλίγοις τοῖς δυνατωτέροις τὴν πόλιν κατεδούλωσε. Συμβουλευεῖ τοίνυν ὁ Δημοσθένης μὴ περιορᾶν ταῦτα, ἀλλὰ βοηθεῖν τῷ δήμῳ τῶν Ῥοδίων, συμφέρειν λέγων τοῖς Ἀθηναίοις τὸ δημοκρατεῖσθαι τὰς πόλεις. Εἰ δ' ἡδίκηκασιν ἡμᾶς Ῥόδιοι, φησὶν, ἀλλὰ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν καὶ σύνητες τὸ καὶ τοὺς λυπήσαντάς τι τῶν Ἑλλήνων ἐλευθεροῦν καὶ μὴ μνησικακεῖν ἀμαρτάνουσιν εἰς τὴν πόλιν.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Για τη χρονολόγηση του λόγου υπάρχουν διστάμενες απόψεις. Κατὰ Διονύσιον τον Αλικαρνασσεά (Ἐπιστ. πρὸς Ἀμμαῖον, 4) ὁ λόγος εκφωνήθηκε το 351 π.Χ. Ο Focke τον τοποθετεῖ στο 352 π.Χ., ενώ ο Croiset στο 350 π.Χ. (σχετικό κείμενο βλ. στο βιβλίο αυτό).

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου (ΙΣΤ', 36) ἡ Ἀρτεμισία, ἀδελφὴ, σύζυγος καὶ διάδοχος τοῦ Μαυσώλου ἐβασίλευσε μετὰ τὸν θάνατό του ἐπὶ διετία (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 353 καὶ 351 π.Χ.). Ἡ μαρτυρία αὐτή, ἀν ανταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, ἀποκλείει τὴν τελευταία χρονολόγηση, ἀφοῦ ἡ Ἀρτεμισία ἐμφανίζεται στὸν Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας ἐν πλήρει δράσει. Ἀν ἐπίσης ἡ σύντομη ἀναφορὰ τῆς παρ. 24 τοῦ λόγου στὴν υποτίμηση ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων τῆς δυνάμεως τοῦ Φιλίππου θεωρηθεῖ ὡς τεκμήριο τοῦ ὅτι ὁ Δημοσθένης εἶχε ἤδη, χωρὶς ἀποτέλεσμα, ἐκφωνήσῃ τὸν Α' Φιλιππικό (351 π.Χ.), τότε τὸ πιθανότερο εἶναι ὁ λόγος μας νὰ ἐκφωνήθηκε ἐπίσης το 351 π.Χ. (βλ. ὁμῶς καὶ W. Jaeger, Δημοσθένης, Μ.Ι.Ε.Τ. 1979 σ. 264).

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ §§ 1-2

Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴ διαίρεση τοῦ κειμένου καὶ τοὺς στόχους τοῦ ρήτορα. Στὴν α' παράγρ. βασικὲς ἐπιδιώξεις εἶναι πρῶτον ἡ εξασφάλιση τῆς ἀνοχῆς (**διδόναι παρρησίαν**) καὶ δεῦτερον ἡ ἐπισήμανση τῆς ἀνάγκης νὰ ἐκτελοῦνται οἱ ἀποφάσεις (**πεῖσαι πράττειν**).

Στη 6' παράγρ. επιδιώκει πρώτον την εὐνοϊαν εγκωμιάζοντας την Αθηναϊκή πολιτεία και δεύτερον τη μεταβολή του απασιδόδοξου κλίματος με την προσδοκία της επικείμενης «καλῆς δόξης», «ἐάν, βέβαια, ἃ χρὴ βουλεύσωνται».

Η τελευταία αυτή επισήμανση συνδέεται με την «πρόθεση» (§§ 3-4) ως προκατασκευή της. Ιδιαίτέρως λοιπόν πρέπει να τονισθεῖ ἡ «ηθοποιία», ο τρόπος δηλαδή με τον οποίον ο ρήτορας φροντίζει να εμφανίσει τον εαυτό του και να κολακεύσει το ακροατήριο.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Οι §§ 1-2 περιλαμβάνονται και στα «Δημοσθένους Προοίμια Δημογορικά» (ΚΖ'). Η § 2 κατά την «Οὐλπιανού ἐξήγησιν» αποτελεί 6' προοίμιο. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος (Ρητορικής βιβλία γ', σ. 174) δέχεται γενικώς για τους ρητορικούς λόγους ένα προοίμιο «ἂν καὶ πολλοὶ εὖρον πολλὰ ἕως ἕξ καὶ περισσότερα, ὁ δὲ Οὐλπιανός ὄχι επέκεινα τῶν τριῶν».

Το παρόν ανήκει στο εἶδος του «προοιμίου ἀντιπιπτόντων», αφού ο ρήτορας είναι υποχρεωμένος ν' αντιμετωπίσει ακροατήριο, όπως φαίνεται, προκατειλημμένο κατά των απόψεών του και απαιτείται ιδιαίτερη ευστροφία και ευρηματικότητα (προοίμιον συμπεπλεγμένον ἢ εὐρηματικόν), ώστε, αντιστασόμενος στο φρόνημα ἢ τις επιθυμίες των ακροατῶν, να μην προκαλέσει το «γενικὸ αἶσθημα». Χαρακτηριστικός είναι ο συγκεκαλυμμένος τρόπος που διατυπώνει την πρότασι: «ἐὰν ἃ χρὴ βουλεύσῃσθ' ὑπὲρ αὐτοῦ»!

2. «διδάξαι τὰ βέλτισθ'». Αυτό (όπως και το «πείσαι») είναι βασική επιδίωξη ενός συμβουλευτικού λόγου. Τα βέλτιστα είναι:

Α'. Το δίκαιον· το άγραφο δηλ. έθος που καθορίζει τα καλά και τα αισχρά (Θεοὺς σέβειν, γονεῖς τιμᾶν, φίλους εὖ ποιεῖν κ.λπ.).

Β'. Το νόμιμον· ό,τι νόμος ορίζει, οι κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν την οργάνωση της πολιτείας, τις σχέσεις μεταξύ των πολιτῶν, αλλά και τις σχέσεις μεταξύ πόλεων (διακρατικές συμφωνίες-συνθήκες).

Γ'. Το συμφέρον· (το χρήσιμο και το αναγκαίο). Ο ρήτορας οφείλει να συμβουλεύει: α') Πώς δεν θα χαθούν, αλλά θα διατηρηθούν και θα αυξηθούν τα υπάρχοντα αγαθά και θα αποκτηθούν τα μη υπάρχοντα. β'). Πώς δεν θα αυξηθούν, αλλά θα αποφευχθούν ἢ θα ελαττωθούν τα υπάρχοντα δεινά. γ'). Πώς δεν θα αποτύχουμε στις προσπάθειές μας, αλλά θα επιτύχουμε τα προσδοκώμενα αγαθά. δ') Πώς δεν θα συμβούν, αλλά θα αποκλεισθούν τα προσδοκώμενα δεινά.

Δ'. Το δυνατόν· ό,τι ενδέχεται «χαλεπώς» ή «ραδίως» να συμβεί, όχι εξ ανάγκης ή τύχης, αλλ' εκ των ιδιοτήτων και δραστηριοτήτων των ανθρώπων. Οι ρήτορες συνήθως διογκώνουν τις δυνατότητες των φίλων και υποτιμούν τους αντιπάλους.

Ε'. Το καλόν· ό,τι αφ' εαυτού αιρετό και επαινετό, τιμά και δοξάζει τους πράττοντες, οι αρετές δηλ. και τα εξ αυτών πνευματικά ή σωματικά προσόντα και τα αποτελέσματά των (κατορθώματα, τρόπαια κ.λπ.).

Ο ρήτορας οφείλει να συμβουλεύει, όπως και περί του συμφέροντος: α') Πώς η παρούσα δόξα δεν θα απολεσθεί, αλλά θα διατηρηθεί και θα αυξηθεί και θα αποκτηθεί η μη υπάρχουσα.

β') Πώς θα αποπλύνουμε την υπάρχουσα αδοξία και θα αποφύγουμε την μέλλουσα.

ΣΤ'. Το ἥδύ· ό,τι προξενεί ηδονή (αντίθ. το λυπηρόν).

Γι' αυτά που πρέπει να προβάλλει ο πολιτικός ρήτορας βλ. στο Α' βιβλ. της Αριστοτελικής Ρητορικής, 1360 b κ. εξής.

3. «ἐπειδάν τι δόξη... πρὶν δόξαι». Περί της αδρανείας και αμελείας των Αθηναίων βλ. ενδεικτικώς: Α' Όλυνθ., 8,9,14,15. Γ' Όλυνθ., 9. Α' Φιλιππ., 5,6,7. Δ' Φιλιππ. 8,9,49,50. Στον Β' Όλυνθ. 12 λέγει χαρακτηριστικά: «πᾶς λόγος, ἂν ἀπῇ τὰ πράγματα μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν». Χαρακτηριστικό παράλληλο κείμενο το Γ' Όλυνθ., 14-15. Πρβλ. και Πλουτάρχου Λακών. Ἀποφθ., 235, 55 «Νῆ τῷ Σιώ (μα τους Θεούς) ἴσασι μὲν οἱ Ἀθηναῖοι τὰ καλά, οὐ πράσσουσι δέ». Βλ. επίσης Πλάτ. Ἀπολογ. Σωκρ 30 Ε.

4. «χάριν ὑμᾶς τοῖς θεοῖς ὀφείλεις». Περί της ευνοίας των θεών προς την πόλη και της αμελείας των Αθηναίων βλ. και Α' Όλυνθ., 10-11 και Β' Όλυνθ., 1 και 22.

5. «διὰ τὴν αὐτῶν ὕβριν, τὰς παρὰ τῶν διαβαλλόντων βλασφημίας». Για να κριθούν όσα εδώ και αλλού λέγει περί αυτών ο Δημ. βλ. τα αφορώντα την παθολογία της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας (Ιστ. του Ελλ. Έθνους, Εκδοτ. Αθηνών, τ. Γ' 1, 456 κ. εξής).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

4. Η άσκηση απευθύνεται σε τμήμα υψηλού επιπέδου.

α' εκδοχή (των σχολίων του εγχειριδίου): «Έχει παρουσιασθεί λοιπόν

ένα από εκείνα για τα οποία εγώ νομίζω ότι οφείλετε ευγνωμοσύνη στους θεούς, το ότι δηλαδή κ.λπ.».

6' εκδοχή: «Το ότι λοιπόν εκείνοι που... σας πολέμησαν εξαρτούν τώρα την σωτηρία τους από σας μόνο, είναι ένα από εκείνα κ.λπ.».

Βεβαίως η εκλογή είναι υποκειμενική. Πάντως η 6' εκδοχή φαίνεται λιγότερο ρητορική καθώς αποκλείει την αναπνοή του λόγου στο *ὀφείλει*ν και απαιτεί την απνευστί απαγγελία όλης της περιόδου, χωρίς την παύση και την «έκπληξη» της επεξηγήσεως. Βλ. παρόμοια άσκηση στην επόμενη ενότητα.

5. Περί της **παρρησίας** και των δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο ρήτορας βλ. χαρακτηριστικό χωρίο, Γ', Ὀλυνθ. 3. Επίσης Ἴσοκρ. Περί Ειρήνης, 3-5 και 14. Γενικώς περί παρρησίας βλ. Στob. Ἀνθολογ. II'.

Κατά το εκεί απόσπασμα 44 (Ευσεβίου) δεν είναι παρρησία «τὸ πᾶσιν ὥς ἔτυχεν ἐπιτιμᾶν καὶ λοιδορέεσθαι... ἀλλὰ εἰ προς οὐς δεῖ καὶ ὑπὲρ τίνων χρή καὶ ἐν ᾧ χρή μετὰ τοῦ χρησίμου τῶν παρισταμένων ξὺν νόῳ προσδιαλέγειν».

Απαιτείται λοιπόν να ποικίλλει και να διαμορφώνει ο ρήτορας τον λόγο του ανάλογα με τη σύνθεση του ακροατηρίου, τα ἤθη, την προέλευση, την αγωγή, την ηλικία, τις ασχολίες και τις βιοτικές περιπέτειες των ακροατών. Ἐπειτα πρέπει να αναφέρεται σ' αυτά που πρέπει, την ώρα που πρέπει και για πράγματα χρήσιμα στους ακροατές, με τρόπο που υπαγορεύει η σύνεση. Πρβλ. Γοργ. Επιτάφιος (Rh. Gr. τ.5, 548 Walz): *τοῦτον νομίζοντες θεϊότατον καὶ κοινότατον νόμον, τὸ δέον ἐν τῷ δέοντι καὶ λέγειν καὶ σιγᾶν καὶ ποιεῖν <καὶ ἑᾶν>*». Ο κανόνας του μέτρου, «μεσότης ἀρετῆ», ανάγεται σε θεϊκό και καθολικότατο νόμο που πρέπει να εφαρμόζεται σε λόγους και πράξεις. Η παρρησία δεν είναι θράσος, αλλά ἔλλογο θάρρος.

ΠΡΟΘΕΣΙΣ §§ 3-4 ΣΧΕΔΙΟ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Διδαχτέα Ενότητα: Δημοσθένους «Ὑπὲρ τῆς Ῥοδίων Ἐλευθερίας», §§ 3-4 (Πρόθεσις)

Μέθοδος: Ερμηνευτική

Πορεία: Αναλυτική-συνθετική

Μορφή: Διαλογική (κατευθυνόμενη αυτενέργεια)

Στόχος: Να εξετασθούν τα πρώτα επιχειρήματα και να κατανοηθούν οι ρητορικοί τρόποι με τους οποίους ο Δημοσθένης, επιδιώκει να θεμελιώσει την εισηγησή του στην Εκκλησία του Δήμου.

Προπαρασκευή: Το μάθημα θα γίνει χωρίς «κατ' οίκον» προπαρασκευή των μαθητών.

Αφόρμηση, καθορισμός του θέματος, κινητοποίηση του ενδιαφέροντος: Της ενότητας αυτής υπάρχει «προκατασκευή», η τελευταία ημιπερίοδος του προοιμίου, που έχει ήδη διδαχθεί. Η αναφορά σ' αυτήν και η αβίαστη, κατ' αυτόν τον τρόπο, σύνδεση με τα προηγούμενα θα αποτελέσει την αφόρμηση της διδασκαλίας και τον καθορισμό του θέματος. Ο διδάσκων παραπέμπει τους μαθητές στη γενική εισαγωγή για τον ρητορικό όρο «πρόθεσις» και κινητοποιεί το ενδιαφέρον τους διεγείροντας την περιέργειά τους για τον τρόπο που ο ρήτορας θα εισηγηθεί μία τόσο μη δημοφιλή πρόταση. Ακολουθώντας, ο καθηγητής διαβάζει αργά το κείμενο φροντίζοντας να τονισθούν ιδιαίτερος οι όροι στους οποίους κυρίως εδράζεται το νόημα, όπως θα το έκανε ενδεχομένως ο ρήτορας επί του θέματος (χωρίς βέβαια τον ρητορικό στόμφο).

Ανάπτυξη (Ανάλυση): Οι μαθητές, οι οποίοι παρακολουθούν με ανοικτά τα βιβλία, αφήνεται επί 2-3 λεπτά για να διακρίνουν τις επί μέρους ενότητες, οι οποίες άλλωστε προσδιορίζονται και από τη στίξη του κειμένου: **ἤτιάσαντο... πόλεμον, φανήσεται... αἵτιοι, ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ' ... εὐνοίας.** Ο διδάσκων μπορεί να βοηθήσει καλώντας τους να επιστημάνουν τις διαφορές (χρόνου, προσώπου, αριθμού) των ρημάτων (**ἤτιάσαντο, συνέστησαν –φανήσεται– ποιήσετε... ποιῆσθαι**) που σηματοδοτούν τη διάκριση των νοημάτων.

Ακολουθεί η ανάπτυξη των τριών ενοτήτων. Με τη βοήθεια των γλωσσικών σχολίων επιστημαίνονται και συζητούνται τα απολύτως απαραίτητα για την κατανόηση του κειμένου γραμματικά, συντακτικά κ.λπ. στοιχεία. Ιδιαίτερο βάρος δίδεται στον σχολιασμό του κειμένου από ρητορική άποψη. Μετά το τέλος της αναλύσεως κάθε ενότητας επιχειρείται η μετάφρασή της από κάποιον μαθητή.

Α' ενότητα: **ἤτιάσαντο... πόλεμον.** Η ημιπερίοδος αυτή δεν παρουσιάζει δυσχέρειες. Οι μαθητές όμως θα βοηθηθούν να κατανοήσουν τον ευφύεστατο τρόπο με τον οποίον ο ρήτορας χρησιμοποιεί τον λόγο για να ι-

κανοποιήσει το ακροατήριο και να αποφύγει τις αντιδράσεις του. Το βάρος του νοήματος φέρουν τα ρήματα **ἡτιάσαντο** και **συνέστησαν**. Για το πρώτο ρήμα μπορεί να επισημανθεί η διαφορά του από το **κατηγορῶ**, του οποίου είναι ασθενέστερο, και ότι σημαίνει συνήθως μια χωρίς αποδείξεις κατηγορία. Ο ρήτορας προσποιείται πως αγνοεί το γεγονός ότι οι Αθηναίοι εκμεταλλεύτηκαν τη νομική υπεροχή που τους έδινε η ιδρυτική της Β' Συμμαχίας συμφωνία του 377 π.Χ. για να την παραβαίνουν με μονομερείς αποφάσεις, με επεμβάσεις στα εσωτερικά των συμμαχικών πόλεων και οικονομική καταπίεση.

Μ' αυτόν τον τρόπο υποβάλλει την εντύπωση ότι οι Αθηναίοι έχουν κατηγορηθεί χωρίς λόγο. Το **συνέστησαν** κινείται προς την ίδια κατεύθυνση. Η πρόθεση **σύν** δηλώνει ότι έχει εξυφανθεί εναντίον της πόλεως μια συνωμοσία (υπενθυμίζονται στους μαθητές οι φράσεις της Νεοελληνικής «στημένο παιχνίδι», «μου την έχουν στημένη», κ.λπ.). Με το ρήμα αυτό ο Δημοσθένης εμφανίζει την αποχώρηση των πόλεων από την Αθηναϊκή Συμμαχία ως κήρυξη πολέμου εναντίον των Αθηναίων. Το αληθές όμως είναι ότι οι Αθηναίοι άρχισαν τον Συμμαχικό πόλεμο μετά την άρνηση καταβολής των «συντάξεων». Τα γεγονότα αυτά είναι γνωστά στους μαθητές από την Εισαγωγή, αλλά και σχετικές επισημάνσεις γίνονται στα ερμηνευτικά σχόλια.

Μπορεί να επισημανθεί η διαφορά του χρόνου των ρημάτων προς το **ἐπιβουλεύειν** (όχι **ἐπιβουλεύσαι**). Ο αόριστος των δύο ρημάτων δείχνει το στιγμιαίο και αντικειμενικό, ενώ ο αποπειρατικός παρατατικός με τον οποίον πρέπει να μεταφραστεί το απαρέμφατο εκφράζει μια αμφισβητούμενη προσπάθεια στο παρελθόν. Από μία κάπως υψηλού επιπέδου τάξη μπορούμε να ζητήσουμε την ανάλυση του απαρεμφάτου στην αρχαία γλώσσα, οπότε βέβαια πρέπει να αναλυθεί με το **ὥς** + ευκτ. του πλαγίου λόγου (**ἡτιάσαντο ἡμᾶς ὥς ἐπιβουλεύοιμεν αὐτοῖς**). Με την ευκτ. του πλαγ. λόγου χαλαρώνει ο τόνος της βεβαιότητας και υπεισέρχεται η αίσθηση της υποκειμενικής γνώμης.

Μπορεί, επίσης, να υποδειχθεί ότι οι Ρόδιοι τίθενται στο τέλος του καταλόγου των «συνωμοτών» σε μια προσπάθεια ίσως να υποτιμηθεί εμμέσως η ενοχή τους.

Β' ενότητα: φανήσεται... αἵτιοι. Το κείμενο δεν παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες. Οι μαθητές θα καθοδηγηθούν να ανακαλύψουν το σχήμα της αντιθέσεως που εκτείνεται σε όλη την ημιπερίοδο (**ὁ μὲν Μαύσωλος**

—οἱ δὲ Χῖοι καὶ Βυζάντιοι— ὑμεῖς δὲ). Βασικό ρήμα το **φανήσεται** το οποίο εννοείται με διαφορετική μορφή στα άλλα δύο σκέλη της αντιθέσεως (σχῆμα ἐξ ἀναλόγου). Με το σχῆμα της αντιθέσεως αντιπαρατίθενται οι συμπεριφορές των συμμάχων της Ρόδου προς την προτεινόμενη από τον ρήτορα συμπεριφορά της πόλεως. Η σύγκριση αυτή θα διαλύσει τις συκοφαντίες και θα καθαρίσει το πολιτικό τοπίο. Η αντίθεση αναλύεται και σε σχετική άσκηση του βιβλίου. Οι μαθητές πρέπει επίσης να αντιληφθούν τον τρόπο με τον οποίο υποβαθμίζεται η ευθύνη των Ροδίων, ως εξαπατηθέντων από τον Μαύσωλο και πώς ο ρήτορας εμφανίζει την αποδοχή της προτάσεώς του ως ευκαιρία δικαιώσεως και εξάρσεως του ευεργετικού ρόλου της πόλεως (**μόνοι τῶν πάντων**).

Γ' ενότητα: ἐκ δὲ τοῦ ταῦθ'... **τυχεῖν εὐνοίας**. Η περίοδος αυτή παρουσιάζει δύο τουλάχιστον συντακτικές δυσχέρειες: α') την υποθ. πρόταση «ἐὰν ὑμῖν ᾧσι φίλοι», η οποία νομίζω ότι πρέπει να διδαχθεί ως επεξηγήρηση στο προηγούμενο **τοῦτο** και β') την επεξηγηματική επανάληψη της γεν. συγκριτικής με το **ἤ+απαρεμφάτω** στη β' ἡμιπερίοδο. Οι μαθητές, οι οποίοι, κατά πάσαν πιθανότητα θα προσκόψουν στα δύο αυτά σημεία, θα βοηθηθούν από τον καθηγητή που δεν χρειάζεται να επιμείνει σε χρονοβόρες θεωρητικές αναλύσεις και λεπτομέρειες. Επίσης, θα καθοδηγηθούν για να αντιληφθούν ότι το **ὀφθῆναι** είναι η επανάληψη του **φανήσεται** ως τετελεσμένου πλέον, οπότε το ρήμα **ποιήσετε** αναφέρεται στην μετά το **φανήσεται** χρονική περίοδο η οποία προσλαμβάνει διάρκεια με το **απαρ. ποιεῖσθαι** (ποιήσετε... ποιεῖσθαι!).

Ο Δημοσθένης θέλει να πείσει τους Αθηναίους ότι, αν ακολουθήσουν τη συμβουλή του, δείχνοντας ανεξικακία και βοηθώντας τους «αγνώμονες» Ροδίους, οι ευεργετικές συνέπειες θα είναι διαρκείς, αφού όλοι θα επιζητούν τη φιλία και προφανώς τη συμμαχία τους. Ο ρήτορας με αρκετή δόση υπερβολής (**ἐν ἀπάσαις, παρὰ πάντων, οὐ μείζον οὐδέν**) επαγγέλλεται μία ιδανική εκούσια ανασύσταση της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας που δεν θα δηλητηριάζεται από την υποψία ότι θα χρησιμοποιηθεί για την επιβολή ηγεμονίας και δεν θα στηρίζεται στη βία αλλά στη συγκατάθεση και την ανεπιφύλακτη εμπιστοσύνη όλων.

Ο καθηγητής θα βοηθήσει τους μαθητές να αντιληφθούν πώς ο ρήτορας προσπαθεί να ενθουσιάσει και να παρασύρει το ακροατήριό του σε μια πολεμική επιχείρηση, την οποία ο ίδιος θεωρεί συμφέρουσα, παρουσιάζοντας μία εξιδανικευμένη ιδυλλιακή εικόνα των πολιτικών σχέσεων, μία

εἰκόνα που θρυσκόταν πολύ κοντά στο μυθικό ιδανικό της πόλεως, την προστασία των αδυνάτων!

Μετά τη μετάφραση της γ' ενότητας, μεταφράζεται ὅλο το κείμενο. Η μετάφραση αὐτὴ επαναλαμβάνεται, ἀν ὑπάρχει χρόνος.

Ανακεφαλαίωση: α') Το κείμενο περιλαμβάνει μία σύντομη διήγηση περί των αἰτίων του Συμμαχικοῦ πολέμου ὅπου τονίζεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν ἀδικηθεῖ. Η διήγηση αὐτή ἀναφέρεται στο παρελθόν και ἐντάσσεται στο «κεφάλαιο» του δικαίου-αδίκου. Οἱ ἐπόμενες δύο ἐνότητες συνιστοῦν τὴν ἀνάλυση τῆς ἀποδόσεως ἐνὸς υποθετικοῦ λόγου του προσδωκωμένου που εὐρίσκεται στὴν «προκατασκευή» («ἐὰν ἃ χρὴ βουλευσθε... συμβήσεται ὑμῖν»). Η ἀνάπτυξη αὐτὴ του «συμβήσεται» ἀναφέρεται στο ἄμεσο ἀλλὰ και το ἀπώτερο μέλλον (φανήσεται-ποιήσετε) και ἀφορὰ πλέον το «κεφάλαιο» του συμφέροντος. Μολονότι οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸν ῥήτορα, ἔχουν ἀδικηθεῖ, πρέπει να παραβλέψουν τὴν ἀδικία και να ἀποδώσουν με καλὸ το κακὸ, διότι αὐτὸ εἶναι το συμφέρον τους.

β') Μετά τὴν ἀνωτέρω συνολικὴ ἐκτίμηση του περιεχομένου που γίνεται με συζήτηση, ὁ καθηγητὴς προβαίνει στὴν ἀνάγνωση του κειμένου, ἐνῶ οἱ μαθητὲς παρακολουθοῦν με κλειστά τα βιβλία.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Ονόματα «πρόθεση» τις παραγρ. 3-4 διότι μαζί με τὴν τελευταία περίοδο του προιμίου, ἡ οποία ἀποτελεῖ τὴν «προκατασκευή» τους, περιλαμβάνουν σύντομα τὴν ἀφήγηση των περιστατικῶν και τὴν εἰσήγηση του ῥήτορα που θα υποστηριχθεῖ ἀκολουθῶς. Ἀρχίζοντας ἀπὸ το «κεφάλαιο» του δικαίου, ἀπὸ το ὅτι δηλ. ἡ πόλις ἀδίκως κατηγορεῖται, καταλήγει στο συμφέρον που εἶναι και το ζητούμενο.

2. «φίλος εἶναι φάσκων». Το φάσκω με τὴ σημασία του προσποιούμαι, υποδύομαι, υποκρίνομαι, παριστάνω (τὸν φίλο).

Η μετοχὴ βεβαίως θα μεταφρασθεῖ με παρατατικό, ἀφοῦ ὁ Μαύσωλος εἶναι, κατὰ τὸν χρόνο τῆς ἐκφωνήσεως του λόγου, νεκρός.

3. «οὐ μείζον οὐδὲν... ἦ... τυχεῖν εὐνοίας». Η σύνταξη ὅχι πολὺ συνήθης. Πρὸβλ. «οὐ μείζον οὐδὲν πόλει ἀγαθὸν ἢ γνωρίμους αὐτοὺς αὐτοῖς εἶναι» (Πλάτ. Νόμοι, 738D) ἢ «τίς ἂν αἰσχίων εἶη ταύτης δόξα ἢ δοκεῖν χρήματα περὶ πλείονος ποιῆσθαι;» (Πλάτ. Κρίτων, 44C).

Κατά τον Νεόφ. Δούκα (Λόγοι Ἀττικῶν Ρητόρων, τ. 1ος Βιέννη 1812 σ. 220) «ἔστι δὲ τοῦτο οἷον ἐπεξήγησις τοῦ οὗ, καίπερ τὸ ἢ μεσολαβῆσαν ἐτάραξε τὴν τοῦ λόγου συνέχειαν».

Κατά το Συντακτικό του Κυνέρου (§543, σ. 1027, σημ. 2) «ἡ γενική εἶναι προπαρασκευαστική δεικτ. ἢ ἀναφ. ἀντωνυμία ἥς ἡ ἐπομένη μετὰ τοῦ ἢ εἰσηγουμένη πρότασ. δύναται νά θεωρηθῇ ὡς προσθετικὸς ἢ ἐπεξηγηματικὸς προσδιορισμός».

Πρόκειται προφανῶς περὶ ἐπεξηγηματικῆς ἐπαναλήψεως τοῦ 6' ὀρου τῆς συγκρίσεως. Στους μαθητὲς μπορούμε νὰ πούμε ἀπλῶς ὅτι πρόκειται περὶ ὅχι πολὺ συγχνῆς συντάξεως καὶ ὅτι ο ἢ πλεονάζει.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Οἱ ασκήσεις τοῦ βιβλίου εἶναι ἐνδεικτικὲς μόνον, καὶ ὅχι υποχρεωτικὲς, γιὰ τὸν καθηγητὴ που εἶναι ἐλεύθερος νὰ ρυθμίσει τὸ θέμα τῶν ασκήσεων, ἀνάλογα με τὸ ἐπίπεδο τοῦ τμήματος, τὸν καθημερινὸ φόρτο τῆς ἐργασίας τῶν μαθητῶν, που εἶναι δυστυχῶς πολὺς, καὶ ἀνάλογα με τὶς ποιότητες ἄλλες συγκυρίες τῆς σχολικῆς πράξεως.

Στην 1η ἀσκηση ἐπιδιώκεται νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ γνώσεις τῶν μαθητῶν καὶ νὰ ἀσκηθοῦν αὐτοὶ στὴ σύνταξη τοῦ ἀρχαίου λόγου, ἀλλὰ καὶ στὴν κλίση μετοχῶν ἐπιθέτων καὶ ουσιαστικῶν:

Ῥοῶ δὲ τὸν μὲν πρυτανεύσαντα ταῦτα καὶ πείσαντα Μαύσωλον, φίλον εἶναι φάσκοντα Ροδίων τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀφηρημένον, τοὺς δ' ἀποδείξαντας ἑαυτοὺς συμμάχους Χίους καὶ Βυζαντίους τοῖς ἀτυχήμασιν αὐτῶν οὐ βεβοηθηκότας, ὑμᾶς δ' οὕς ἐφοβοῦντο, μόνους τῶν πάντων τῆς σωτηρίας αὐτοῖς αἰτίους.

Στὴ 2η ἀσκηση υποδεικνύεται μία ἄλλη συντακτικὴ ἀνάλυση τῆς ἀ' ἡμιπεριόδου τῆς γ' ἐνότητος. Ἡ ἀπόψη αὕτη ἔχει πράγματι υποστηρίχθῃ.

Ἡ ἀσκηση ἔχει στόχο νὰ κατανοήσουν οἱ μαθητὲς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ συντακτικὴ ἀνάλυση δὲν εἶναι τυπικὴ διαδικασία, ἀλλὰ διασφαλίζει τὴν ὀρθὴ κατανόηση τῶν κειμένων. Ἐπίσης, ὅτι ὁ γραπτὸς λόγος μειονεκτεῖ ἐν σχέσει πρὸς τὸν προφορικὸ, ὅπου ὁ χρωματισμὸς τῆς φωνῆς, οἱ μορφασμοὶ καὶ οἱ ἄλλες σωματικὲς κινήσεις δὲν ἀφήνουν πολλὰ περιθώρια παρανοήσεων. Στὴν προκειμένη περίπτωσι λ.χ. ἡ ἐπεξήγηση θὰ δηλωνόταν με τὸν ἰδιαιτέρου τονισμό τοῦ δεικτικοῦ «**τοῦτο**», με σχετικὴ ἴσως κίνηση

του χειριού και με παύση πριν από την εκφώνησή της.

Οι μαθητές με τη βοήθεια του καθηγητή θα αφεθούν να κρίνουν και να διαφωνήσουν. Προσωπικώς, νομίζω ότι η εκδοχή που παρουσιάζεται στην άσκηση εμφανίζει δύο τουλάχιστον μειονεκτήματα. Πρώτον είναι φανερόν ότι ο Δημοσθένης ενδιαφέρεται να τονίσει πως η επέμβαση στη Ρόδο θα γίνει κίνητρο για την απόκτηση νέων φίλων (το συμφέρον). Εξ άλλου οι δημοκρατικοί κατά κανόνα έτρεφαν φιλικά αισθήματα για τους Αθηναίους. Το δεύτερο είναι ότι «σύμβολον (εγγύηση) τῆς σωτηρίας» δεν είναι το «ὑφ' ἀπάντων ὀφθῆναι», αλλά η συγκεκριμένη στάση της πόλεως, το «ταῦθ'». Εκτός αὐτῶν η εκδοχή αυτή είναι από άποψη ύφους λιγότερο ρητορική για τους λόγους που έχουν εκτεθεί σε παρόμοια άσκηση του προοιμίου.

α' εκδοχή (των σχολίων του εγχειριδίου): «Και όταν αυτά θα γίνουν γενικώς αντιληπτά, θα πετύχετε ώστε οι δημοκρατικοί σε όλες τις πόλεις να θεωρούν τούτο εγγύηση της σωτηρίας των, το αν είναι δηλ. φίλοι σας».

β' εκδοχή: «Και όταν αυτά θα γίνουν γενικώς αντιληπτά, θα πετύχετε ώστε οι δημοκρατικοί σε όλες τις πόλεις, αν είναι φίλοι σας, να θεωρούν τούτο (αυτή δηλ. τη γενική διαπίστωση) εγγύηση της σωτηρίας των».

Στην 3η άσκηση οι μαθητές καλούνται να αντιστοιχίσουν τις έννοιες της αντιθέσεως και να θαυμάσουν τον υπέροχο και πυκνό τρόπο με τον οποίον ο Δημοσθένης αντιπαραθέτει σε πλήρη αντιστοιχία πρόσωπα, πόλεις, λόγους, προθέσεις και πράξεις. Ακόμη να αντιληφθούν τη λειτουργικότητα του σχήματος και να ασκηθούν, ώστε να μπορούν να το αναγνωρίζουν στα κείμενα και να το χρησιμοποιούν στον γραπτό ή προφορικό τους λόγο:

Ὁ μὲν Μάυσωλος	— ὑμεῖς δὲ μόνοι πάντων	— Χῖοι (δὲ) καὶ Βυζάντιοι
φίλος εἶναι φάσκων	— οὓς ἐφοβοῦντο	— οἱ ἀποδείξαντες ἑαυτοῦς συμμάχους
φανήσεται	— (φανήσεσθε)	— (φανήσονται)
ἀφηρημένος	— αἵτιοι	— οὐ βεβοηθηκότες
τὴν ἔλευθερίαν	— τῆς σωτηρίας	— τοῖς ἀτυχήμασιν
αὐτῶν	— αὐτοῖς	— αὐτῶν

Στην 4η άσκηση οι μαθητές καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα παράδειγμα «δισσοῦ λόγου» και επίσης να παρακολουθήσουν την ίδια μεγάλη δύ-

λαμνη να επικαλείται, όταν αισθάνεται ανίσχυρη, τις αξίες της φιλίας, της ηθικής και της δικαιοσύνης, τις οποίες με αλαζονεία και κυνισμό απέρριπτε στον κολοφώνα της δυνάμεώς της. Το κείμενο του Θουκυδίδη: «Οὐ γὰρ τοσοῦτον ἡμᾶς δάμπει ἢ ἔχθρα ὑμῶν, ὅσον ἡ φιλία μὲν ἀσθενείας, τὸ δὲ μῖσος δυνάμεως παράδειγμα τοῖς ἀρχομένοις δηλοῦμενον» (V, 95).

ΠΙΣΤΙΣ (§§5-34)

Α' (§§5-16)

Οι παράγραφοι 5-16 αποτελούν το πρώτο τμήμα της «πίστεως» του λόγου. Το τμήμα αυτό θα διδαχθεί από μετάφραση. Για την ικανοποιητική διδασκαλία του απαιτούνται δύο διδακτικές ώρες (α' ενότ. §§5-10, β' ενότ. §§11-16). Εφόσον όμως δεν είναι δυνατόν να διατεθεί ο χρόνος αυτός, μπορεί, κατ' ανάγκην, να διδαχθεί σε μία ώρα κατόπιν προπαρασκευής των μαθητών. Στους μαθητές πρέπει να υποδειχθεί να επαναλάβουν όσα περί «πίστεων» έχουν ήδη διδαχθεί στην εισαγωγή και να δοθούν οι κατάλληλες ερωτήσεις, ώστε να διευκολυνθεί η προεργασία τους στο σπίτι και ακολούθως η εργασία μέσα στην τάξη. Βεβαίως θα χρησιμοποιήσουν τα ερμηνευτικά σχόλια του εγχειριδίου. Στόχος της διδασκαλίας είναι να διακρίνουν οι μαθητές κάτω από τις γραμμές του Δημοσθένειου κειμένου τα επιχειρήματα των αντιπάλων, να εύρουν τους τρόπους με τους οποίους ο ρήτορας προσπαθεί να τα αντικρούσει και να εκτιμήσουν την πειστικότητά του.

1. §§5-10. Η ενότητα αυτή συνδέεται αντιθετικώς με την «πρόθεση» του λόγου, όπου ο Δημ. προτείνει την επέμβαση στη Ρόδο ως δίκαιη και συμφέρουσα. Στην πρόταση αυτή αντιτίθεται το επιχείρημα των αντιπάλων οι οποίοι επισημαίνουν τον περσικό κίνδυνο: «**Ναι, αλλά φοβούμεθα τον Βασιλέα**». Το επιχείρημα αυτό εντάσσεται στο «κεφάλαιον» του δυατού, αφού η αντίδραση του Μ. Βασιλέως είναι ενδεχόμενη.

Ο Δημ. αναιρεί το επιχείρημα αυτό με τρεις «λύσεις»:

α'. Επισημαίνει αντίφαση στις προτάσεις των αντιπάλων οι οποίοι, ενώ υποστηρίζουν την ανάμειξη των Αθηναίων υπέρ των Αιγυπτίων στον πόλεμο που διεξάγει εναντίον τους ο Μ. Βασιλεύς, φαίνονται εντούτοις παραλόγως να φοβούνται τις αντιδράσεις του σε μια επέμβαση στη Ρόδο. Διότι, αν δεν υπάρχει φόβος αντιδράσεως του Βασιλέως στην περίπτωση

της Αιγύπτου που τον αφορά αμέσως, είναι απίθανο αυτός να αντιδράσει στην περίπτωση της Ρόδου που είναι πόλις ελληνική (αφού δεν θα αντιδράσει για το μείζον, πώς θα αντιδράσει για το έλασσον;).

β'. Ο Μ. Βασιλεύς είναι λογικό να πολεμήσει για όσα του ανήκουν και όχι για όσα ανήκουν στους Έλληνες.

γ'. Είναι έντιμο και συμφέρον για την πόλη να μην επιτρέπει στον Μ. Βασιλέα να καταλαμβάνει ελληνικές πόλεις, αλλά να επιλέγει στην ανάγκη τον πόλεμο για το δίκαιο.

Ακολούθως ο ρήτορας επιρρωννύει τα επιχειρήματα αυτά με το παράδειγμα της §9 και το γνωμικό της §10 (για την αποδεικτική αξία παραδειγμάτων και γνωμών βλ. στην εισαγωγή του εγχειριδίου και στις πληροφορίες υποδομής του παρόντος).

Συγχρόνως χρησιμοποιεί την «ηθοποιία» εμφανίζοντας τους αντιπάλους του ασυνειπείς και αντιφατικούς με ύποπτες προθέσεις, ενώ τονίζει τη δική του συνέπεια, αφού και παλαιότερα (βλ. **Περὶ τῶν Συμμοριῶν** §41) ἔλεγε «τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν» Περὶ αυτού όμως βλ. τις σημ. 6-8 του εγχειριδίου.

2. §§11-16 Στις §§11-12 αντιμετωπίζει το επιχείρημα των αντιπάλων (από το κεφ. του δυνατού) που αφορούσε τη στάση της Αρτεμισίας: **«Θα εναντιωθεί στην επέμβασή μας η Αρτεμισία...».**

Ο αρχαίος Σχολιαστής παρατηρεί ότι σκοπίμως δεν παρατίθεται η τεκμηρίωση του επιχειρήματος, για να διευκολυνθεί η αναίρεσή του. Ο ρήτορας εξετάζει επίσης το δυνατόν. Αναπτύσσει ένα δίλημμα. Δύο είναι δυνατόν να συμβούν:

α'. Να ευδοκιμήσει ο Μ. Βασιλεύς στις επιχειρήσεις του, οπότε η αντίδραση της Αρτεμισίας θα είναι για τους Αθηναίους αρνητική.

β'. Να μην ευδοκιμήσει, οπότε η αντίδραση θα είναι θετική. Αλλά σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες ο Μ. Βασιλεύς δεν ευδοκιμεί.

Συμπέρασμα: Η αντίδραση της Αρτεμισίας θα είναι για τους Αθηναίους θετική.

Για τους μαθητές ο διλημματικός αυτός συλλογισμός μπορεί να αποτελέσει χαρακτηριστικό παράδειγμα ρητορικού «εικότος». Πρόκειται περί εικασιών που είναι ζήτημα αν ανταποκρίνονται στα πράγματα. Η προσάρτηση όχι μόνον της Ρόδου, αλλά και των πλησίον της Καρικής επικρατείας Ελληνικών νήσων ήταν διαρκής και όχι ευκαιριακή επιδίωξη της Καρικής πολιτικής. Αν πιστέψουμε σε μεταγενέστερη πληροφορία

(Βιτρούβιος, 88-26 π.Χ.), που δεν επιβεβαιώνεται απ' όσα λέγει τουλάχιστον εδώ ο Δημοσθένης, η Αρτεμισία, όταν οι Ρόδιοι προσπάθησαν σε συνεννόηση με Κάρες αντιπάλους της, να την ανατρέψουν, ανεκάλυψε τη συνωμοσία, συνέλαβε τα Ροδιακά πλοία και, αφού επιβίβασε σ' αυτά Κάρες, κατόρθωσε με το στρατήγημα αυτό να καταλάβει τη Ρόδο.

Στην §13 αναφέρεται πάλι στον κίνδυνο από τον Μ. Βασιλέα και όχι την Αρτεμισία, αφού βέβαια αυτή δεν θα μπορούσε να απειλήσει όλους τους Έλληνες. Το ενθύμημα είναι σύμπτυξη διλημματικού επίσης συλλογισμού. Σε κάθε περίπτωση συμφέρει (επιχείρ. εκ του συμφέροντος) την πόλη η επιχείρηση στη Ρόδο, διότι δύο είναι δυνατόν να συμβούν:

α'. Ο Μ. Βασιλεύς να μην εγείρει αξιώσεις επί της Ρόδου.

β'. Ο Μ. Βασιλεύς να εγείρει αξιώσεις.

γ'. Στην πρώτη περίπτωση, η πόλη δεν θα συναντήσει εμπόδιο.

δ'. Στη δεύτερη περίπτωση, απλώς θα εκδηλωθούν ενωρίτερα οι προθέσεις του που ούτως ή άλλως κάποτε θα εκδηλώνονταν. Αυτό όμως είναι ένα θέμα που αφορά όλους τους Έλληνες οι οποίοι θα κληθούν να πολεμήσουν «ὕπὲρ θωμῶν καὶ ἐστιῶν».

Συμπέρασμα: Και στις δύο περιπτώσεις ο ρήτορας υποδεικνύει το συμφέρον.

Είναι φανερόν ότι και για το επιχείρημα αυτό ισχύουν όσα ελέχθησαν για το προηγούμενο.

Στις §§14-16 αντιμετωπίζει το ισχυρότερο επιχείρημα των αντιπάλων, αυτό που μειώνει τη δυνατότητα παρρησίας του ρήτορα (βλ. προοίμιο). Είναι επιχείρημα που στηρίζεται σε γεγονότα αναμφισβήτητα, την αντισυμμαχική συμπεριφορά των Ροδίων, και ενισχύεται από τη μνησικακία των Αθηναίων πολιτών.

Για τον αριστοτεχνικό τρόπο με τον οποίον αντιμετωπίζεται το επιχείρημα αυτό και τον τρόπο που ο ρήτορας υπεραμύνεται της αξιοπιστίας του έναντι ενός «δικαίως» οργισμένου ακροατηρίου έχουν σημειωθεί αρκετά στο μαθητικό εγχειρίδιο. Ο Δημοσθένης επαναλαμβάνει και εδώ την πρότασή του στηριγμένη στο συμφέρον, το αναγκαίο και το δίκαιο: «φημὶ δὴ... φήσαίτε».

Η «ἔργῳ καὶ λόγῳ» ταπείνωση των Ροδίων είναι το εργαλείο της υπερασπίσεώς των διὰ της καταδίκης των (ἀντεγκληματικῶς), αλλά και της αυτοπροστασίας του ρήτορα.

Χρησιμοποιεί επίσης την ειρωνεία («Χρὴ δὲ καὶ ἐν ταῖς κακολογίαις εἰρωνεύεσθαι καὶ καταγελᾶν τοῦ ἐναντίου ἐφ' οἷς σεμνύνεται» (Πητορ.

πρὸς Ἀλέξανδρον, ΛΕ, 8). Σ' αὐτὸ βοηθεῖ καὶ ἡ θρυλουμένη, ὅπως φαίνεται ἀλαζονεία των Ῥοδίων:

Τληπόλεμος δ' Ἡρακλεΐδης ἥς τε μέγας τε
ἐκ Ρόδου ἐννέα νῆας ἄγεν Ῥοδίων ἀγερώχων

Ἰλ. Β, 654-55

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Στη μετάφραση τῆς §6 το «πρῶτος» ἀπέδωσα στο «παρελθών». Το «δεύτερος», ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ το «μόνος», δὲν ἔχει τὴν ἐννοία τῆς χρονολογικῆς ἢ αξιολογικῆς σειράς, ἀλλὰ τοῦ ἄλλου ομοίου μεταξύ δύο.

2. Τα σχετικὰ με τὴν ἐπανάσταση των Αἰγυπτίων βλ. Διοδ. Σικελ. ΙΣΤ', 40, 44, 47, 48 καὶ Ἱστορ. Ἑλλ. Ἔθνους (Ἐκδοτ. Ἀθηνῶν) Γ'ι, 446-47, Γ'ι, 60.

3. ὄντες Ρόδιοι (§16). Στον «Ροδιακό» λόγο τοῦ Δίων ο Χρυσόστομος (40-120 μ.Χ.) ἀναφέρει (§§66-68) ὅτι, ὅταν το 30 π.Χ. ο Αὐγούστος ἐπέτρεψε σὲ πόλεις ποὺ εἶχαν καταστραφεί ἀπὸ τὸν πόλεμο νὰ κηρύξουν πτώχευση (νὰ μὴν πληρώσουν τὰ χρέη τους), ἡ Ρόδος ἀρνήθηκε, μολονότι βρισκόταν σὲ πολὺ ἀσχημὴ οικονομικὴ κατάσταση.

Ὁ ἴδιος γράφει (§126) «ἐγὼ καὶ καθόλου τοὺς τηλικούτον ἐφ' ἑαυτοῖς φρονούντας ἡλίκον ὑμεῖς δικαίως οὐ πρὸς ἐτέρους ἀποδίδειν οἶμαι δεῖν ἐν οἷς πράσσουσιν, ἄλλως τε τοὺς τοσοῦτον χείρονας, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἑαυτῶν δόξαν καὶ τὸ τῆς πόλεως ἀξίωμα».

Ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης (129-189 μ.Χ.) στὸν «Ροδιακό» τοῦ (§43), παρηγορώντας τοὺς Ῥοδίους γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς νήσου (155 μ.Χ.) ἀπὸ σεισμό, γράφει: «οὐ πάτριον τῇ Ρόδῳ καὶ ὑμῖν Ῥοδίοις οὔσι θρηνεῖσθαι μᾶλλον ἢ ζηλοῦσθαι».

Ὁ ἴδιος στὸν «Ροδίοις περὶ ὁμονοίας», §37, θέτει στὸ στόμα των Ῥοδίων τὴ φράση: «ἡμεῖς ἐσμεν Ρόδιοι, καὶν τις ἡμῖν Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων εὐγενείας ἀμφισβητῇ, βουλοίμεθ' ἂν αὐτοῦ κρατεῖν».

Επίσης (§54) τοὺς συμβουλεύει μὴ «τὰ Λεσβίων καὶ τὰ Μυτιληναίων κακὰ μιμεῖσθαι Ῥοδίους ὄντας».

4. Ὅσα περὶ φρονήσεως λέγει γνωμολογικῶς στὴν §16 ὁ Δημ. ἐκφράζουν τὴν κρατούσα περὶ τῆς ὕβρεως ἀντίληψη των ἀρχαίων τὴν ὁποίαν οἱ

μαθητές μπορούν να αναζητήσουν και στην «ἔξοδο» της Ἀντιγόνης (στ. 1348-1353).

5. Περί του «μὴ μνησικακεῖν» βλ. Λουκ. Προμηθ., 8: «ἐς δὲ τὴν αὔριον ταμιεύεσθαι τὸ μῖσος καὶ μνησικακεῖν καὶ ἔωλόν τινα μνήμην διαφυλάττειν, ἅπαγε, οὔτε θεοὶς πρέπον οὔτε ἄλλως βασιλικόν». Δεν αρμόζει λοιπόν ἡ μνησικακία στὴν Αθήνα που εἶναι «θεῶν ἔδος καὶ βασιλεύουσα πόλις».

6. Περί του ὅτι «ῥαδίως» εξαπατάται ὁ δῆμος, βλ. «πρὸς Λεπτίνην», §3: «καὶ ψηφίσματα πολλὰ πολλάκις ἐξαπατηθέντες κεχειροτονήκατε καὶ συμμάχους ἤδη τινὰς ἥττους ἀντὶ κρειττόνων ἐπέισθητε ἐλέσθαι, καὶ ὁλως οἶμαι πολλοῖς οἷς πράττετε καὶ τοιοῦτό τι συμβαίνειν ἀνάγκη».

Ο Κλέων ἀντιθέτως (Θουκ. Γ', 39) προκειμένου περὶ τοῦ δήμου τῶν Μυτιληναίων προτείνει τὰ ἀντίθετα:

«Κολασθέντων δὲ νῦν ἀξίως τῆς ἀδικίας, καὶ μὴ τοῖς μὲν ὀλίγοις ἡ αἰτία προστεθῇ, τὸν δὲ δῆμον ἀπολύσῃτε, πάντες γὰρ ὑμῖν γε ὁμοίως ἐπέθεντο...».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Ο Δημ. δὲν ἦταν υποχρεωμένος νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιπάλων τοῦ με τὴ σειρά που ἀνεπτύχθησαν. Οἱ ἀντίπαλοι ρήτορες ἴσως ἀνέπτυξαν πρῶτο, ὡς δημαγωγικότερο, τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀντισυμμαχικῆς συμπεριφορᾶς τῶν Ροδίων καὶ ὕστερα τὰ ἀφορώντα τὸν κίνδυνο ἀπὸ τῆς Περσικῆς καὶ Καρικῆς ἀντιδράσεις, τονίζοντας προφανῶς ὅτι ὁ Αθηναῖκός λαός καλεῖται νὰ διακινδυνεύσῃ πολλὰ γιὰ νὰ σώσῃ ἐχθρούς καὶ ἀχάριστους φίλους (τοὺς ὀλιγαρχικοὺς καὶ τοὺς ἀποστάτες δημοκρατικούς τῆς Ρόδου).

2. Τὰ προσωπικὰ ἐπιχειρήματα ἀναφέρονται σὲ πράξεις ἢ λόγους τῶν ἀντιπάλων ἢ αὐτῶν που καλοῦνται νὰ λάβουν τὴν ἀπόφαση. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ εἶναι ἰσχυρὰ εἴτε διότι ἀπευθύνονται στὴν ευθιξία καὶ τὴν καλὴ πίστη προσώπων τὰ ὁποῖα δὲν θέλουν νὰ ἐμφανίζουν ἀντιφατικὴ συμπεριφορὰ εἴτε διότι ἀποκαλύπτουν τὴν ἀσυνέπεια καὶ τὴν υποκρισία τοῦ ἀντιπάλου. Εἰς ἄλλου το συγχωρεῖν προέρχεται ἐκ τοῦ συμπαθεῖν, μετὰ νὰ ἐρχεται δηλ. κανεὶς στὴ θέση τοῦ ἄλλου ἐνθυμούμενος τὰ δικά του σφάλματα.

Β'. §§17-20

Βασικός διδακτικός στόχος της ενότητας αυτής είναι να διακρίνουν οι μαθητές, πίσω από τις κάποιες ρητορικές υπερβολές, τις βασικές θέσεις του ρήτορα που στις §§17-18 είναι οι ουσιαστικές διαφορές ολιγαρχίας και δημοκρατίας οι οποίες δημιουργούν αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ τους και στις §§19-20 η υποχρέωση των εραστών της ελευθερίας για διαρκή επαγρύπνηση, αφού η υποχώρηση της δημοκρατίας οπουδήποτε τους αφορά.

Συγχρόνως βέβαια όλα αυτά πρέπει να εξετάζονται στο πλαίσιο της βασικής επιδιώξεως του ρήτορα να βοηθηθούν οι Ῥόδιοι δημοκρατικοί. Αυτοί πρέπει να βοηθηθούν, μολονότι έβλαψαν κατά το παρελθόν την Αθηναϊκή πολιτεία, διότι οι μεταξύ δημοκρατικών διαφορές είναι επουσιώδεις εν σχέσει προς το χάσμα που τους χωρίζει από την ολιγαρχία (§§17-18). Ακόμη πρέπει να βοηθηθούν, διότι η διατήρηση της ολιγαρχίας στη Ῥόδο βλάπτει γενικώς την υπόθεση της δημοκρατίας και επομένως την Αθηναϊκή πολιτεία. Οι Ῥόδιοι δημοκρατικοί μπορεί να έβλαψαν κατά το παρελθόν στη συγκεκριμένη περίπτωση την πόλη, αλλά το ευρύτερο συμφέρον της επιβάλλει να βοηθηθούν, για να καταλυθεί η ολιγαρχία και να μην κινδυνεύσει μακροπρόθεσμα η δημοκρατία (§§19-20).

Το επιχείρημα των §§17-18 λαμβάνεται από το «κεφάλαιο» του συμφέροντος. Είναι συμφέρουσα για τους Αθηναίους η κατάλυση της Ροδιακής ολιγαρχίας, ακριβώς γιατί είναι ολιγαρχία.

Αρχίζει με τη διαίρεση των πολέμων τους οποίους διεξήγαγε η πόλη. Η διαίρεση, διχοτομική, έχει ως βάση το πολίτευμα του αντιπάλου κράτους· οι πόλεμοι διαιρούνται ως «πρὸς δημοκρατίας καὶ πρὸς ὀλιγαρχίας». Πρόκειται περί διακρίσεως όχι συνήθους για την οποία θα μπορούσε να λεχθεί ότι μειονεκτεί, καθώς έχει ως βάση επουσιώδες γνώρισμα της διαιρουμένης εννοίας. Η συνήθης διαίρεση των πολέμων ήταν, με βάση τη φυλετική καταγωγή, «πρὸς Ἕλληνας καὶ βαρβάρους». Ο Πλάτων μάλιστα (Πολιτ. 470 κ. εξ.) σε μία παρεμφερή προς τις Ισοκρατικές αντιλήψεις ανάλυση, δεν ονομάζει πολέμους, αλλά «στάσεις», εμφύλιες δηλ. διαμάχες, τις μεταξύ Ελλήνων συγκρούσεις τις οποίες προσπαθεί και ποιοτικά να διαφοροποιήσει από τις άλλες.

Η διάκριση την οποίαν επιχειρεί ο Δημ., καθώς, όπως φαίνεται, αναφέρεται σε εμφύλιες συγκρούσεις, είναι μάλλον μια σιωπηρή υποδιαίρεση

της συνήθους αυτής διακρίσεως. Η κάθετη επίσης (*«ὕπὲρ μὲν τούτων οὐδενός»*) διάκριση των αιτίων που προκαλούν τους πολέμους προς ολιγαρχίας και δημοκρατίας αντιστοίχως δεν είναι ακριβής, αφού προφανώς αυτά δεν αλληλοαποκλείονται, αλλά συνυπάρχουν και εδώ και εκεί αδιακρίτως.

Ο Δημ. επιδιώκει να υποβαθμίσει σε ασήμαντες αφορμές τα αίτια των διενέξεων προς τις δημοκρατούμενες πολιτείες και να περιορίσει σε ιδεολογικά μόνον τα αίτια των συγκρούσεων προς τα ολιγαρχούμενα κράτη. Αυτό βέβαια δεν επιβεβαιώνεται από τα πράγματα. Ο Αθηναϊκός ιμπεριαλισμός δεν έκανε παρόμοιες διακρίσεις. Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος του Αλκιβιάδη λίγο πριν από τη Σικελική εκστρατεία. Ο Αθηναίος πολιτικός κυριευμένος από την αλαζονεία και την απληστία της δύναμews δεν διακρίνει καν μεταξύ Ελλήνων και βαρβάρων:

«Τὴν ἀρχὴν οὕτως ἐκτησάμεθα καὶ ἡμεῖς καὶ ὅσοι δὴ ἄλλοι ἤρξαν, παρραγιγνόμενοι προθύμως τοῖς αἰεὶ ἢ βαρβάροις ἢ Ἑλλησιν ἐπικαλουμένοι, ἐπεὶ εἴ γε ἡσυχάζοιεν ἢ φυλοκρinoῖεν οἷς χρεῶν βοηθεῖν, βραχὺ ἂν προσκτώμενοι αὐτῇ περὶ αὐτῆς ἂν ταύτης μᾶλλον κινδυνεύοιμεν» (Θουκ. Ζ, 18).

Ο W. Jaeger (Δημοσθένης, MIET, Αθήνα 1979, σ. 264) σημειώνει: «Ἐκεῖνος πού ὑπερασπίζεται μπροστά στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τούς προδότες Ρόδιους δημοκράτες ἀντιμετωπίζει μιά ἀρκετά δύσκολη κατάσταση: εἶναι ὑποχρεωμένος νά χρησιμοποιήσῃ μεθόδους δημαγωγικῆς (§17 κ.έ.). Εἶναι φανερό ὅτι ὑπολογίζει νά ἐντυπωσιάσῃ τὸ μεγάλο πλῆθος τῶν ἀκροατῶν, ὅταν στὴν παρ. 18 φτάνει νά ὑποστηρίξῃ ὅτι περισσότερο συμφέρει τὴν Ἀθῆνα νά ἔχει ὅλους τούς Ἑλλήνες ἐχθρούς, φτάνει νά ἦταν ὅλοι καλοὶ δημοκράτες παρά νά τούς ἔχει φίλους, ἂν ἦταν ὅλοι ὀλιγαρχικοί. Ὁ ἀθηναϊκὸς δῆμος ὅμως ἀπέρριψε τὴν αἵτησιν τῶν Ροδίων, ὅσο καὶ ἂν μιά τόσο ὑψηλὴ ἰδεολογικὴ συνέπειά ἄξιζε καλύτερη μοῖρα».

Πράγματι ο Δημ. χρησιμοποιεῖ την προπαγανδιστικὴ τακτικὴ του συνθήματος, τῆς υπερβολῆς καὶ των καθέτων διακρίσεων, καθὼς δεν ζητεῖ νὰ πείσει μέσω ακριβῶν λογικῶν ταξινομήσεων μια μικρὴ ομάδα διανοουμένων, ἀλλὰ με τὴν διέγερση του συναισθήματος ἑνα μεγάλο πλῆθος ἀνθρώπων. Οἱ ἀναγκαῖες ὁμως αὐτές ρητορικὲς κορώνες δεν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν υποκριτικῆς. Δείχνουν ἑνα πάθος γιὰ τὴν δημοκρατία στο οποίο ζητεῖ νὰ παρασύρει τὸ ἀκροατήριο. Εἶναι ἑνα πάθος γνήσιο, ἀν σκεφθούμε ὅτι τὸ υπηρέτησε διὰ βίου. Παραπλήσιες ἀπόψεις με μετριοτέρες εκφρά-

σεις διατυπώνει στον *περὶ Συντάξεως* λόγο (§8).

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι την ἀντίθεση μεταξύ ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας ἀποδίδει ὄχι μόνον σε ἐξωτερικὲς διαφορὲς (ὀλίγοι - πολλοί), ἀλλὰ σε βαθύτατα βιοθεωρητικὰ αἴτια, σε διαφορετικὴ καὶ ἐπομένως ἀσυμβίβαστη νοοτροπία (ζητοῦντες ἄρχειν - μετ' ἰσηγορίας ζῆν ἡρημένοι).

Αὐτὸ ἦταν μιὰ ἐκτετατὴ διαδεδομένη ἀντίληψη. Το πολίτευμα εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς πόλεως (Ἰσοκρ. Ἀρεοπαγ. 14, Παναθην. 138) καὶ «τροφή ἀνθρώπων, καλὴ μὲν ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἐναντία κακῶν» (Πλάτ. Μενέξ. 238c). Ο Δημ. ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ἥθους τῆς πόλεως πρὸς τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ συμμορφώνονται ἄρχοντες καὶ πολῖτες: «Τὸν ὑπὲρ τῆς πόλεως πράττοντά τι δεῖ τὸ τῆς πόλεως ἥθος μιμεῖσθαι» (Κατ' Ἀνδρอต. παραν., 64). Οἱ ἐνδοξοὶ πρόγονοι τῶν Μηδικῶν πολέμων «σώφρονες ἦσαν καὶ σφόδρα ἐν τῷ τῆς πολιτείας ἥθει μένοντες» (Ὀλυνθ. Γ', 26).

Ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως τὸ ἥθος τῶν πολιτῶν ἐπηρεάζει τὸν τύπο τοῦ πολιτεύματος. Κατὰ τὸν Πλάτωνα (Πολιτεία 544 d-e) οἱ τύποι τῶν πολιτευμάτων ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς χαρακτήρες τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐξωτερικὴ τάξις ἢ ἀταξία ἐκφράζουν τὴν κατάστασιν ποὺ ὑπάρχει στὶς ἀνθρώπινες ψυχές. Ἡ ὁμό-νοια, ἡ ὁμο-δοξία συνδέει ἐσωτερικὰ τὶς πόλεις. Κατὰ τὸν Δημοσθένη αὐτὸ συμβαίνει καὶ στὶς σχέσεις μεταξύ τῶν δημοκρατουμένων πόλεων, ἀν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι παρεμβαίνουν καὶ ἄλλοι, δευτερεύοντες κατ' αὐτὸν παράγοντες, ποὺ τὶς ὁδηγοῦν σὲ συγκρούσεις.

Ἀντιθέτως ἰσχύει, κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτή, καὶ γιὰ τοὺς πολῖτες καὶ γιὰ τὶς πόλεις τὸ Σωκρατικό: «οἷς οὕτω δέδοκται καὶ οἷς μή, τούτοις οὐκ ἔστι κοινὴ βουλὴ, ἀλλ' ἀνάγκη τούτους ἀλλήλων καταφρονεῖν ὄρωντας τὰ ἀλλήλων βουλευμάτων» (Πλάτ. Κρίτων, 49 d).

Παρ' ὅλα αὐτά, δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει τὸ γεγονὸς ὅτι «γιὰ πολλὰς πόλεις τὸ πολιτειακὸ τοὺς πρόβλημα στὴν οὐσία δὲν ἦταν παρὰ πρόβλημα συμμαχικῆς πολιτικῆς» (Jaeger). Βλ. καὶ Λυσίου «Δήμου καταλύσεως ἀπολογία», 8: «Οὐδεὶς ἔστιν ἀνθρώπων φύσει οὔτε ὀλιγαρχικὸς οὔτε δημοκρατικὸς, ἀλλ' ἥτις ἂν ἐκάστῳ πολιτεία συμφέρῃ, ταύτην προθυμεῖται καθεστάναι»!

Ἀπὸ τὸ «κεφάλαιον» τοῦ συμφέροντος, καὶ μάλιστα τοῦ ἀναγκαίου, εἶναι τὸ ἐπιχείρημα τῶν §§19-20. Ο Δημ. ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκφοβίσει τοὺς Ἀθηναίους προβάλλοντας ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τῆς καταλύσεως τῆς δη-

μοκρατίας στη Χίο, Μυτιλήνη και Ρόδο την επέκταση των ολιγαρχικών πολιτευμάτων και την εν τέλει ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος στην ίδια την Αθήνα. Αυτό θα σημάνει το τέλος της δημοκρατίας και της ελευθερίας, αφού η Αθηναϊκή πολιτεία είναι η κοιτίδα και η εγγυήτρια δύναμη των ιδεωδών αυτών.

Κρίνοντας το επιχείρημα αυτό ο W. Jaeger (ένθ. ανωτ.) γράφει: «Στήν παρ. 19 κ.έ. ἡ ὀλιγαρχία που ἔκανε τήν ἐμφάνισή της τώρα στά νησιωτικά κράτη, παρουσιάζεται σάν ἀπειλή γιά τή σταθερότητα τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Ποιός εἶναι τόσο ἀφελής ὥστε νά πιστεύει ὅτι ο Δημοσθένης τα θεωρεῖ ὅλα αὐτά ἀληθινά κατά γράμμα; Πρόκειται γιά καθαρή «ἐπιχειρηματολογία» καί τίποτε περισσότερο. Βέβαια συνήθως ὅλα αὐτά θεωροῦνται σοβαρά, καί κανείς δέν προσέχει οὔτε καν τή διαφορά πού παρουσιάζει ἡ στάση τοῦ Δημοσθένη στό λόγο *Περὶ Συμμοριῶν* ἢ στό λόγο του *Πρὸς Λεπτίνην*, μολονότι εἶναι ὀλοφάνερη» (Λεπτομερέστερα βλ. τις απόψεις αυτές του Jaeger στο περιλαμβανόμενο στο παρόν τεύχος σχετικό κείμενο).

Όμως, παρά την ενδεχομένως υπερβολική δόση κινδυνολογίας, οι επισημάνσεις του Δημοσθένη δεν έρχονται σε σύγκρουση με την κοινή λογική και την ιστορική πείρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα λ.χ. από την πρόσφατη Ιστορία είναι το γεγονός ότι η χάριν της ειρήνης ανεκτική συμπεριφορά των δημοκρατικών χωρών κατά την περίοδο του μεσοπολέμου εξέθρεψε και αποθάρσυνε τα ολοκληρωτικά καθεστώτα και έθεσε τη δημοκρατία σε κίνδυνο, χωρίς να εξορκίσει εν τέλει τον πόλεμο.

Η όλη επιχειρηματολογία του Δημ. καταλήγει στο φυσικό συμπέρασμα ότι οι καταλύοντες τα δημοκρατικά πολιτεύματα δεν πρέπει να θεωρούνται μόνον εχθροί των συγκεκριμένων δημοκρατικών πόλεων, αλλά όλων των δημοκρατών, όπου και αν αυτοί ευρίσκονται.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. (§17) ὑπὲρ ὧν, ὑπὲρ τίνων, περὶ τῶν ἰδίων, περὶ γῆς μέρους, ὑπὲρ τούτων, ὑπὲρ τῆς πολιτείας: οι ρήτορες χρησιμοποιούν τις προθέσεις ὑπὲρ και περὶ + γεν. χωρίς αισθητή διαφορά ως προς τη σημασία (βλ. Ρ. Κυνέρου, Συντ. τῆς Ἀρχ. Ἑλλ. §435ε και 450).

Κατά τον Κ. Ασώπιο (περὶ τῆς Ἑλλ. Συντάξεως, σ. 613 §144) ἡ ὑπὲρ ἐξηγεῖ ἐνίοτε καὶ τὰ τῆς περὶ. Πρβλ. και Δημ. Κατὰ Φιλίππου Β', 35: «καὶ πεποίηχ' ὑμῖν μὴ περὶ τῶν δικαίων μῆδ' ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ χώρᾳ».

2. Η λ. **φιλον(ε)ικία** γενικώς «μᾶλλον ἐπὶ κακοῦ ἢ ἐπὶ καλοῦ», ανταγωνισμός, αντιζηλία. Βλ. Γρ. Βερναρδάκη Λεξ. Ἑρμηνευτ. 1161α κ.εξ.

3. (§19) «**θαυμάζω δ' εἰ μηδεὶς ἡμῶν ἡγεῖται... μηδὲ λογίζεται...**». Περί του είδους των προτάσεων αυτών οι οποίες ίσως πρέπει να ονομάζονται υποθετικές - αιτιολογικές ή και απορηματικές βλ. Ν. Τζουγανάτου «Ὁ Ὑποτεταγμένος Λόγος», §§42 και 82.

4. «**Ὅθεν δὴ... προσδοκῶσι... βουλήσονται**». Περί της συντάξεως που προτείνεται στο διδ. εγχειρίδιο βλ. Συντ. Κυνέρου σ. 1097 σημ. 4 και Ν. Τζουγανάτου, ἐνθ. ανωτ. §101.

Κατὰ τον Νεόφ. Δούκα (Δημοσθένης τ. 1, Βιέννη 1812 σ. 225).

«**Ὅθεν δὴ... τούτους: ἄφ' ὧν (ἀνθρώπων) οὖν... τούτους διαλῦσαι βουλήσονται**».

Νομίζω ὅτι εσφαλμένως ἐνίοτε μεταφράζεται ἐδῶ το **Ὅθεν** ως σύνδεσμος συμπερασματικός (διὰ τούτο, ἔτσι, επομένως) και εσφαλμένως το **δυνητ. ἄν (ἂν γενέσθαι)** συνάπτεται ως υποθετικό με το «**προσδοκῶσι**».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

6. Με την άσκηση αυτή επιδιώκεται να αντιληφθούν οι μαθητές τη σημασία που έχει η ελευθερία του λόγου, χωρίς την οποία δεν υφίσταται η δημοκρατία, και το γεγονός ὅτι η γλώσσα ως κοινωνικό φαινόμενο αποτυπώνει, και μέσω των διαφόρων σημασιῶν που προσλαμβάνουν οι λέξεις, τις κοινωνικές αντιλήψεις.

Το κείμενο του Ἡροδότου (5, 78): «**Δηλοῖ δὲ οὐ κατὰ ἓν μοῦνον, ἀλλὰ πανταχῇ ἢ ἰσηγορίῃ ὥς ἐστὶ χρῆμα σπουδαῖον, εἰ καὶ Ἀθηναῖοι τυραννεύμενοι μὲν οὐδαμῶν τῶν σφέας περιρικούντων ἦσαν τὰ πολέμα ἁμείνους, ἀπαλλαχθέντες δὲ τυράνων μακρῶ πρώτοι ἐγένοντο**. Πρβλ. και Δημ. Κατὰ Μειδίου, 124 και Πολυβ. 7, 10.

Κριτική ἀπὸ την αντίπερα ὄχθη αποτελεί προφανῶς το χωρίο της Ξενοφ. Κύρου Παιδείας (Α, 3, 10) ὅπου ο νεαρός Κῦρος κρίνει Μηδικό συμπόσιο κατὰ το οποίο η μέθη εἶχε καταργήσει τις διακρίσεις ἀρχόντων και ἀρχομένων:

«**Τότε γάρ δὴ ἔγωγε καὶ πρώτον κατέμαθον ὅτι τοῦτ' ἄρ' ἦν ἡ ἰσηγορία ὃ ὑμεῖς τότε ἐποιεῖτε· οὐδέποτε γοῦν ἐσιωπᾶτε**».

Από αισθητική (;) άποψη το Αριστοφάνειο σχόλιο στον Ευριπίδη:

Εὐριπ. ἔπειτ' ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπῶν οὐδὲν παρῆκ' ἂν ἄργόν,
 ἀλλ' ἔλεγεν ἡ γυνή τέ μοι χῶ δούλος οὐδὲν ἤττον,
 χῶ δεσπότης χῆ παρθένος χῆ γραῦς ἄν. Αἴσχ. εἶτα

δῆτα

οὐκ ἀποθανεῖν σε ταῦτα ἐχρῆν τολμῶντα; Εὐ. μὰ
 τὸν Ἀπόλλω·
 δημοκρατικὸν γὰρ αὐτ' ἔδρων.

Ἀριστοφ. Βάτρ. 948-952

7. Κατά τον Αριστοτελικό ορισμό (1290 b) «ἔστι δημοκρατία μὲν ὅταν οἱ ἐλεύθεροι καὶ ἄποροι πλείους ὄντες κύριοι τῆς ἀρχῆς ὦσιν, ὀλιγαρχία δ' ὅταν οἱ πλούσιοι καὶ εὐγενέστεροι ὀλίγοι ὄντες». Οι διαφορές μεταξύ των πολιτευμάτων είναι παλαιό θέμα συζητήσεως (βλ. Ἡροδ. 3, 80-82).

Ο Δημ. με τις λ. ζητοῦντες καὶ ἡρημένοι διατυπώνει την άποψη ότι άνθρωποι διαφορετικῶν επιθυμιῶν καὶ πεποιθήσεων είναι η αιτία των αγε-φύρωτων διαφορῶν μεταξύ των πολιτευμάτων. Κατά την άποψη αυτή, όπως σημειώσαμε ανωτέρω, το ήθος των καθορίζει καὶ το ήθος του πολιτεύματος. Η άποψη βέβαια αυτή είναι γενικευτική. Ο Αριστοτέλης υποδεικνύει περισσότερα εἶδη ολιγαρχίας καὶ δημοκρατίας: «νῦν δὲ μίαν δημοκρατίαν οἶονταί τινες εἶναι καὶ μίαν ὀλιγαρχίαν, οὐκ ἔστι δὲ τοῦτ' ἀληθές» (Πολιτ. 1289α).

Ο Δημ. εδώ περιγράφει ως χαρακτηριστική μορφή ὀλιγαρχίας εκείνην μάλλον στην οποία ο Αριστοτέλης ευρίσκει ότι δεν άρχει ο νόμος, αλλά η αυθαιρεσία των αρχόντων (1292b). Το πολίτευμα αυτό προφανῶς στηρίζεται στην αρχή της ισχύος, στο «δίκαιο του ισχυροτέρου»: «Οὔτω τὸ δίκαιον κέκριται, τὸν κρείττω τοῦ ἥττοντος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν» (Πλάτ. Γοργ. 483d). Ο Πλάτων περιγράφει τον «ὀλιγαρχικόν» άνθρωπον ως κηφηνῶδη «θησαυροποιόν» τα χρήματα «περὶ πλείστου ποιοῦμενον» (Πλατ. Πολιτεία 553α κ. εξ.).

Βασική αρχή της δημοκρατίας εδώ κατὰ τον Δημ. είναι η αρχή της ι-σότητας. Ο Αριστοτέλης περιγράφοντας το ακραιφνέστερο εἶδος δημοκρατίας γράφει: «ἴσον γάρ φησιν ὁ νόμος ὁ τῆς τοιαύτης δημοκρατίας τὸ μηδὲν μᾶλλον ὑπερέχειν τοὺς ἀπόρους ἢ τοὺς εὐπόρους, μηδὲ κυρίου εἶναι ὅποτερουσούν, ἀλλ' ὁμοίους ἀμφοτέρους» (Αριστοτ. Πολιτ. 1291b). Άλλη βασική αρχή της δημοκρατίας είναι βέβαια η ελευθερία (βλ. Ἀρι-

στοτ. έ. αν.).

Ο τρόπος όμως με τον οποίον κατανοείται η αρχή της ισότητος (ή της ανισότητος στις ολιγαρχίες) είναι αιτία στάσεων «οἱ μὲν ὅτι ἐὰν κατὰ τι ἴσοι ὧσιν ὅλως ἴσοι νομίζουσιν εἶναι, οἱ δ' ὅτι ἐὰν κατὰ τι ἄνισοι πάντων ἀνίσων ἀξιοῦσιν ἑαυτούς» (Ἀριστοτ. Πολιτ. 1301 b). Βλ. και Πλάτ. Νόμοι 757 α: «δοῦλοι γὰρ ἂν καὶ δεσπότηται οὐκ ἂν ποτε γένοιτο φίλοι, οὐδὲ ἐν ἴσαις τιμαῖς διαγορευόμενοι φαῦλοι καὶ σπουδαῖοι. τοῖς γὰρ ἀνίσοις τὰ ἴσα ἄνισα γίγνεται ἂν, εἰ μὴ τυγχάνοι τοῦ μέτρου». Βλ. και Ἱσοκρ. Ἀρεοπαγίτ., 21-22.

Ἰφέρπουν λοιπόν και στη δημοκρατία η νόσος του φθόνου και ο φόβος της προσωπικής υπεροχής (βλ. Ἱσοκρ. Περί Ἀντιδ. 313-18). Το πλήθος κάποτε και αυτό «ζητεῖ ἄρχειν» παρά τους νόμους, πράγμα που οδηγεί σε τυραννίδα, «τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν τὰ ψηφίσματα κύρια ᾖ ἄλλὰ μὴ ὁ νόμος. Συμβαίνει δὲ τοῦτο διὰ τοὺς δημαγωγούς» (Ἀριστοτ. 1292a 6-9). Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η δίκη των στρατηγών μετά τη ναυμαχία στις Αργινούσες (406 π.Χ.). Βλ. Ξενοφ. Ἑλλ. 1, 7, 12. Αλλά και η κατάχρηση της ελευθερίας οδηγεί κατὰ τον Πλάτωνα (Πολιτ. 559 d κ. έξ.) στον «ἰσονομικόν» ή «δημοκρατικόν» ἄνδρα που κυριαρχεῖται διαδοχικά από παντός είδους ηδονές. Κατάληξη, η τυραννίς.

Η Χριστιανική δ/λία ανατρέπει πλήρως την αρχαία πολιτική εμπειρία προβάλλοντας όχι δικαιώματα, αλλά καθήκοντα. Βασική αρχή της ἐν Χριστῷ πολιτείας (της Εκκλησίας) είναι η αγάπη και η ταπεινοφροσύνη, η αντιμετώπιση του συνανθρώπου ως αδελφού.

Κατά τον Παύλειον (Κορινθ. Α' ΙΓ') ὕμνο της ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, οὐ περπερεύεται (δέν κομπάζει) οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, ἀλλὰ πάντα στέγει και πάντα ὑπομένει. Στην κοινωνία αυτή της αγάπης ο ἄρχοντας είναι υπηρέτης και «ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων» (Ἰω. ι', 11).

Εδώ δεν χωρεῖ φιλαρχία ή φιλαυτία, διαγκωνισμός υπεροχής ή ισότητας, αλλά ευγενής ἄμιλλα ταπεινοφροσύνης και αὐτοθυσίας υπό την προοπτική μάλιστα του «πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι καὶ ἔσχατοι πρῶτοι» (Μάρκ. ι', 31).

8. Κατά τον Ἀριστοτ. (Πολιτ. 1260 b 25): «οὐκ αὐτογνώμονες βέλτιον κρίνειν ἀλλὰ κατὰ τὰ γράμματα καὶ τοὺς νόμους». «Ὅταν... ἄρχη μὴ ὁ νόμος ἀλλ' οἱ ἄρχοντες» υπεισέρχεται η αβεβαιότητα στις σχέσεις με τις ἄλλες πολιτείες. Βλ. και Ὁλυνθ. Α, 5: «καὶ ὅλως

ἄπιστον, οἶμαι, ταῖς πολιτείαις ἢ τυραννίς, ἄλλωστε καὶ ὁμορον χώραν ἔχουσι».

Γ' §§21-24

Διδακτικός στόχος στην παρούσα ενότητα είναι να κατανοηθούν τα επιχειρήματα του ρήτορα «ἐκ τοῦ δικαίου» («ἔπειτα καὶ δίκαιον») καὶ «ἐκ τοῦ καλοῦ» («εἴτ' οὐκ αἰσχρόν») και ο τρόπος με τον οποίον στηρίζουν τη βασική πρότασή του, αλλά και τη γενικότερη πολιτική του.

§21. Γενικώς η έννοια του δικαίου περιλαμβάνει κάποια εξίσωση συμπεριφοράς την οποίαν εδώ επικαλείται ο Δημοσθένης. Το «φαίνεσθαι» πρέπει να συνδυασθεί προς το «φανήσεσθαι» και το «ὕφ' ἀπάντων ὀφθῆναι» των §§3-4 και ακόμη προς το «ἐὰν ὑποληφθῆτε» της §30. Είναι φανερόν ότι το δίκαιο δεν παύει να συνδυάζεται με το συμφέρον. Η χριστιανική συμβουλή «καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως» (Λουκ. στ' 31) διαφέρει, αφού ὄχι μόνο δεν ζητεῖ ανταπόδοση του αγαθοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν απαιτεῖ ἀγαθοποιὰ ως ἀνταπόκριση στην εχθρική συμπεριφορά και απορρίπτει ως κίνητρο το συμφέρον.

Το «ἐκ τοῦ δικαίου» ἐπιχείρημα του Δημ. προσκρούει προφανῶς σε ἐπιχείρημα ἀπὸ την ἰδία ἀφετηρία το οποίο ἀσφαλῶς θα εἶχαν ἐκμεταλλευθεῖ δεόντως οἱ ἀντίπαλοι ρήτορες: Ἀν δίκαιο εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἀνταπόδοση των πράξεων (τὸ ἀντιπεπονθός), τότε οἱ Ρόδιοι δεν πρέπει να βοηθηθούν, ὡς ἀδικήσαντες. Ὁ Δημ. σπεύδει να εἰσαγάγει ἐξαίρεση στον κανόνα, τον «οὐκ ἐπιτήδειον» καιρόν και το «ἄδηλον μέλλον», ἐν τέλει δηλ. το συμφέρον. Περίπου κατὰ τον ἴδιον τρόπο ἀντιμετωπίζει το ζήτημα ὁ Ἀριστοτέλης (Ἠθικὰ Νικομάχεια, 113b):

«Δοκεῖ δέ τισι καὶ τὸ ἀντιπεπονθός εἶναι ἀπλῶς δίκαιον, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι ἔφασαν· ὠρίζοντο γὰρ ἀπλῶς τὸ δίκαιον τὸ ἀντιπεπονθός ἄλλω. τὸ δ' ἀντιπεπονθός οὐκ ἐφαρμόττει οὔτ' ἐπὶ τὸ νευητικόν δίκαιον οὔτ' ἐπὶ τὸ διορθωτικόν - καίτοι βούλονται γε τοῦτο λέγειν καὶ τὸ Ραδαμάνθυος δίκαιον·

εἶκε πάθοι τά τ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο

- πολλαχοῦ γὰρ διαφωνεῖ· οἷον εἰ ἀρχὴν ἔχων ἐπάταξεν, οὐ δεῖ ἀντιπληγῆναι, καὶ εἰ ἄρχοντα ἐπάταξεν, οὐ πληγῆναι μόνον δεῖ ἀλλὰ καὶ κολασθῆναι, ἔτι τὸ ἐκούσιον καὶ τὸ ἀκούσιον διαφέρει πολὺν.

Τὴν ἐξαίρεση ὁ Δημ. στηρίζει σε καθολικότερο, γενικῶς παραδεκτό βιο-

τικό κανόνα (κοινόν τόπο) που αφορά την πρέπουσα συμπεριφορά των ευτυχούντων προς τους ατυχούντας και το «ἄδηνον μέλλον». Πρβλ. «Μηδενὶ συμφορὰν ὀνειδίσῃς· κοινὴ γὰρ ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον ἄορατον» (ψευδο- Ἴσοκρ. Πρὸς Δημόνικον, 29).

«Ἀτυχοῦντι μὴ ἐπιγέλα· κοινὴ γὰρ ἡ τύχη» (Χεῖλωνος παρὰ Στοβ. PIB, 11).

Ο Δημ. λοιπόν προσπαθεῖ να φοβίσει τους Αθηναίους επισείοντας το «ἄδηνον μέλλον». Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα από τον Θουκυδίδη (5, 90). Οι Μήλιοι παρακαλούν (416 π.Χ.) τους Αθηναίους να φανούν επιεικεῖς με το επιχείρημα ότι θα εξασφαλίσουν ἔτσι αντίστοιχη επιείκεια, αν ποτέ βρεθούν και αυτοὶ σε ἀνάλογη θέση. Το περιστατικό αὐτὸ ἀξίζει να συνδυασθεῖ με το Ξενοφ. Ἑλλ. Β, 2, 3-4. Οι Αθηναῖοι λίγα χρόνια αργότερα (405 π.Χ.) πληροφοροῦνται την καταστροφή του στόλου των στους Αἰγὸς Ποταμούς και «ἐκείνης τῆς νυκτὸς οὐδεὶς ἐκοιμήθη... πείσεσθαι νομίζοντες οἷα ἐποίησαν Μηλίου τε Λακεδαιμονίων ἀποίκους ὄντας, κρατήσαντες πολιορκίᾱ».

Ο Δημοσθένης πιστεύει ότι με την επίδειξη μεγαλοφυχίας προς τους Ροδίους οι Αθηναῖοι ὄχι μόνον θα αποφύγουν να προκαλέσουν τη μοῖρα τους, ἀλλὰ, σε περίπτωση ἀνάγκης, θα εξασφαλίσουν και συμμάχους.

Στην ἀσκηση 2 του εγχειριδίου φαίνεται αναλυτικὰ ἡ μέθοδος με την οποία ο ρήτορας ἀπὸ ἓνα γνωμικό, που παρουσιάζεται ως ἀλήθεια γενικῶς παραδεκτή, ἐξάγει ἓνα μερικότερο συμπέρασμα χρησιμοποιώντας τον παραγωγικὸ τρόπο σκέψεως.

Στην §22 κ.εξ. χρησιμοποιεῖ παράδειγμα. Το παράδειγμα κατὰ τον Αριστοτέλη (Ρητορ. 394α) «ἔοικεν ἐπαγωγῇ». Χρησιμοποιεῖται ως μαρτυρία για την ἐπίρρωση προηγουμένων συλλογισμῶν, «ὃ δὲ μάρτυς πανταχοῦ πιθανός».

Το παράδειγμα των Αργείων εἶναι ιστορικό. Ἦταν πασίγνωστο και ἐν προκειμένῳ ἰδιαίτερα πειστικό, ἀφοῦ ἀφορούσε την Ἱστορία των Αθηνῶν. Χρησιμοποιήθηκε για να στηρίξει το προηγούμενο «ἐκ τοῦ δικαίου» επιχείρημα, ἀλλὰ και για να προβάλει το πανάρχαιο ἠθικό «επιχείρημα» της ντροπῆς («αἰδὼς Ἀργεῖοι», Ἰλ. Ε 787, «αἰδὼς, ὦ Λύκιοι· ποῖ φεύγετε;» Ἰλ. Π 422, «οὐδ' αἰδεῖσθ' ἄμφιπερικτίνας;» Καλλίνος 1, 2). Εμμέσως ὁμως και ἀνεπαισθῆτως στηρίζει προηγούμενα ἀντεπιχειρήματα που ἀφορούσαν τον ἐπισειόμενο ἀπὸ τους ἀντιπάλους του περσικὸ κίνδυνο.

Ο Σχολιαστὴς γράφει σχετικά: «Συνάπτει λεληθότως λύσιν ἀρμόττου-

σαν καὶ [πρὸς] τὴν ἀπὸ τοῦ βασιλέως ἀντίθεσιν ἦν τέθεικε κατ' ἀρχάς, Ἄλλὰ φοβούμεθα βασιλέα. δῆλον γὰρ ὅτι τὰς λύσεις ἐταμεύσατο, ἵνα καὶ πρὸς ταύτην καὶ πρὸς ἐκείνην αὐτῷ χρήσιμοι γένωνται. Ἐν ἀρχῇ μὲν γὰρ αὐταῖς καταχρησάμενος οὐκ ἂν ἔσχε χρησίμας πρὸς τὴν νῦν ἀντίθεσιν· πρὸς μόνην γὰρ ἂν ἐκείνην ἤρκεσαν ἀφομοιωθεῖσαι τῷ διαστήματι. φυλάξας δὲ τῷ παρόντι καιρῷ, καὶ πρὸς ταύτην τὴν ἀντίθεσιν καὶ πρὸς τὴν ἤδη προλυθεῖσαν οἰκειότητα ἔχει· τὰ γὰρ ἐξ ὑστέρου λυθέντα πρὸς ἅπαντα τὰ προηγούμενα πᾶσαν ἀναπέμπει τὴν δύναμιν.

Τα ἐκ τῆς Ἱστορίας παραδείγματα που ακολουθοῦν (§§23-24) στηρίζουν τὴν ἀπόψη ὅτι ὁ περσικὸς κίνδυνος δὲν εἶναι σημαντικός. Το παράδειγμα τῶν «Μυρίων» φαίνεται ὅτι εἶχε ἀξιολογηθεῖ γενικῶς ὡς ἐνδειξη τῆς ἀδυναμίας τοῦ περσικοῦ κράτους. Πρὸς. Ἰσοκρ. Πανηγυρικός, 145-149.

Το ὄνομα τοῦ Φιλίππου ποὺ ἐτσί ξαφνικά καὶ «σὰν ἀστραπή» κατὰ τὸν Jaeger εμφανίζεται ἐδῶ, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Δημ. εἶχε ἤδη ἀξιολογήσει τὸν ἐκ Βορρὰ κίνδυνον ὡς ἐξ ἴσου σημαντικό με τὸν ἐξ Ανατολῶν. Διονύσιος ὁ Αλικαρνασσεύς τοποθετεῖ τὸν Α' Φιλιππικὸ στο 351 π.Χ., δηλ. στο ἴδιο ἔτος ποὺ πιθανότατα ἐκφωνήθηκε ὁ Ὑπὲρ τῆς Ροδίων Ἐλευθερίας. Καὶ οἱ δύο λόγοι δὲν εἶχαν θετικὸ ἀποτέλεσμα. Τα γεγονότα θα δικαιώσουν τὸν Δημ. ἀργότερα.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Ἡ §21 συνάπτεται συνήθως με τὴν προηγούμενη ἐνότητα. Στὸ ἐγχειρίδιο ἡ §21 εἰσάγει τὴν παρούσα ἐνότητα, καὶ διότι ἀφορὰ ἐπιχείρημα ἐκ τοῦ δικαίου καὶ ὄχι ἐκ τοῦ συμφέροντος, ὅπως ἡ προηγούμενη, καὶ διότι ἔχει ἀμεση σχέση με τὸ παράδειγμα τῶν Ἀργείων.

2. Στὴ φράση «οὐκ ἐπιτήδειος ὁ καιρὸς ἐφησθῆναι» μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει κάποιαν ἀντίφασιν πρὸς τὸ «συγχαίρω τῶν γεγενημένων» τῆς §15.

3. Μία ἄλλη ἐξαίρεση στο «ἀντιπεπονθός» ὡς δίκαιο εἰσάγει ὁ Πιπτακὸς ὁ ὁποῖος «ἀδικηθεὶς ὑπὸ τινος καὶ ἔχων ἐξουσίαν αὐτὸν κολάσαι, ἀφῆκεν εἰπὼν· συγγνώμη τιμωρίας ἀμείνων· τὸ μὲν γὰρ ἡμέρου φύσεώς ἐστι, τὸ δὲ θηριώδους» Στob. 10, 14.

4. Εἰςαιρετικὰ διδασκτικὸ γιὰ τὸ πὼς μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ πα-

ράδειγμα και για την σχετικότητα της αποδεικτικής του αξίας, είναι το εξής: Παρόμοια απάντηση, προς αυτήν που αναφέρει εδώ ο Δημοσθένης, είχαν δώσει πάλιν οι Αργεῖοι στους Λακεδαιμονίους κήρυκες οι οποίοι λίγο πριν από την εισβολή του Ξέρξη είχαν ζητήσει τη συμμαχία των Αργέων, χωρίς όμως ισοτιμία στις αποφάσεις: «Οὕτω δὴ οἱ Ἀργεῖοι φασὶ οὐκ ἀνασχέσθαι τῶν Σπαρτιητέων τὴν πλεονεξίην, ἀλλ' ἐλέσθαι μᾶλλον ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἄρχεσθαι ἢ τι ὑπεῖξαι Λακεδαιμονίοις, προειπεῖν τε τοῖσι ἀγγέλοισι πρὸ δύντος ἡλίου ἀπαλλάττεσθαι ἐκ τῆς Ἀργείων χώρας, εἰ δὲ μὴ, περιέψεσθαι ὡς πολεμίους» Ἡροδ. 7, 149.

Ο Δημ. υπαινίσσεται το γεγονός αυτό μιλώντας επικριτικά για τη στάση των Αργέων κατά τα Μηδικά στον Β' Φίλιππ (§11).

Ασφαλώς όμως μπορεί να σκεφθεί κανείς ότι και στις δύο περιπτώσεις η στάση των Αργέων είχε κατά πάσαν πιθανότητα την ίδια αιτία.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

2. Οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν την ακριβή αντιστοιχίση του γενικού προς το μερικό και προς την παρούσα κατάσταση, και με ποιο τρόπο το κύρος του πρώτου στηρίζει το δεύτερο.

Χαρακτηριστικές αντιστοιχίσεις: **δεῖ - δίκαιον**, όπου δίκαιον είναι το δέον, το επιβαλλόμενο από τη φύση των ανθρωπίνων πραγμάτων, **εὐτυχοῦντας - δημοκρατουμένους - ἀτυχοῦντας - Ῥοδίους πεπονθέναι**, όπου η δημοκρατία ταυτίζεται με την ευδαιμονία του λαού και η олигархία με τη δυστυχία του. **τὰ βέλτιστα βουλευομένους - οὐκ ἐφησθῆναι** κλ.π, όπου εὐβουλία είναι η σωφροσύνη η οποία στηρίζεται στη συναίσθηση της ρευστότητας των ανθρωπίνων πραγμάτων (χαρακτηριστικό παράλληλο κείμενο το Πρὸς Λεπτίνην, 161-162). Αξιοπαρατήρητη η εύφημία του ρήτορα: «εἴ ποθ', ὃ μὴ γένοιτο, τοιοῦτό τι συμβαίη».

9. Ο Πλάτων (βλ. Πολιτεία 454 d - 457 b, Μένων 72 d-e, Νόμοι 804 d - 805 a) δεν διακρίνει μεταξύ ανδρικής και γυναικείας ανδρείας αποβλέποντας στην ενότητα της αρετής. Είναι επομένως και υπέρ της στρατεύσεως των γυναικών οι οποίες μπορεί να ορισθούν φύλακες στην «Πολιτεία» του. Το όλο ζήτημα της συμμετοχής των γυναικών στα κοινά είναι γνωστόν ότι είχε γίνει το αγαπημένο θέμα της κωμωδίας. Ο Αριστοτέλης αντιθέτως υποστηρίζει (Πολιτ. 1260a) ότι μετέχουν μεν όλοι στις ηθικές αρετές «ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὅσον ἐκάστω πρὸς τὸ αὐτοῦ ἔργον... καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ σωφροσύνη γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς οὐδ' ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη, καθάπερ ᾤετο Σωκράτης, ἀλλ' ἡ μὲν ἀρχικὴ

ἀνδρεία, ἡ δ' ὑπηρετική» (βλ. αυτ. και 1277 b).

Η Αριστοτελική αντίληψη γίνεται μάλλον περισσότερο αποδεκτή σήμερα. Θαυμάζεται η γυναίκα που με στίβαρό χέρι, με θάρρος και υπομονή διοικεί τα του οίκου της και μάλιστα όταν ο άνδρας απουσιάζει ή έχει εκλείψει. Βλέπε και την αντίστοιχη βίβλική αντίληψη (Παροιμ. ΚΘ', 28-49) «Γυναῖκα ἀνδρείαν τίς εὕρησει;» κλπ.

Δ'. §§ 25-33

Οι παράγρ. 25-33 που θα διδαχθούν από μετάφραση διακρίνονται σε δύο νοηματικές ενότητες (25-29 και 30-33). Εφόσον υπάρχει χρόνος μπορεί ν' αποτελέσουν δύο διδακτικές ενότητες. Ελλείψει χρόνου μπορεί να διδαχθούν σε μία διδακτική ώρα μετά από «κατ' οἶκον» προπαρασκευή των μαθητών.

Στην α' ενότητα οι μαθητές θα κληθούν να κατανοήσουν και να απολαύσουν τον τρόπο με τον οποίον ο ρήτορας αντιμετωπίζει τα εκ του δικαίου επιχειρήματα των αντιπάλων, τα οποία όμως δεν παραθέτει «φοβηθείς μὲν ἴσως (κατά τον Σχολιαστή) αὐτῆς (της αντιθέσεως) τὴν δύναμιν, ἔχων δὲ πάντως τὸν ἀκροατὴν συνειδότα· τῇ δὲ σιωπῇ ἀφειλέ τι τῆς ἰσχύος αὐτῆς, πολὺ γὰρ συμβάλλεται πρὸς καθάρσεις καὶ τὸ μὴ μνησθαι τῶν ἀτόπων ἢ φοβερῶν ἢ δεινῶν... Τί οὖν πεποίηκε; τὴν μὲν ἀντίθεσιν ἔκρυπεν, ἀντὶ δὲ τῆς ἀντιθέσεως τὴν διαβολὴν τὴν κατὰ τῶν ρητόρων ἔθηκεν εἰπών, εἰσὶ δὲ τινες...».

Εἶναι φανερόν ὅτι ο Δημ. χρησιμοποιεῖ τὴ μέθοδο τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ· ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων τοῦ καὶ ὄχι ἐναντίον τῶν ἀγνώστων σε μας ἐπιχειρημάτων τοῦς «ὑπὲρ τῶν ἄλλων» τοῦς ὁποῖους ἐπίσης δὲν κατονομάζει. Σκοπὸς τοῦ εἶναι νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ ἀκροατοῦ εἰς βάρος τῶν ἀντιπάλων τοῦ οἱ ὁποῖοι ὡς συνήγοροι ξένων καὶ κατήγοροι τῆς πόλεως στρέφονται ἐναντίον τῶν συμφερόντων τῆς, καίτοι πολίτες..

Υπάρχει μιὰ ἐνδοξασμένη κατὰ κοινὴν ὁμολογία, μεταξύ πόλεως - πατρίδος καὶ πολίτη, ὅπου ὁ πολίτης εἶναι ὑποδεέστερος καὶ ἔχει καθήκον ὑπακοῆς. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ εὐρίσκει ἀκραία ἐκφράσή της στὸν Πλατωνικὸ Κρίτωνα, ὅπου ὁ πολίτης εἶναι υἱὸς καὶ δούλος τῆς πόλεως. Εκεί (50ε) ερωτοῦν οἱ νόμοι: «Ἄρ' ἔξ ἴσου οἶε εἶναι σοὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡμῖν;».

Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως τοῦ Δημ. εἶναι «ἔξω τοῦ πράγματος», διότι ἐκεῖνο που πρέπει νὰ κριθεῖ εἶναι ἀντὶ τῶν πραγμάτων λέγουν τὰ δίκαια καὶ ὄχι ἀν

«αὐτοὶ τὰ προσήκοντα φαίνονται ποιοῦντες». Ο Δημ. κατηγορεῖ τους αντιπάλους του ὅτι μελέτησαν καὶ προέβαλαν μόνον τα εἰς βάρος τῆς πόλεως ἐπιχειρήματα καὶ ὄχι τα ὑπὲρ αὐτῆς στῆ συγκεκριμένη υπόθεσι. Τα «δίκαια» περὶ τῶν ὁποίων ομιλοῦν οἱ ἀντίπαλοι εἶναι προφανῶς συνθήκες που καθιέρωναν ἓνα status quo μεταξύ τῶν ἐλλήνων (Περὶ αὐτῶν καὶ ἰδίως τῆς συνθήκης «κοινῆς εἰρήνης» τοῦ 362 π.Χ. βλ. Ἱστορ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους, Ἐκδοτ. Ἀθηνῶν, τ.Γ', σ. 445).

Ενῶ λοιπόν οἱ ἀντίπαλοι στηρίζονται στο θετὸ δίκαιο τῶν συνθηκῶν (στο νόμιμον) ὁ Δημ., προφανῶς μὴ εὐρίσκοντας ερείσματα σ' αὐτό, ἀναφέρει στο φυσικό, σ' αὐτό που γενικῶς θεωρεῖται δίκαιο, τὸ «κοινόν» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (Ρητορ. 1373 β), ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη ἐνότητα (§21). Οἱ ἀντίπαλοι κατὰ τὸν ἀρχ. Σχολιαστὴ ἰσχυρίζονται: «Δόξομεν (με τὴν ἐπέμβαση στὴ Ρόδο) ἀδικεῖν καὶ παραβαίνειν πρῶτοι τὰς συνθήκας ὅπλα ποιοῦντες». Ο Δημ. ἀπαντά:

«Ἀλλὰ μάλιστα δίκαιόν ἐστι τῆς ἀπάντων σωτηρίας ὑμᾶς προεσθάναι». Εἰδὼ βέβαια εὐλόγως θὰ μπορούσε νὰ ἀντιπαρατεθεῖ ὅτι κανεὶς δὲν ἔχει διορίσει τοὺς Ἀθηναίους προστάτες. Γι' αὐτὸ ὁ Δημ. κάνει μὴ παραχώρησι (σχῆμα συγχωρήσεως ἢ συνδρομῆς): «Ἀλλὰ καὶ εἰ μὴ δίκαιον ἦν», ὁμῶς «ἐπειδὴ ἀδικεῖν ἐπιχειροῦσιν ἅπαντες, καὶ ἡμεῖς ταῖς ἐκείνων γνώμαις ἀκολουθοῦντες ἀδικῶμεν» (Σχολ.). Επομένως καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ Ἀθηναῖοι πρέπει νὰ ἐπέμβουν στὴ Ρόδο, στὴν πρώτη κατὰ τὸ δίκαιο, στὴ δεύτερη κατὰ τὸ συμφέρον! Τὸ ἐπιχείρημα στηρίζεται στο παράδειγμα τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν δυναστῶν τῆς Αἰλικαρνασσού.

Ο ἀρχαῖος Σχολιαστὴς κρίνει τὴν «μεταχείρισιν βίαιον καὶ Θουκυδίδειον ἐκ τῆς Κλέωνος δημηγορίας· οἷον γὰρ ἐκείνου περὶ Μυτιληναίων τὸ διανόημα, τοιοῦτον καὶ τὸ Δημοσθένους ἐνθάδε. ἀξιοῖ γὰρ κακεῖνος, εἰ μὲν δικαία εἴη ἡ ἀρχή, δικαίως κολάζεσθαι καὶ Μυτιληναίους· εἰ δὲ ἄδικος, ἀδίκως· χρή γὰρ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοὺς πολιτεύεσθαι». (βλ. Θουκ. Γ', 40).

Ο Jaeger (Δημοσθένης, Μ.Ι.Ε.Τ. σ. 265) κρίνει ὅτι ὁ Δημ. «χρησιμοποιεῖ τόσο γιὰ τὴ δημοκρατία, ὅσο καὶ γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς δικαιοσύνης τὴ μακιαβελικὴ συνταγή. Σὲ ὅσους τὸν ἀντιμετωπίζουν μὲ τὰ ἐπιχειρήματα «δίκαιον» καὶ «συνθήκες» ἀπαντᾷ: ἂς ἀρχίσουν πρῶτα οἱ ἐχθροὶ μας νὰ σέβονται τὶς συνθήκες, καὶ ὕστερα τοὺς ἀκολουθοῦμε καὶ ἐμεῖς. Καὶ θὰ μείνῃ πιστὸς στὰ σχέδιά του, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι δίκαιο, ἐφ' ὅσον καὶ οἱ ἐχθροὶ δὲν βαδίζουν τὸ δρόμο τῆς δικαιοσύνης».

Τὸ ἀντίθετο ὁ Δημ. ἀποκαλεῖ ἀνανδρία γιὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἀθηναῖοι πρέ-

πει να ντρέπονται, αφού της ανανδρίας αυτής πρόσχημα μόνον θεωρεί τη δικαιοσύνη. Κάτι παρόμοιο λέγει και ο Περικλής προς τους Αθηναίους (Θουκ. Β. 60), ότι δεν μπορούν να παραιτηθούν από την ηγεμονία, κι αν ακόμη μερικοί σε περίοδο κρίσεως από φόβο και για ν' αποφύγουν φροντίδες και θυσίες προσποιούνται τους φιλειρηνικούς «ὥς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτὴν (τὴν ἀρχήν), ἣν λαβεῖν μὲν ἄδικον δοκεῖ εἶναι, ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον». Ἐπομένως δεν εξετάζεται το δίκαιον ἀλλὰ το συμφέρον. Η πολιτική σκοπιμότητα χρησιμοποιεῖ μόνον ως πρόσχημα τη δικαιοσύνη, αν δεν την παραβιάζει ασυστόλως.

Η θέση του Δημ. είναι πράγματι κυνική, ακριβῶς επειδὴ δεν απέχει από την πραγματικότητα. Τα παραδείγματα των συνθηκῶν είναι χαρακτηριστικά: ὅλα μπορούν να δικαιωθούν με τη δύναμη!

Στα εκ του δικαίου επομένως επιχειρήματα των αντιπάλων απαντά ὅτι δίκαιο εν τέλει εἶναι το συμφέρον της πόλεως και αυτό πρέπει να υπηρετούν οι πολίτες, υπαινισσόμενος ἀκόμη με το παράδειγμα της Καλλιείου ειρήνης ὅτι ἡ πόλη πρέπει να αποκτήσει δύναμη και ὅτι τη δύναμη αὐτή θα τη χρησιμοποιήσει, ὅπως και στην περίπτωση εκείνη, ευεργετικά, για τους Ἕλληνες. Για την Καλλίειο και την Ανταλκίδειο ειρήνη βλ. Ἴσοκρ. Πανηγ. 175-182 και Παναθην. 59-60, ἀλλὰ και την Ἰσοκρατική «αντίφαση» στον «Περὶ Εἰρήνης», §16.

Ειδικά για την πρώτη βλ. Αγγ. Βλάχου Ηρόδοτος, ο Αδικημένος, Εστία 1970, σ. 109-126.

Ἐκτός ὁμως ἀπ' αὐτὸν τον τελευταῖο διπλωματικό ἐξωραϊσμό, ο Δημ. ζητεῖ ἀκόμη να περιορίσει την εφαρμογή της ἀρχῆς αὐτῆς στις «διεθνείς» σχέσεις. Το πρόβλημα εἶναι γενικότερο και ἔχει συζητηθεῖ κυρίως ἀπὸ τους σοφιστές. (βλ. π.χ. ὅσα λέγει ο Καλλικλῆς στον Πλατωνικό Γοργία και ο Θρασύμαχος στο Ι της Πολιτείας. Επίσης βλ. Θουκ. Δ', 19, Ε', 89 και 105 και Αριστοτ. Ηθικά Νικομάχεια 1160α).

Περὶ του ὅτι το «ἀδεὲς καὶ ἀνεπιβούλευτον» των Αθηναίων «πρὸς ἀλλήλους» δεν μπορεί να επεκταθεῖ στις σχέσεις των με τους «συμμάχους» βλ. Θουκ. Γ', 37, ὅπου ο Κλέων ἀπεριφράστως διακηρύσσει ὅτι ἡ ἐξουσία των Αθηναίων ἐπ' αὐτῶν εἶναι δεσποτική «ὅτι τυραννίδα ἔχετε τὴν ἀρχὴν καὶ πρὸς ἐπιβουλεύοντας αὐτοὺς καὶ ἄκοντας ἀρχομένους».

Αλλὰ και για τον ισχυρισμό του Δημ. ὅτι «ἐν ταῖς πολιτείαις οἱ νόμοι κοινήν τὴν μετουσίαν ἔδωσαν καὶ ἴσῃν καὶ τοῖς ἀσθενέσιν καὶ τοῖς ἰσχυροῖς» ὑπάρχουν οἱ ἀντιρρήσεις (βλ. π.χ. Πλουτ. Σόλων, 5, ὅπου ο Ανάχαρσις λέγει περὶ των νόμων «μηδὲν τῶν ἀραχνίων διαφέρειν, ἀλλ'»

ὡς ἐκεῖνα τοὺς μὲν ἀσθενεῖς καὶ λεπτοὺς τῶν ἀλίσκομένων κατέχουσιν ὑπὸ δὲ τῶν δυνατῶν καὶ πλουσίων διαρρήγνυνται». Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ Αἰσώπειος μῦθος «Λύκος καὶ ἄρην» ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ διδαχθεῖ κατὰ τὴν ὥρα τῆς θεματογραφίας:

Λύκος καὶ ἄρην.

Λύκος Θεασάμενος ἄρνα ἀπὸ τινος ποταμοῦ πίνοντα, τοῦτον ἐβουλήθη μετὰ τινος εὐλόγου αἰτίας καταθoinήσασθαι. Διόπερ στὰς ἄνωτέρω ῥητῇ αὐτὸν ὡς θολοῦντα τὸ ὕδωρ καὶ πιεῖν αὐτὸν μὴ ἔωντα. Τοῦ δὲ λέγοντος ὡς ἄκροις τοῖς χεῖλεσι πίνει καὶ ἄλλως οὐ δυνατόν κατωτέρω ἐστῶτα ἐπάνω ταράσσειν τὸ ὕδωρ, ὁ λύκος ἀποτυχὼν ταύτης τῆς αἰτίας ἔφη· «Ἀλλὰ πέρυσι τὸν πατέρα μου ἐλοιδόρησας.» Εἰπόντος δὲ ἐκείνου μὴδὲ τότε γεγενῆσθαι, ὁ λύκος ἔφη πρὸς αὐτόν· «Ἐὰν σὺ ἀπολογιῶν εὐπορῆς, ἐγὼ σε οὐχ (ῥῆτον) κατέδομαι».

Ὁ λόγος δηλοῖ ὅτι οἷς ἢ πρόθεσίς ἐστιν ἀδικεῖν, παρ' αὐτοῖς οὐδὲ δικαία ἀπολογία ἰσχύει.

Στους μαθητές πάντως ὡς ἓνα δεύτερο «ἐπιμύθιον» πρέπει νὰ τονισθεῖ το γεγονός ὅτι μέσα στη ζοφερή αὐτή εἰκόνα τῆς πραγματικότητας ποὺ βιώνουν καθημερινῶς, ἡ υποκρισία στὴν ὁποῖαν ἀναγκάζονται οἱ ἰσχυροὶ ἀποτελεῖ ἓναν φόρο τῆς κακίας πρὸς τὴν ἀρετὴ καὶ ὅτι ἡ δύναμη ὡς μέγεθος φυσικὸ μόνον κατ' ἐπίφασιν δίκαιο μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ (το «δίκαιο» τοῦ ἰσχυροτέρου, καὶ ὄχι ἠθικὴ υποχρέωση). Γι' αὐτὸ ἡ υποταγὴ στο «δίκαιο» αὐτὸ διατηρεῖται ὅσο ὑπάρχει ὁ φόβος τῆς δυνάμεως. Πρὸς ἐπίρρωσιν νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωσθοῦν στους μαθητές οἱ ἀκριβῶς ἀντίθετες ἀπόψεις τοῦ Ἰσοκράτους (Περὶ Εἰρήνης, 28-35).

§§30-33. Ὁ ρήτορας μετὰ τὴ διαπίστωση ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν δικαίωμα ν' αποφασίσουν τι εἶναι δίκαιο, ἐπανέρχεται στὴν ἀρχικὴ παρατήρηση καὶ προτροπὴ, στὴν ἀνάγκη τῆς πράξεως. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εὐρίσκει τὴν ευκαιρία, ἀρχόμενος, κατὰ τὸν ἀρχ. Σχολιαστή, «τῶν ἐπιλόγων» νὰ ἐπιτεθεῖ με σφοδρότητα ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων ρητόρων: «Βουλόμενος τοὺς ἐκείνων κωλύσαι λόγους εὐκότως κέχρηται τῇ διαβολῇ»!

Οἱ μαθητές θὰ κληθοῦν νὰ παρακολουθήσουν, ἀλλὰ καὶ νὰ κρίνουν τὴν μέθοδο αὐτή, ἀφοῦ ἐπαναλάβουν ὅσα περὶ ἡθοποιίας καὶ παθοποιίας ἔχουν διδαχθεῖ στὴν εἰσαγωγή.

Πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὴ περίπτωσις ἡθοποιίας ποὺ ἀφορᾷ κυρίως τὸ ἦθος τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλὰ καὶ παθοποιίας, διότι εἶναι φανερόν ὅτι προσπαθεῖ νὰ μεταγίρει στους ἀκροατὲς τὴν ἀγανάκτηση ἐναντίον ἐκείνων τοὺς ὁποῖους παρουσιάζει ὅτι ἐκ τῶν ἐσῶ, ὡς ἐγκάθετοι ξένων, υπο-

νομεύουν τη δημοκρατία. Η μέθοδος αυτή είναι ιδιαιτέρως αποτελεσματική διότι «φύσει πᾶσιν ἀνθρώποις ὑπάρχει τῶν λοιδοριῶν καὶ τῶν κατηγοριῶν ἀκούειν ἡδέως, τοῖς ἐπαινοῦσι δ' αὐτοὺς ἄχθεσθαι» (Δημ. Περὶ τοῦ Στεφάνου, 3).

Στους μαθητές μπορεί να υποδειχθεί π.χ. η μεγάλη ακροαματικότητα εκπομπών που αποκαλύπτουν σκάνδαλα πολιτικών ή άλλων επιφανών προσώπων.

Ο ρήτορας αποφεύγει να επαινέσει τον ἑαυτό του διότι γνωρίζει ότι «ὁ μειγνύων ἔπαινον ἴδιον ἄλλοτρίῳ ψόγῳ καὶ δι' ἄδοξίας ἑτέρου δόξαν αὐτῷ θηρώμενος ἐπαχθῆς παντάπασι καὶ φορτικός ἐστιν» (Πλουτ. Περὶ τοῦ ἑαυτὸν ἐπαινεῖν ἀνεπιφθόνως, 19). Τούτο όμως γίνεται ἐμμέσως, αφού με την αντιπαράθεση δίνει το στίγμα του, ως ακεραίου και δημοκρατικού ἀγανακτισμένου πολίτη. Συγχρόνως καθιστά «τὸν δῆμον» ευμενὴ ακροατή, ἀπαλλάσσοντάς τον ἀπὸ κάθε ευθύνη και κατηγορώντας τον (ουσιαστικά αὐτὸ αποτελεί ἐπαινο) μόνο για υπερβολικὴ δημοκρατικὴ ανοχή.

Οι μαθητές θα κληθούν να κρίνουν αν ὅλα αὐτά εἶναι ακριβή:

1. Αν για την αδράνεια και τα σφάλματα των Αθηναίων υπεύθυνοι εἶναι μόνοι οι ρήτορες.

Αὐτὸ βέβαια μπορεί να συμβαίνει (βλ. Θουκ. V 85) και πολλές φορές ο δῆμος παρασυρόμενος ἀπὸ δημαγωγούς, «ὑπὸ τῆς τῶν λεγόντων κραυγῆς καὶ βίας καὶ ἀναισχυντίας» (Δημ. Πρὸς Λεπτίνην, 166) ἔλαβε ολέθριες ἀποφάσεις. Τούτο όμως δεν ἀπαλλάσσει το πλῆθος ἀπὸ την ευθύνη. Αντιθέτως το πλῆθος πολλές φορές υπαγορεύει στον ρήτορα τις θέλησεις του ἢ του ἀφαιρεῖ με θορύβους και ἀποδοκιμασίες την παρρησία. Οι ρήτορες ἀναγκάζονται να μαντεύουν τη θέληση των ακροατῶν, ἔτσι ὥστε ο ἀπλὸς πολίτης υποβάλλει στον ρήτορα «λόγον οἰκεῖον τῆς ἑαυτοῦ προαιρέσεως». Σ' αὐτές τις περιπτώσεις δεν εἶναι «ὁ λέγων» κύριος του δῆμου, ἀλλ' ο δῆμος κύριος του λέγοντος (βλ. Διοδ. Σικ. 13, 31 και Δημ. Ὀλυνθ. Γ', 22).

2. Αν ἀληθεύει ὅτι ὅλοι οι ἀντίπαλοι του Δημοσθένη εἶναι ἀργυρώνητοι και προδότες.

Αὐτὴ ἦταν μια συνήθης κατηγορία εἰς βάρος των ρητόρων και το φαινόμενο τῆς δωροδοκίας των δημαγωγῶν μια πληγὴ των ἀρχαίων πολιτειῶν: «Πάντες ἴσασι τῶν μὲν ρητόρων τοὺς πολλοὺς οὐχ ὑπὲρ τῶν τῇ πόλει συμφερόντων, ἀλλ' ὑπὲρ ὧν αὐτοὶ λήψεσθαι προσδοκῶσι, δημηγορεῖν τολμώντων» (Ἰσοκρ. Παναθην. 12). Εἶναι γνωστὸν ὅτι και ο Δημοσθέ-

νης επίσης είχε κατηγορηθεῖ και φυλακισθεῖ με παρόμοια κατηγορία (βλ. Δεινάρχου, κατὰ Δημοσθένους). Εδῶ πάντως ἡ κατηγορία περὶ δωροδοκίας εἶναι γενική, ἀόριστη και αναπόδεικτη, σαφῶς δημαγωγική.

3. Ἀν ἀληθεύει ὅτι ὅλοι οἱ καταγγελλόμενοι ρήτορες εἶναι ὀλιγαρχικοί.

Περὶ των φρονημάτων των οπαδῶν του Ευβούλου ἔχουν σημειωθεῖ ἀρκετὰ στο σχολ. εγχειρίδιο (λεπτομέρειες βλ. στην Ἱστορ. τοῦ Ἑλλ. Ἔθν. (Ἐκδοτ. Ἀθην.) Γ'2, σ. 38 κ.ε.). Ἡ κατηγορία ὁμως περὶ ὀλιγαρχικῶν φρονημάτων ἦταν συνήθης. Ὁ Ἰσοκράτης κατηγορεῖ τους Ἀθηναίους ὅτι ονομάζουν δημοκρατικούς τους συκοφάντες, ὀλιγαρχικούς δε και λακωνίζοντες «τούς καλοὺς κάγαθούς τῶν ἀνδρῶν», ἐξωθώντας τους ἐν τέλει σ' αὐτὰ (Περὶ Εἰρήνης 133, Περὶ Ἀντιδόσεως 318).

4. Ἀν εἶναι δημοκρατική ἡ ἀπαίτηση τῆς φιμώσεως των πολιτικῶν του ἀντιπάλων.

Πρόκειται βέβαια για δημαγωγική κορώνα και μάλιστα κατὰ τῆς κομματικῆς παρατάξεως που θρискόταν στα πράγματα. Ἐν ὀνόματι τῆς δημοκρατίας ζητεῖ τὴν κατάργηση τῆς παρρησίας τὴν ὁποία εἶχε ζητήσει για τον εαυτό του στο προοίμιο. Ὑποστηρίζει ὅτι δεν πρέπει να διαφέρουν ως προς τους κανονισμούς στρατιωτική και πολιτική δραστηριότητα, πολίτης και ὁπλίτης. Ἡ ἀπόψη αὐτή, παρὰ τον δημοκρατικό τῆς μανθῶνα, φαίνεται μᾶλλον να λακωνίζει και στη Σπάρτη επίσης δεν ἐπιτρεπόταν στους πολίτες οὔτε να ἐπαινούν θεσμούς ξένους (Δημ. Πρὸς Λεπτίνην 106).

Βεβαίως ἡ σχέση πόλεως και πολίτη ἦταν κατὰ τον Ἀριστοτέλη (Πολιτ. 1253α, 20) σχέση μέρους προς ὅλον «καὶ πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν. Τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους· ἀναιρουμένου δὲ τοῦ ὅλου οὐκ ἔσται πούς οὔδὲ χεὶρ...».

Στον Πλατωνικό Κρίτωνα (51b) παρουσιάζεται ἡ σχέση αὐτή ὅπως τὴν ζητεῖ ὁ Δημοσθένης: «οὐχὶ ὑπεικτέον, οὔδὲ ἀναχωρητέον, οὔδὲ λειπτέον τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν δικαστηρίῳ καὶ πανταχοῦ ποιητέον ᾧ ἂν κελεύῃ ἡ πόλις καὶ ἡ πατρίς». Ὁ Δημ. ζητεῖ ἐπομένως τὴν τιμωρία των «ὀλιγαρχικῶν» πολιτικῶν ως ἐπιόρκων στρατιωτῶν. Στις περιπτώσεις γραφῶν ἀστρατείας, δειλίας και λιποταξίου προβλεπόμενη ποινὴ ἦταν ἡ «ἀτιμία». Ὅτι βέβαια ἡ ἐφαρμογὴ του νόμου αὐτοῦ για τὴ δίωξη πολιτικῶν φρονημάτων δεν ἦταν δυνατὴ εἶναι φανερόν.

Πολὺ περισσότερο ἀδιανόητο θα ἦταν αὐτό, ὑπὸ ὁμαλές συνθήκες, στις σύγχρονες δημοκρατίες, ὅπου οἱ σχέσεις πόλεως (κράτους) και πολίτη ἐ-

χουν διαμορφωθεί υπό την επίδραση της χριστιανικής διδασκαλίας, κατά την οποία δεν είναι η πόλη που προηγείται, αλλά τα ανθρώπινα πρόσωπα που, όντας αθάνατα, δίδουν αξία και στην πόλη την οποία πρόσκαιρα συνιστούν επιζητούντα «τὴν μέλλουσαν».

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

4. Τα σχετικά με τη σκοπιμότητα της ρητορικής αυτής υπερβολής έχουν αναπτυχθεί ανωτέρω. Σκοπός της κυρίως είναι να τονισθεί το αδιάφθορο και η πίστη στη δημοκρατία του ρήτορα του οποίου οι θέσεις συγκρούονται προς την πολιτική της συντηρητικής παρατάξεως του Ευβούλου, αλλά και του δημοκρατικού κόμματος το οποίο προφανώς ετήρησε αρνητική στάση έναντι της αιτήσεως των Ροδίων ως αποστατών της δημοκρατίας.

Το άρθρο 29§1 του Συντάγματός μας δεν απαγορεύει την ίδρυση κομμάτων μη δημοκρατικών, λ.χ. αναρχικών ή επαναστατικών, αλλά η οργάνωση και η δράση τους οφείλει να υπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η εκτροπή από την αρχή αυτή ελέγχεται μέσω της απαγορεύσεως της καταχρηστικής ασκήσεως δικαιώματος (άρθρο 25§3).

Η αναστολή συγκεκριμένων ατομικών ελευθεριών και η σύσταση «εξαιρετικών δικαστηρίων» (στρατοδικείων) για τους πολίτες επιτρέπεται (άρθρο 48 του Συντ.) μόνον σε περιπτώσεις εξαιρετικών κινδύνων, οπότε τίθεται σε εφαρμογή ο νόμος περί καταστάσεως πολιορκίας, το «δίκαιο της ανάγκης» (*salus populi suprema lex esto*).

5. Τῶν μὲν συμμάχων — τῶν δὲ πολιτευομένων
 τοὺς ὁμωμοκότας κρινεῖν — οὓς ἴστε ἡρημένους
 τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν καὶ φίλον — τοὺς τῆς πόλεως ἐχθροὺς
 νομίζετ' — ἡγείσθε
 εὐνουστάτους — τούτους πιστοτάτους
 (η άσκηση από το κείμενο, αφού διαχθεί η μετάφραση)

§§ 34-35

Ο Δημ. επανέρχεται για τρίτη φορά στην ανάγκη της δράσεως (§§1, 30, 34). Ο λόγος είναι εύκολος και ανέξοδος, δύσκολη είναι η πράξη. Ο σκοπός του ρητορικού λόγου είτε στο δικαστήριο είτε στις συνελεύσεις είναι να πείσει τον ακροατή, ώστε να ενεργήσει σύμφωνα με τις υποδείξεις

του ρήτορα. Ο Δημ. δεν είναι συντάκτης λόγων γραφείου, όπως αργότερα οι διδάσκαλοι της ρητορικής που συνέτασσαν λόγους χωρίς το κίνητρο της δράσεως, για αισθητική μόνον απόλαυση, επίδειξη ή διδασκαλία. Εί-
ναι άνθρωπος της δράσεως, δρών πολιτικός, και ως κίνητρα δράσεως
πρέπει να εκτιμώνται οι λόγοι του.

Παρά ταύτα στην παρούσα δημηγορία υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι
ο ρήτορας δεν πιστεύει πως ο λόγος του θα έχει απήχηση προς την κα-
τεύθυνση αυτή, όπως και πράγματι δεν είχε (βλ. Δημ. Περί Ειρήνης 26
και Περί Συντάξεως 8). Στο διδακτικό εγχειρίδιο έχουν γραφεί αρκετά
επ' αυτού.

Ο Δημοσθένης όμως δεν έχασε την ευκαιρία να κάνει αισθητή την πα-
ρουσία του στο πολιτικό σκηνικό και να δώσει το πολιτικό του στίγμα
διαφοροποιούμενος από το συντηρητικό κόμμα του Ευβούλου και το α-
κραίο δημοκρατικό κόμμα που για διαφορετικούς λόγους απέρριπταν το
αίτημα των Ροδίων. Είναι προφανώς ένας λόγος πολιτικής τακτικής.
Αυτήν ίσως εξυπηρετεί και η δριμεία επίθεση εναντίον όλων.

Οι μαθητές μπορούν να εντοπίσουν στην §34 κάτω από την αοριστο-
λογική - υποθετική - δυνητική φρασεολογία (**ἴσως μὲν οὖν – ἀλλ' ἐὰν δυ-
νηθῇτε – καὶ τᾶλλ' ἂν ἴσως σχοίη**) την αίσθηση μιας τυπικής αναφοράς
σε πράγματα που δεν ήταν ο στόχος του λόγου.

Ο επίλογος (§35) συμπερασματικός και προτρεπτικός, άριστα συντε-
ταγμένος, δεν έχει το πάθος άλλων επιλόγων του ρήτορα, καίτοι η παθο-
ποιία είναι από τα χαρακτηριστικά των επιλόγων. Δηλώνει τυπικά ότι ε-
πιμένει στην πρότασή του και καταλήγει με τις κοινοτοπικές προτροπές
του **«πράττειν ἄξια τῆς πόλεως»** και της μιμήσεως των προγόνων. Αι-
σθάνεται κανείς ότι ο Δημ. έχει ήδη επιτύχει τον πραγματικό στόχο του.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. **«καὶ τᾶλλ' ἂν ἴσως καθ' ἓν ἀεὶ βέλτιον σχοίη»**

Ὡς είναι γνωστόν ο **καὶ** έχει αρκετές χρήσεις και σημασίες πλην της
συμπλεκτικής. Ὡς συμπλεκτικός θα συνέδεε όμοιες προτάσεις ή όρους
προτάσεων. Εδώ όμως η πρόταση αποτελεί απόδοση της προηγούμενης
υποθετικής. Ο **καὶ** είναι προσθετικός: (πλην εκείνων) και τὰ άλλα επίσης.
Βλ. και πιο κάτω στην §35: **ἀλλ' ἵνα** (πλήν τούτου) **καὶ μιμῆσθε**.

2. **ἐπαινῇ... καὶ διεξή... καὶ λέγῃ**: πολυσύνδετο (συναθροισμός ή επι-
τροχασμός) και ομοιοτέλετο.

3. οὐχ ἵνα... ἀλλ' ἵνα καὶ· αντίθεση (συμπλεκτική αναίρεση)

4. «Πέντε μὲν καὶ τετταράκοντα ἔτη τῶν Ἑλλήνων ἦρξαν ἐκόντων ἐκεῖνοι, πλείω δ' ἢ μύρια τάλαντ' εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀνήγαγον, πολλὰ δὲ καὶ καλὰ καὶ πεζῇ καὶ ναυμαχοῦντες ἔστησαν τρόπαια, ἐφ' οἷς ἔτι καὶ νῦν φιλοτιμούμεθα. Καίτοι ταῦτα νομίζετ' αὐτοὺς στήσαι οὐχ ἵνα θαυμάζωμεν ἡμεῖς θεωροῦντες αὐτά, ἀλλ' ἵνα καὶ μιμώμεθα τὰς τῶν ἀναθέντων ἀρετάς». (Δημ. Περὶ Συντάξεως, 26).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

3. Η άσκηση έχει στόχο να κατανοήσουν οι μαθητές με τη βοήθεια του διδάσκοντος ότι απόλυτη συνωνυμία δεν υπάρχει, αφού κάθε λέξη χρησιμοποιείται με πλήθος σημασιολογικών αποχρώσεων και δεν είναι δυνατόν να συμπέσει απολύτως με καμμία άλλη. Από σημασιολογική άποψη τα συνώνυμα βοηθούν να επιτύχουμε την ακριβή απόχρωση σ' αυτό που ζητούμε να εκφράσουμε, ενώ από αισθητική άποψη αποτελούν γλωσσικό πλούτο και ποικίλλουν τον λόγο.

κατηγορῶ τοῦ προδότου
ἐπιπλήττω τῷ νεανίσκῳ τὴν αὐθαδίαν
οὐ χαλεπὸν εὐρεῖν κόλακα
ἔργον εὐρεῖν τὴν ἀλήθειαν
διεξέρχομαι τὰς Ἡροδότου Ἱστορίας
λέγω δ οἶδα

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Οι τελευταίες ερωτήσεις (4, 5, 6, 7) αφορούν την προσωπικότητα του Δημ. όπως εμφανίζεται στον λόγο του Ὑπὲρ τῆς Ῥοδίων Ἐλευθερίας και όπως από το σύνολο της δράσεώς του είναι γνωστός.

4. Είναι φανερόν ότι, αν στις άλλες πόλεις το πολίτευμα ήταν πολλές φορές συνδεδεμένο με θέματα συμμαχικής πολιτικής, στην Αθήνα αντιθέτως η δημοκρατία ήταν το βασικό παραδεδομένο χαρακτηριστικό της, η ψυχή της πόλεως, χωρίς την οποία δεν αναγνωρίζεται. Αυτή προσδιορίζει το ήθος της πόλεως σύμφωνα με το οποίο υποχρεούται να ζει ο πολίτης (βλ. κατ' Ἀνδρότ. Παρην. 47, 51, 57, 64).

Αυτό αναγκάζει τον Δημ. να θεωρεί τους ολιγαρχικούς πολιτικούς προδότες όχι της δημοκρατίας, αλλά της πόλεως (§§32-33). Επομένως για τον Δημοσθένη η σχέση πατριώτη και δημοκράτη στην Αθήνα είναι αμφίδρομη.

5. Αν φιλοπόλεμοι είναι οι πολεμοχαρείς, αυτοί δηλ. που χαίρονται να πολεμούν, ο Δημ. δεν είναι φιλοπόλεμος, γιατί παντού φαίνεται να προτιμά την ειρήνη. Δεν ανήκει όμως σ' αυτούς που θα προτιμούσαν την ειρήνη, όταν το συμφέρον της πόλεως θα απαιτούσε τον πόλεμο (§§5-8).

6. Συγκλονιστική απάντηση στο ερώτημα αυτό δίδει ο ίδιος ο ρήτορας στον λόγο του Περί του Στεφάνου. Εκεί (§66 κ. εξ.) μετά τη μάχη της Χαιρωνείας, όταν όλα είχαν πλέον κριθεί και δεν υπήρχαν πια κυρίαρχες ελληνικές πόλεις, ο Δημ. εμφανίζεται ως ο άνθρωπος που ενσάρκωσε την τελευταία αναλαμπή του ηρωικού πνεύματος της πόλεως. Μέχρι τέλους της ζωής του πίστευε πως ούτε αυτός ούτε η πόλη θα μπορούσαν να πράξουν διαφορετικά απ' ό,τι έπραξαν, διαφορετικά δηλ. από το ήθος και την παράδοση της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Στους ανδριάντες του που έχουν διασωθεί, η εικόνα του με το ρυτιδωμένο περίφροντι πρόσωπο, με την έκδηλη νευρική και την ένταση, εκπέμπει την εντύπωση μιας τραγικής προσωπικότητας που φύλαξε τις Θερμοπύλες της αρχαίας δημοκρατίας.

7. Η απάντηση ευρίσκεται στις §§19-20 και στην παλαιότερη και στη σύγχρονη ιστορία.

ΣΗΜ: Πέραν των βασικών επισημάνσεων που πρέπει να γίνουν σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών κατά τη διδασκαλία των λόγων του Δημοσθένους, είναι φανερόν ότι οι μαθητές μπορούν, με την καθοδήγηση του διδάσκοντος, να συζητήσουν και πλήθος άλλων προβλημάτων τα οποία θίγουν τα κείμενα. Μπορούν π.χ. στον παρόντα λόγο να εκτιμήσουν την επικαιρότητα του προβληματισμού που αφορά τις βλέψεις μιας βαρβαρικής δυνάμεως στο Ν.Α. Αιγαίο, να μελετήσουν τη σχέση του νομίμου με το δίκαιο και το συμφέρον, να διακρίνουν τα διλήμματα και τον κυνισμό της πολιτικής ή να επισημάνουν τους κινδύνους που απειλούν ένα δημοκρατικό πολίτευμα.

Β ' Υ ΠΕΡ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΙΤΩΝ

ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Ὁ Δημοσθένης ἔχει σαφῇ ἀντίληψη τῶν προθέσεων τῶν λαῶν ἐν γένει, ὅτι δηλαδή ἐναντίον παντὸς δικαίου, μὲ κάθε τρόπον φροντίζουν νὰ ἀδικήσουν. Διὰ τοῦτο αἱ συνθήκαι ἰσχύουν ἐπὶ τόσον χρόνον, ἔφ' ὅσον διατηρεῖται ἡ αὐτὴ ἰσορροπία δυνάμεων, ἡ ὑπάρξασα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνάψεως τῆς συνθήκης. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὁ Δημοσθένης δὲν εἰσηγεῖται προληπτικὸν πόλεμον, ἀλλὰ ἀρχὴν καθιεροῦσαν ἰσορροπίαν δυνάμεων, τὴν ὁποίαν εὕρισκει δικαίαν. Πρέπει δὲ ὄντως νὰ εἶναι δικαία ἡ ἀρχὴ αὕτη, ἔφ' ὅσον παραδεχόμεθα ὡς πράγματι καὶ ἀληθῶς ὑφισταμένην τὴν ὁλεθρίαν τάσιν τῶν λαῶν «νὰ παρασκευάζωνται ἵνα μὲ κάθε τρόπον ἀδικήσουν». Ἡ ἀρχὴ αὕτη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Δημοσθένους ἐλάμβανε τὴν πρώτην αὐτῆς θεμελίωσιν. Καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὁ Δημοσθένης εἶχεν ἀποκομίσει διδάγματα ἐκ λίαν προσφάτου ἱστορικῆς δράσεως τῆς ἰδίας πατρίδος, τῆς ὁποίας διερμηνεὺς εἰς τὸν τομέα τοῦτον ὑπῆρξεν ὁ περιβόητος Καλλίστρατος, ὁ λαμπρὸς ἀλλ' ἀτυχὴς ἐκεῖνος πολιτικὸς ἀνὴρ, τὸν ὁποῖον ἐθαύμαζεν ὁ Δημοσθένης καὶ τοῦ ὁποίου μία πολιτικὴ περιπέτεια ἂν δὲν ὑπῆρξε μοναδικῶς ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν περαιτέρω σταδιοδρομίαν τοῦ Δημοσθένους, ἤσκησε πάντως ἐπ' αὐτοῦ ἐπίδρασιν σημαντικὴν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Θηβῶν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν μεγάλων ἐν Ἑλλάδι δυνάμεων ἔγινεν ἐναλλαγὴ ὑπεροχῆς μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Σπάρτης. Αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον σοβαροὺς λόγους μνησικαχίας κατ' ἀμφοτέρων, ἀλλὰ καὶ ἀλληλοδιαδόχως εἶχον συνδέσει τὴν τύχην των μὲ τὴν μίαν ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων κατὰ τῆς ἄλλης καὶ γνωρίζομεν ὅτι εἰς κάποιον σημεῖον τῆς ἐναλλαγῆς αὐτῆς αἱ Θῆβαι ἐχώρησαν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου των καὶ ὅτι εἰς σκληρὰς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους ἡνωμένους μάχας διεξεδίκησαν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν πορείαν τῆς διεκδικήσεως ταύτης ἐξησθένησαν καὶ ἡ Σπάρτη δεινῶς κινδυνεύασα ἤρχισεν αὖθις νὰ ὀρθοποδῇ. Πέραν τούτου ὅμως ἤρχισε νὰ διεκδικῇ ἡγετικὴν ἐν Πελοποννήσῳ θέσιν, κινδυνεύει δὲ οὕτω ἡ ἀντὶ τόσου αἵματος ἐπιτευχθεῖσα ἰσορροπία νὰ διαταραχθῇ. Τὴν πολιτικὴν τῆς ἰσορροπίας δυνάμεων ἐν μέσῳ τῆς παλιρροίας ταύτης θὰ ἴδωμεν νὰ ἀποτελῇ ἀξιόλογον κεφάλαιον τῆς πολιτικῆς τοῦ Δημοσθένους μὲ φράσεις σαφεῖς καὶ σχέδιον πλήρες.

Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὁ Δημοσθένης ἐπιδιώκει διὰ συνθηκῶν ἐμμέσως καὶ ἀμέσως τὸν περιορισμὸν τῆς ὑπερμέτρου αὐξήσεως μιᾶς δυνάμεως, διότι αὕτη, κατὰ τὰς περὶ πολιτικῆς, ὡς ἄνω, κρατούσας ἀντιλήψεις,

ἡδύνατο καὶ θὰ ἐπεδίωκε νὰ ἀποβῇ ἀπειλὴ κατὰ τῶν ἀσθενεστέρων γειτόνων καὶ μὴ. Στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς ταύτης τοῦ Δημοσθένους εὗρηνται εἰς πολλοὺς λόγους αὐτοῦ, πολιτικούς καὶ δημοσίους δικανικούς, ἀλλ' ὁ καταστατικὸς χάρτης τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶναι ὁ Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν. Ἡ Μεγαλόπολις τῆς Ἀρκαδίας ἀπειλουμένη ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν κατέφυγεν εἰς τὰς Ἀθήνας ζητοῦσα προστασίαν. Ἀλλ' οἱ μὲν Σπαρτιᾶται ἦσαν σύμμαχοι τῶν Ἀθηνῶν καὶ βάσει τῆς συμμαχίας ταύτης εἶχον συμπολεμήσει παρὰ τὴν Μαντίνειαν τὸ 362 κατὰ τῶν Θηβαίων, οἱ δὲ νῦν ἀπειλούμενοι Μεγαλοπολίται ὑπῆρξαν τότε ἀντίπαλοι τῶν μετὰ τῶν Σπαρτιατῶν συμπολεμούντων Ἀθηναίων. Καὶ μάλιστα αὕτη αὕτη ἡ ὕπαρξις τῆς Μεγάλης Πόλεως ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἔργον τοῦ Ἑπαμεινώνδου. Οὗτος δηλαδὴ, ὅτε ἐκυριάρχησεν ἐν τῇ κεντρικῇ Πελοποννήσῳ, συνώκισε πολλὰς Ἀρκαδικὰς πόλεις καὶ ἀπετέλεσε τὴν Μεγάλην Πόλιν ὡς δύναμιν προωρισμένην νὰ ἐπιτηρῇ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν σπαρτιατικὴν δύναμιν. Ἀλλὰ τὸ 356 αἱ Θῆβαι ἐνεπλάκησαν εἰς τὸν σκληρὸν ἐκείνον ἀγῶνα μὲ τοὺς γείτονάς των Φωκεῖς, τοῦτο δὲ ἀπετέλει εὐκαιρίαν διὰ τοὺς Σπαρτιάτας νὰ συντρίψουν τὴν ὑπὲρ τῶν Θηβαϊκῶν συμφερόντων θέσιν τοποτηρητοῦ ἐπέχουσας Μεγαλόπολιν.

Οἱ ἐν Ἀθήναις εὐνοοῦντες τὴν Σπάρτην πολιτικοὶ παρετήρησαν ὅτι πᾶσα ὑποστήριξις παρεχομένη εἰς τοὺς Μεγαλοπολίτας ἦτο πράξις δολία ἔναντι μιᾶς συμμάχου χώρας, ἐν εἶδος προδοσίας πρὸς ἐκείνους, παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ὁποίων πρὸ μιᾶς δεκαετίας τὸ Ἀθηναϊκὸν στράτευμα εἶχε πολεμήσει παρὰ τὴν Μαντίνειαν. Ἐξεμεταλλεύοντο ἐξ ἄλλου τὸ κατὰ τῶν Θηβῶν μῖσος καὶ ὑπεδείκνυν ὅτι ἦτο εὐκαιρία ἀνακαταλήψεως τοῦ Ὠρωποῦ, πόλεως γειτονικῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Θηβαῖοι εἶχον ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπωφεληθοῦν τὴν ἀναταραχὴν καὶ διὰ τὸν Ὠρωπὸν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Πλαταιῶν, τῶν Θεσπιῶν καὶ τοῦ Ὀρχομενοῦ, τῶν ἀρχαίων βοιωτικῶν πόλεων, φυσικῶν ἀντιπάλων τῆς φιλοδόξου γείτονος, ἡ ὁποία εἶχεν ἰδρῦσει τὴν δύναμίν της ἐπὶ τῶν ἑρείπιων ἐκείνων. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοὺς σκοποὺς της τούτους ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἀνάγκην τῆς συμπαραστάσεως τῆς Σπάρτης. Ἦτο περιφρόνησις πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ πιθανὸν νὰ τὴν ἔκαμναν ἐχθρὰν οἱ Ἀθηναῖοι βοηθοῦντες τοὺς Ἀρκαδας συμμάχους τῶν Θηβαίων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν Ἑπαμεινώνδαν ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Ἀθηναϊκῶν στρατευμάτων. Οἱ συλλογισμοὶ οὗτοι ἦσαν ἀσφαλῶς ἰσχυροὶ καὶ ἐπροξένησαν μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸ πλῆθος, εἰς τὸ ὁποῖον τότε τὸ ὄνομα τῶν Θηβῶν προεκάλει φρίκην.

Ὁ Δημοσθένης ἐπρόσεξε τὸ κεντρικὸν νόημα τῶν τοιούτων ἰσχυρισμῶν, καθὼς καὶ τῶν τῆς ἐτέρας πλευρᾶς, ἥτις θερμῶς ὑπεδέχθη τὰς ὑπὸ τῶν πρέσβειων τῶν Μεγαλοπολιτῶν ὑπομνήσεις τῆς παλαιᾶς ἔχθρας μεταξύ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, καὶ τὸ πόσον ἐπικίνδυνον διὰ τὰς Ἀθήνας θὰ ᾔτο νὰ ἀφεθῇ ἡ αἰωνία ἀντίπαλος τῶν Ἀθηνῶν ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίαν της. Ἡ αὐτὴ πλευρὰ ἔθιξε καὶ τὸ ζήτημα τοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον καταφώρως παρεβιάζετο διὰ τῆς ἀκορέστου φιλοδοξίας τοῦ ἰσχυροῦ, ἀναιτίως ὑποτάσσοντος τὸν ἀσθενέστερον. Ὁ Δημοσθένης δὲν ἀποδέχεται οὐδεμίαν ἔποψιν ὡς ὀρθήν, ἡ δὲ εἰς τινὰ σημεῖα ὁμοιότης ἐπιχειρηματολογίας αὐτοῦ πρὸς τὴν τῶν Μεγαλοπολιτῶν εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ συμπτωματικὴ. «Ἀμφότεροι, νομίζω ὅτι σφάλονται, καὶ οἱ ὑπὲρ τῶν ἐπόψεων τῶν Ἀρκάδων καὶ οἱ ὑπὲρ τῶν ἐπόψεων τῶν Λακεδαιμονίων συνηγορήσαντες· διότι ἐχρησιμοποίησαν ἐπιχειρηματολογίαν παρέχουσιν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐκάστη μερὶς ὁμιλητῶν ἦσαν οἱ πρέσβεις τῶν μὲν ἢ τῶν δὲ καὶ ὅχι ὅτι ἦσαν συμπολίται ἰδιοὶ σας· καὶ ἡ μία μερὶς ὑβρίζει τὴν ἄλλην. Τοῦτο ὅμως ᾔτο τὸ ἔργον τῶν ξένων ἀπεσταλμένων· ἔργον δὲ τῶν ἐδῶ συμβούλων ᾔτο νὰ ἐξετάσουν ἄνευ φιλονικίας ποῖο εἶναι τὸ βέλτιστον καὶ τὸ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἐνδεικνυόμενον ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς πόλεως... Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι συμφέρει εἰς τὴν πόλιν νὰ εἶναι ἀσθενεῖς καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ αὐτοὶ ἐδῶ οἱ Θηβαῖοι. Λοιπὸν τὰ πράγματα τώρα εὐρίσκονται ἀκριβῶς εἰς τοιαύτην θέσιν ἐξ ὧν δύναται νὰ συμπεράνῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ κατὰ καιροὺς ἐδῶ λεγόμενα, ὥστε διὰ ἀνοικοδομήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν Πλαταιῶν, Θεσπιῶν καὶ Ὀρχομενοῦ νὰ καταστοῦν ἀσθενεῖς οἱ Θηβαῖοι, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑποτάσσοντες τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὴν Μεγαλόπολιν νὰ ἀποβοῦν δι' ἄλλην μίαν φοράν ἰσχυροί. Πρέπει λοιπὸν νὰ σκεφθῶμεν καλῶς ἐὰν πρέπῃ νὰ ἀποβοῦν οὗτοι τόσον ἀσθενεῖς καὶ χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῶμεν καταστοῦν οἱ Λακεδαιμόνιοι πολὺ περισσότερον ἰσχυροί, ἀπὸ ὅσον πρέπει καὶ ἀντιστρόφως πέραν τοῦ δέοντος ἀσθενεῖς οἱ Θηβαῖοι. Δὲν νομίζω ὅτι ἡ ἐπιδιώξις μας εἶναι νὰ μὴ ἔχωμεν ἀντιπάλους τοὺς Θηβαίους ἀλλὰ τοὺς Λακεδαιμονίους· ἐπιδιώξις ἰδική μας εἶναι τὸ νὰ μὴ δύναται νὰ μᾶς ἀδικῇ κανεὶς ἐξ αὐτῶν. Διότι μόνον τότε θὰ διάγωμεν ἐν ἡσυχίᾳ».

Τὸ κέντρον τῶν σκέψεων τοῦ Δημοσθένους εἶναι τὸ «νὰ μὴ δύναται κανεὶς ἐξ αὐτῶν νὰ μᾶς ἀδικῇ», διότι τοῦτο, τὸ ἀδικεῖν, γνωρίζομεν ὅτι κατὰ θάθος ὑπάρχει ὡς πρόθεσις εἰς ὅλους τοὺς λαούς, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετήρησε καὶ πολλαχοῦ. Τῆς σκέψεως ταύτης ἀκόλουθος εἶναι ἡ ἄλλη, ὅτι «συμφέρει τῇ πόλει καὶ Λακεδαιμονίους ἀσθενεῖς εἶναι καὶ Θηβαίους»,

ἡ ἰσορροπία δυνάμεων ἔξωτερικῶς, διότι τότε μόνον δύνανται οἱ λοιποὶ «μετὰ πλείστης ἀδείας νὰ διάγουν».

Ὁ Δημοσθένης γνωρίζει ὅτι τοιαύτη πολιτικὴ προσκρούει εἰς τὸ συναίσθημα· «ἀλλὰ μὰ τὸν Δία... θὰ εἶναι φοβερόν ἐὰν κάμωμεν συμμάχους ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιπαρετάχθημεν ἐν Μαντινείᾳ καὶ ἀκολούθως βοηθήσωμεν αὐτοὺς ἐναντίον ἐκείνων, μετὰ τῶν ὁποίων τότε συνεκινδυνεύαμεν». Δὲν ἀποκρούει τὴν ἀξίαν τῆς συγκινήσεως, τῆς ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης πηγάζουσας, οὔτε αὐτὴν ταύτην τὴν ἰδέαν. Ἄλλ' ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀπλή: «Καὶ ἐγὼ τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἔχω, μὲ τὸν περιορισμὸν τοῦ νὰ συντρέχη καὶ τὸ δίκαιον ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῶν συμμάχων μας. Ἐὰν λοιπὸν θελήσουν νὰ ἄγουν εἰρήνην ἅπαντες, δὲν θὰ βοηθήσωμεν τοὺς Μεγαλοπολίτας· διότι δὲν θὰ παραστῇ καμμία ἀνάγκη· καὶ οὐδὲ τὸ παραμικρὸν ἐκ μέρους μας θὰ γίνῃ ἐναντίον τῶν συμπααρατάξαμένων». Οὐδεὶς, οὔτε ὁ μᾶλλον φιλόνεικος δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη πολιτικὴ τῆς ἰσορροπίας, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὄψεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι πηγάζει ἀπὸ τὰ στυγνὰ τοῦ ἀνθρώπου αἰσθήματα, οὐδεὶς λοιπὸν, ἀκούων τοὺς ἀπλοῦς τούτους συλλογισμοὺς τοῦ Δημοσθένους θ' ἀρνηθῇ ὅτι συνάπτονται ἐδῶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ὠφέλιμον, οὔτε ὅτι ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Δημοσθένους ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τῶν πάντων, ἢ τουλάχιστον τῶν πλείονων, ἐὰν κάποιος ὑπάρχη ὀρίζων τὸ δίκαιον μὲ ἄλλο κριτήριον—ὑποκειμενικόν. Τὰς σκέψεις ταύτας κατοχυρώνει διὰ τῶν ἐφεξῆς συλλογισμῶν. «Ἐὰν ὅμως ἀδικοῦν καὶ νομίζουν ὅτι πρέπει καὶ νὰ πολεμήσουν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων των, σκεφθῆτε τὰ ἐφεξῆς. Ἐὰν κάμουν τὸν πόλεμον μόνον διὰ τὴν Μεγάλην Πόλιν, τότε ἂν θέλετε νὰ διαπράξετε μίαν ἀδικίαν, ἀφήσατε τὴν πόλιν αὐτὴν νὰ ὑποταγῇ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, οἱ ὁποῖοι κάποτε συνεπολέμησαν μεθ' ἡμῶν. Ἐὰν ὅμως πάντες γνωρίζετε πολὺ καλὰ ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν αὐτῆς θὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Μεσσήνης, ἃς μοῦ εἶπῃ κάποιος ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι τόσον ἄκαμπτοι ἴστανται τώρα ἔναντι τῶν Μεγαλοπολιτῶν, τί θὰ μᾶς συμβουλευέσῃ νὰ κάμωμεν. Γνωρίζω ὅτι οὐδεὶς θὰ εἶναι εἰς θέσιν τότε νὰ συμβουλευέσῃ τι τὸ ὀρθόν, μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς σημερινῆς εὐκαιρίας. Καὶ ὅμως πάντες γνωρίζετε ὅτι εἴτε συμβουλευοῦν οὗτοι εἴτε ὅχι καὶ ἔνεκα τῶν ὅρκων καὶ ἔνεκα τοῦ συμφέροντος θὰ σπεύσωμεν εἰς βοήθειαν τῆς Μεσσήνης. Διότι συμφέρει νὰ ὑπάρχη ἡ πόλις αὕτη. Ἐξετάσατε λοιπὸν καθ' ἑαυτοὺς ποία ἀρχὴ ἀκολουθουμένη ἀπὸ σᾶς θὰ εἶναι ἐντιμότερα, νὰ κάμετε τὸν πόλεμον τώρα πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τοῦ νὰ καταλάβουν τὴν Μεγαλόπολιν ἢ διὰ νὰ σώσετε τὴν Μεσσήνην».

Εἶναι ἄξιον προσοχῆς καὶ ἐδῶ ὅτι δι' ἄλλην μίαν φορὰν εὐρίσκει ταυτιζόμενον τὸ δίκαιον πρὸς τὸ συμφέρον. Καὶ οἱ ἐφεξῆς συλλογισμοὶ εἶναι ἀξιοπαρατήρητοι, οἱ φέροντες τοὺς ἀντιτιθεμένους πρὸ διλήμματος. Σημαντικὴ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἀφαίρεσις, ἡ ὁποία διαφαίνεται εἰς τὰς περὶ εἰρήνης σκέψεις του, καθ' ὧς ἐχθροὶ καὶ φίλοι ὁμαλίζονται, δὲν βλέπει δὲ κανεῖς οὔτε ἀκούει εἰμὴ τοὺς σκοποὺς τῆς εἰρήνης. Ἡ ἀφαίρεσις γίνεται εἰς τὸ σημεῖον ἔνθα τονίζεται ὑπὸ τοῦ ρήτορος ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐκινδύνευσαν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ὅθεν οἱ κατὰ καιροὺς σκοποὶ δὲν ἀποτελοῦν τὰς θεμελιώδεις ἐπιδιώξεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ εἰρήνη, ἡ εἰρήνη ἡ μετὰ τοῦ δικαίου. Διότι τοιαύτη εἰρήνη οὐσα σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐπιτρέπει ἵνα ὑπὸ οἷας δῆποτε συνθήκας προσδεθῇ ἓνας σύμμαχος εἰς τὸν ἕτερον μόνον διότι ὑπῆρξε σύμμαχος, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ ἵνα οὗτος «ἅμα καὶ τὰ δίκαια ποιῇ ἐθέλη». Συνεπολέμησαν, ἀλλὰ τοῦτο τὸ ἔκαμαν ὄχι χάριν τοῦ πολέμου, ἀλλὰ χάριν τῆς εἰρήνης τῆς μετὰ τοῦ δικαίου. Ὅθεν δύναται νὰ μείνῃ κανεῖς «πιστὸς» εἰς τὴν συμμαχίαν καὶ νὰ εἶναι ἀπόβλητος αὐτῆς, ἐὰν δὲν μένῃ πιστὸς εἰς τὰς ἀρχάς, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐγινε καὶ ἡ συμμαχία καὶ ὁ πόλεμος. Διότι ὁ ἐκφεύγων τῶν ἀρχῶν τῆς συμμαχίας σύμμαχος, πολὺ πιθανὸν νὰ στραφῇ προσεχῶς κατὰ σοῦ. Κατὰ ταῦτα δύναται ὁ καθ' οὗ ἡ χθесινή συμμαχία νὰ εὐρίσκεται σήμερον ἐν δικαίῳ καὶ νὰ χρῆζῃ δικαίας εἰρήνης. Αὕτῃ λοιπὸν ἡ ἀντίληψις τῆς εἰρήνης εἶναι ἡ παρὰ Δημοσθένει ὁμαλίζουσα ἐχθροὺς καὶ φίλους, περὶ τῆς ὁποίας θὰ γίνεταί οὗτος ἐφεξῆς σαφέστερος. Ἀφοῦ ἐτόνισεν ὅτι εἴτε ὑπὲρ τῆς Μεγαλοπόλεως, οὔσης ἐχθρᾶς, εἴτε ὑπὲρ τῆς Μεσσήνης οὔσης φίλης γίνῃ ὁ πόλεμος μία καὶ ἡ αὕτῃ ἀρχὴ θεραπεύεται, ἐπάγει «Διότι ἐὰν ἐκτεθῇτε εἰς κίνδυνον πολέμου ὑπὲρ μιᾶς ἀκλονήτου εἰρήνης ἐν Ἀρκαδίᾳ, θὰ φανῇ ὅτι ἐκτίθεσθε ὑπὲρ ἐκείνης τῆς ἀρχῆς, χάριν τῆς ὁποίας ἐπολεμήσατε καὶ παρετάχθητε ἄλλοτε. Ἐὰν ὅμως πολεμήσετε ἕνεκα τῆς Μεσσήνης μόνον θὰ φανῇ ὅτι πολεμεῖτε ὄχι ἕνεκα ἀρχῶν, —εἰρήνης δικαίας— ἀλλὰ ἕνεκα τοῦ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους φόβου. Καὶ πρέπει νὰ προσπαθῇ κανεῖς πάντοτε νὰ τηρῇ τὸ δίκαιον, ἀλλὰ ἐκ παραλλήλου νὰ προσέχῃ ἵνα τοῦτο εἶναι συγχρόνως καὶ συμφέρον». Οὕτω ὁ Δημοσθένης δὲν ἀνέχεται νὰ γίνῃ σεβαστὸν τὸ δίκαιον ὡς πρὸς μόνους τοὺς Μεσσηνίους, διότι ὑπάρχει ἡ γραπτὴ δέσμευσις τῆς συνθήκης, ἀλλὰ ἀξιοὶ νὰ τηρηθῇ ἡ αὕτῃ ἀρχὴ καὶ ἔναντι τῶν Μεγαλοπολιτῶν, διότι τὸ ὑπαγορεύει τὸ ἀπολύτως δίκαιον, τὸ ὁποῖον τηρούμενον δὲν παραβιάπτει τὸ συμφέρον. Οἱ ἐφεξῆς συλλογισμοὶ διαπνεόμενοι ἀπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, εἶναι ἀκαταγώνιστοι. «Οἱ ἀντιλέγοντες χρησιμοποιοῦν τὸ ἐπιχείρημα ὅτι πρέπει εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν νὰ ἐπι-

διώξωμεν νὰ ἀνακαταλάβωμεν τὸν Ὀρωπόν, ἐὰν δὲ κάμωμεν ἐχθροὺς τοὺς μόνους δυναμένους νὰ μᾶς βοηθήσουν εἰς τοῦτο, δὲν θὰ ἔχωμεν συμμάχους. Ἐγὼ δὲ τὴν μὲν ἀνάκτησιν τοῦ Ὀρωποῦ λέγω ὅτι πρέπει νὰ φροντίσωμεν νὰ τὴν ἐπιτύχωμεν· ἀλλὰ τὸ ὅτι θὰ κάμωμεν ἐχθροὺς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐὰν κάμωμεν συμμάχους ἐκείνους ἐκ τῶν Ἀρκάδων, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ εἶναι φίλοι μας, αὐτὸ κατ' ἐξοχὴν αὐτοὶ δὲν δύνανται νὰ τὸ ἰσχυρισθοῦν, οἱ ὁποῖοι συνηγόρησαν νὰ βοηθήσωμεν τοὺς Λακεδαιμονίους, ὅταν ἐκεῖνοι ἐκινδύνουν. Ἐνθυμήθητε τὰ πράγματα· ἅπαντες οἱ Πελοποννήσιοι εἶχαν ἔλθει καὶ σᾶς προέτεινον νὰ συνεπιτεθῶμεν κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ οἱ νῦν ἀντιλέγοντες σᾶς ἔπεισαν ὅχι μόνον τοῦτο νὰ ἀπορρίψετε, ἀλλὰ καὶ συμμαχοῦντες μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων νὰ πολεμήσετε ἐναντίον τῶν Θηβαίων, καὶ χρήματα καὶ σώματα ἀναλίσκοντες ὑπὲρ τοῦ Δικαίου. Ἄλλ' ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει θὰ ἐδέχεσθε νὰ βοηθήσετε τοὺς Λακεδαιμονίους, ἐὰν οἱ συνήγοροι ἐκείνων σᾶς προσέλεγον ὅτι «τότε θὰ σᾶς εἶναι εὐγνώμονες διὰ τὴν σωτηρίαν των, ὅταν μετ' αὐτὴν θὰ τοὺς ἀφήνετε νὰ κάμουν ὅ,τι θέλουν». Ὅθεν ὁσονδήποτε ἐναντίον πρὸς τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Λακεδαιμονίων φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ νὰ κάμωμεν ἡμεῖς συμμάχους τοὺς Ἀρκάδας, οἱ Λακεδαιμόνιοι εἶναι ὑπόχρεοι νὰ μᾶς εὐγνωμονοῦν περισσότερο διότι ἐσώθησαν, ὅταν εἶχον περιέλθει εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους, παρὰ νὰ ὀργίζωνται τώρα διότι δὲν τοὺς ἐπιτρέπομεν νὰ ἀδικοῦν. Ὡστε ἢ πρέπει ἄνευ ὅρων νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἀνακτήσωμεν τὸν Ὀρωπόν, ἢ θὰ πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς οἱ κάκιστοι ἐκ τῶν ἀνθρώπων. Μὰ τοὺς θεούς, δὲν δύνανται νὰ ἔχῃ ἄλλως τὸ πρᾶγμα».

Δι' ὧν τούτων ὁ Δημοσθένης θέλει νὰ διασφαλίσῃ τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσορροπίας δυνάμεων, ἣ ὁποία εἰς τὴν παρούσαν μορφήν ἔχει τὸ στοιχεῖον τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ δικαίου συγχρόνως. Ἀλλὰ διὰ τὴν στήριξιν τῆς τοιαύτης πολιτικῆς ἐπικαλεῖται τὴν θέσιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτῆς. «Ἐὰν προβάλῃ κανεὶς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ πόλις ἀποκτῶσα διὰ τῶν τοιούτων ὑπηρεσιῶν τῆς συμμάχους τοὺς Ἀρκάδας, θὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μεταβαλλομένη, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι καὶ τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ ἔτι πρότερον τοὺς Θηβαίους καὶ τώρα ἐσχάτως τοὺς Εὐβοεῖς ἔσωσεν ἡ πόλις καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς ἔκαμε συμμάχους, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πάντοτε ἐπιδιώκουσα... νὰ σώξῃ τοὺς ἀδικουμένους».

Ἐφεξῆς ὁ Δημοσθένης δεικνύει καταπλήσσοιαν εὐκίνησιν πνεύματος καὶ τόλμην, δυνάμενος νὰ ὑπολογίσῃ πόσων δεινῶν πρόξενος ἡ δύνατο ν' ἀποβῇ ἢ διαταραχῇ τῆς ἰσορροπίας διὰ τὴν μελλοντικὴν ἀσφάλειαν τῆς

πατρίδος. Ὅθεν χωρεῖ, εἰ καὶ ὑπερθεματίζων, μέχρι παραιτήσεως ἀπὸ ζωτικῆς διεκδικήσεως, προσφέρων αὐτὴν τρόπῳ τινὶ ὡς ἀσφάλιστρα τῆς πατρίδος. «Ἐγὼ νομίζω ὅτι καὶ χωρὶς νὰ παραδῶσῃ τινὰς τῶν Ἀρκάδων εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους δύναται ἡ πόλις νὰ λάβῃ τὸν Ὀρωπὸν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι νομίζουν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀφῆνται οἱ Θηβαῖοι νὰ κατακρατοῦν τὰ ἀλλότρια. Ἐὰν ὁμως τεθῶμεν πρὸ διλήμματος: ἢ ἀφήνομεν τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ καταλάβουν τὴν Μεγαλόπολιν ἢ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακτήσωμεν τὸν Ὀρωπὸν, τότε προτιμότερον εἶναι νὰ ἀφήσωμεν τὸν Ὀρωπὸν, παρὰ νὰ ἐπιτρέψωμεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους νὰ γίνουν κύριοι τῆς Μεσσήνης καὶ τῆς Πελοποννήσου ἐν γένει. Διότι τότε θὰ ἀναφανοῦν καὶ ἄλλοι κίνδυνοι, τοὺς ὁποῖους παρασιωπῶ...».

Καὶ ἤδη εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς καταπλησσοῦσης ὀξυδερκείας μετὰ νηφαλιότητος ἐν μέσῳ κοχλάζοντος μίσους, ἡ ὁποία καθορᾷ καὶ προορᾷ τὴν κοινότητα τῶν συμφερόντων μέλλουσας συντόμως νὰ ἀνακύψῃ, καὶ ἡ ὁποία φαίνεται ἀπὸ τοῦδε —ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ μίσους— ὅτι θὰ δύναται νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης. Προορῶν λοιπὸν ὡς πιθανὴν τὴν συνεργασίαν τῶν νῦν ἀλληλομισουμένων λαῶν ὁ Δημοσθένης ἔρχεται ἀντιμέτωπος πρὸς τὰ κρατοῦντα αἰσθήματα καὶ ἀναλύει τὴν ζωτικὴν σημασίαν τῶν ἀρχῶν καὶ σκέψεων τούτων. «Ἀλλὰ τὸ νὰ ὑπομινῆσκουν μερικοὶ τὰ ὅσα, ὑποκινήσει τῶν Θηβαίων, ἔκαμαν οἱ Μεγαλοπολῖται ἐναντίον ἡμῶν, εἶναι ἄτοπον νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν ὡς κατηγορίαν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θέλουν σήμερον νὰ γίνουν φίλοι μας, ἵνα ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ἔκαμαν ἄλλοτε, εἰς τὸ ἐξῆς μᾶς ὠφελοῦν καὶ δὲν σκέπτονται ὅτι ὅσον σπουδαιότεροι ὑπῆρξαν οἱ Μεγαλοπολῖται περὶ τοὺς Θηβαίους, τόσον περισσότερον ἀξιόμεμπτοι εἶναι οἱ συμπολῖται, οἱ θέλοντες διὰ τῆς τοιαύτης πολιτικῆς των νὰ μᾶς ἀποστερήσουν τῶν ἀξιολόγων τούτων συμμάχων, οἱ ὁποῖοι ἄλλως τε τώρα προσφεύγουν εἰς ἡμᾶς, πρὶν καταφύγουν εἰς τοὺς Θηβαίους. Ἀλλὰ τοιαύτη νοοτροπία προέρχεται ἀπὸ ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι διὰ δευτέραν φορὰν ἐπιδιώκουν νὰ κάμουν τούτους συμμάχους ἄλλων. Ἀκούσατε λοιπὸν τί θὰ σᾶς εἴπω. Ἐὰν καταλάβουν τὴν Μεγαλόπολιν οἱ Λακεδαιμόνιοι θὰ κινδυνεύσῃ ἡ Μεσσήνη· ἐὰν καὶ τὴν Μεσσήνην καταλάβουν, τότε σᾶς βεβαιῶ ὅτι ἡμεῖς θὰ συμμαχήσωμεν μὲ τοὺς Θηβαίους. Ὡστε εἶναι πολὺ προτιμότερον νὰ δεχθῶμεν ἡμεῖς αὐτοπροαιρέτως τώρα τοὺς συμμάχους τῶν Θηβαίων καὶ νὰ περιορίσωμεν τὴν πλεονεξίαν τῶν Λακεδαιμονίων, παρὰ φοβούμενοι μήπως τώρα σώσωμεν τοὺς συμμάχους τῶν Θηβαίων, ἀφήσωμεν μὲν τούτους νὰ δου-

λωθοῦν, ἔλθωμεν δὲ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σώσωμεν αὐτοὺς τούτους τοὺς Θηβαίους καὶ ἐν τέλει περιέλθωμεν οἱ ἴδιοι εἰς ἐπικίνδυνον θέσιν».

Σημειωτέον ὅτι ταῦτα λέγονται ἐπὶ Θουδήμου ἄρχοντος τὸ 353 ἢ 352, ἥτοι 15 περίπου ἔτη πρὸ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης, ὅπου πράγματι Ἀθηναῖοι καὶ Θηβαῖοι συνεπολέμησαν μέχρις ἐσχάτων μετὰ ἀμοιβαίας πίστεως καὶ ὅλως ἀνυστεροβούλως ἕκαστος. Ὅθεν συνεχίζει· «διότι ἐγὼ δὲν θεωρῶ τοῦτο ἀκίνδυνον, νὰ καταλάβουν οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν Μεγαλόπολιν καὶ νὰ γίνουν ἄλλην μίαν φορὰν ἰσχυροί. Διότι παρατηρῶ ἀκριβῶς τοῦτο καὶ τώρα, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἀναλαμβάνουν πόλεμον διὰ νὰ μὴ πάθουν κάτι τι κακὸν ἀλλὰ διὰ νὰ ἀνακτήσουν τὴν προτέραν αὐτῶν δύναμιν· καὶ ἐπειδὴ γνωρίζετε κάλλιον ἐμοῦ ποίας ἐπιδιώξεις εἶχον, ὅταν κατεῖχον μεγάλην δύναμιν, εὐλογον εἶναι νὰ ἀνησυχῇτε».

Φωτίζων πᾶσαν γωνίαν τῆς διανοίας τῶν ἀκροατῶν του καὶ καθιστῶν οἷονεὶ μᾶλλον σεβαστὴν τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσορροπίας ἐπάγει· «Θὰ ἤθελον πολὺ νὰ ἐρωτήσω ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, μισοῦν, λέγουν, τοὺς Θηβαίους ἢ τοὺς Λακεδαιμονίους, διὰ ποῖον λόγον μισοῦν ἕκαστος τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον, ὑπὲρ τοῦ ἰδικοῦ μας συμφέροντος, ἢ ὑπὲρ τῶν Λακεδαιμονίων τοὺς Θηβαίους καὶ ὑπὲρ τῶν Θηβαίων τοὺς Λακεδαιμονίους. Ἐὰν λοιπὸν μισοῦν διὰ λογαριασμὸν ἄλλων, εὐλογον εἶναι νὰ μὴ πείθεσθε εἰς αὐτούς, ὡς εἰς μὴ σώφρονας. Ἐὰν ὅμως ἰσχυριθοῦν ὅτι τοὺς μισοῦν διὰ λογαριασμὸν τῆς ἰδικῆς μας χώρας, τότε διατί εἴτε τὸν ἓνα εἴτε τὸν ἄλλον θέλουν ἰσχυρότερον τοῦ μετρίου;» τὸ ὅποῖον δύναται ἐν καιρῷ πολέμου πρὸς τινὰ ἐξ αὐτῶν νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἢ χώρα ἡμῶν.

Οὕτω ἐπανήλθεν εἰς τὸ κύριον θέμα δι' ἄλλης ὁδοῦ. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ «μὴ πέρα τοῦ καιροῦ τοὺς ἐτέρους ἐπαίρειν». Ὅθεν τονίζει εὐθὺς ἀμέσως· «διότι εἶναι δυνατόν καὶ τοὺς Θηβαίους νὰ κρατῶμεν εἰς ταπεινὸν ἐπίπεδον, χωρὶς νὰ καταστήσωμεν τοὺς Λακεδαιμονίους ἰσχυροὺς, καὶ πάρα πολὺ εὐκόλως... Γνωρίζομεν ἅπαντες τοῦτο, ὅτι τὰ δίκαια μὲν πάντες καὶ ἂν δὲν θέλουν, ἐντρέπονται μέχρις ἐνὸς σημείου νὰ μὴ τὰ πράττουν, κατὰ τῶν ἀδίκων ὅμως ἐκδήλως ἐναντιοῦνται, πρὸ πάντων ὅταν μερικοὶ βλάπτωνται· καὶ ὅμως παρατηροῦμεν ὅτι πᾶς τις λυμαίνεται τὸ δίκαιον καὶ τοῦτο εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν κακῶν, τὸ ὅτι δηλαδὴ δὲν θέλουν οἱ ἄνθρωποι νὰ τηροῦν τὸ δίκαιον ἀπλῶς καὶ γενικῶς. Ὡστε ἐὰν φοβῆσθε μήπως οἱ Θηβαῖοι ἀποδοῦν μεγάλοι μὲ τὸ ὅτι ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα εἰς τὴν συμμαχίαν μας ἰδικούς των συμμάχους, θὰ ἀξιώσωμεν σαφῶς νὰ ἀνοικοδομηθοῦν αἱ Θεσπιαὶ καὶ ὁ Ὀρχομενός καὶ αἱ Πλαταιαὶ καὶ θὰ συ-

νεργήσωμεν εἰς τοῦτο καὶ τὴν συνεργασίαν ἄλλων θὰ ζητήσωμεν, διότι τοῦτο εἶναι καὶ καλὸν καὶ δίκαιον. Τὴν Μεγάλην πόλιν ὅμως καὶ τὴν Μεσσήνην δὲν θὰ τὰς παραδώσωμεν εἰς τοὺς ἀδικοῦντας, οὔτε ἐπὶ προφάσει τῶν Πλαταιῶν καὶ τῶν Θεσπιῶν τὰς ἤδη οὔσας καὶ κατοικουμένας πόλεις θὰ ἀφήσωμεν νὰ ἐρημωθοῦν. Διότι ποῖον θὰ εἶναι τὸ τέλος ὅταν πάντοτε τὰς μὲν ὑπαρχούσας καὶ ἀκμαζούσας πόλεις ἀφήνωμεν νὰ καταστρέφονται, ἀξιῶμεν δὲ νὰ ἀνοικοδομηθοῦν αἱ καταστραφεῖσαι;» Τὰ τελευταῖα ταῦτα εἶναι τὰ πρακτικὰ μέτρα, τὰ ὅποια προτείνει ὁ Δημοσθένης πρὸς ἄσκησιν τῆς πολιτικῆς τῆς ἰσορροπίας, σκοπεῖ ἐπίσης ἵνα δι' αὐτῶν τῶν μέτρων ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀσκηθῇ δι' Ἀθηναϊκῆς πρωτοβουλίας, διότι ἐνδέχεται καὶ ἐκ τύχης νὰ σωθοῦν μόνοι, ὁπότε καθίστανται σταθεροὶ σύμμαχοι τῶν Θηβαίων.

Ἐὰν ὅμως τοὺς σώσωμεν ἡμεῖς, αἱ συνέπειαι θὰ εἶναι ὅτι θὰ ἀναγνωρίζουν ἡμᾶς ὡς σωτῆράς των καὶ θὰ δυνάμεθα νὰ ἐπιτηρῶμεν καὶ Θηβαίους καὶ Σπαρτιάτας. Διότι ἐκεῖνοι ὄντες ἀντίζηλοι θὰ ἔχουν ἕκαστος ἱκανὸν διὰ τὰς δυνάμεις του ἀντίπαλον καὶ ἡμεῖς θὰ εἴμεθα οἱ διαιτηταί, ἐνῶ θὰ ἔχωμεν κερδήσει ἓνα σύμμαχον, τοὺς Μεγαλοπολίτας, (πράγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἐντὸς τοῦ σχεδίου τῆς γενικωτέρας πολιτικῆς, περὶ τῆς ὁποίας εἶναι τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον). Ὅθεν τονίζει: «Κατὰ ταῦτα συμφέρει μῆτε τοὺς Ἀρκάδας νὰ ἀφήσωμεν νὰ δουλωθοῦν, μῆτε, ἂν σωθοῦν, νὰ φαίνεται ὅτι ἐσώθησαν μὲ τὰς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεις, μῆτε ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον, ἀλλὰ ἀπὸ σᾶς».

ΝΙΚΩΝΟΣ Γ. ΚΑΣΙΜΑΚΟΥ, Ο ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ,
ΑΘΗΝΑΙ 1959, τ. Β', σ.σ. 104 - 111.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τα στοιχεία που παρατίθενται στο Βιβλίο του Καθηγητή (Β.Κ.) για τον λόγο του Δημοσθένη **Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν** σε κάθε (νοηματική) ενότητα έχουν κατανεμηθεί σε δύο μέρη: Στο πρώτο (α) μέρος σημειώνεται το Θεματικό Κέντρο (Θ.Κ.), συνολικά της ενότητας και χωριστά κάθε παραγράφου που περιλαμβάνει αυτή.

Το Θ.Κ. αποτελεί τον πυρήνα του νοήματος κάθε ενότητας και αποτελεί, τρόπον τινά, τον διδακτικό στόχο για τη διδασκαλία κάθε μιας απ' αυτές.

Στο δεύτερο (β) μέρος παρατίθενται ποικίλα σχόλια (γλωσσικά, ερμηνευτικά), τα οποία συμπληρώνουν τα αντίστοιχα σχόλια του Βιβλίου του Μαθητή (Β.Μ.). Απαντήσεις στις ασκήσεις δόθηκαν (άμεσα ή έμμεσα διά των σχολίων) όπου κρίθηκε ότι διευκολύνουν τον διδάσκοντα.

Λιβανίου τοῦ Γραμματικοῦ Ὑπόθεσις του λόγου

Ὅτε Λακεδαιμόνιοι νικηθέντες ὑπὸ Θηβαίων ἐν Λεύκτροις τῆς Βοιωτίας εἰς κίνδυνον μέγαν κατέστησαν, ἀποστάντων Ἀρκάδων καὶ προσθεμένων τοῖς Θηβαίοις, Ἀθηναῖοι σύμμαχοι Λακεδαιμονίοις γενόμενοι διέσωσαν αὐτούς· ὕστερον δὲ Λακεδαιμόνιοι τῶν κινδύνων ἀπαλλαγέντες καὶ προϊόντες πάλιν εἰς δύναμιν ἐπὶ Μεγάλῃν πόλιν τῆς Ἀρκαδίας ἤρχοντο, καὶ τοὺς Ἀθηναίους παρ- κάλουν διὰ πρεσβείας κοινωνεῖν αὐτοῖς τοῦ πολέμου. πεπόμφασι δὲ καὶ οἱ Μεγαλοπολῖται πρέσβεις Ἀθήναζε παρακαλοῦντες ὑπὲρ ἑαυτῶν. ὁ τοίνυν Δημοσθένης συμβουλεύει μὴ περιορᾶν ἀναιρεθεῖσαν Μεγάλῃν πόλιν μηδ' εἰς ἰσχὺν προελθόντας Λακεδαιμονίους, συμφέρειν λέγων τοῖς Ἀθηναίοις τὸ μὴ φοβεράν εἶναι τὴν Λακεδαίμονα.

ΠΡΟΟΙΜΙΟ (§§ 1-3)

Α) §1, α) Θεματικό Κέντρο (Θ.Κ.). Οι άλλοι ρήτορες μίλησαν ως Λακεδαιμόνιοι ή Αρκάδες (όχι ως Αθηναίοι).

- Ο Δημοσθένης θεωρεί λανθασμένη αυτή τη στάση, γιατί πιστεύει ότι ο ρόλος των ρητόρων είναι να προστατεύουν το συμφέρον της πόλης με τις άριστες συμβουλές τους στην Εκκλησία του Δήμου.

6) Σχόλια

- Το ρ. **δοκεῖ** (ως απρόσωπο) με Ὑποκείμεν. ειδικό απαρέμφατο σημαίνει: φαίνεται ότι, ενώ με Ὑποκείμεν. τελικό απαρέμφατο σημαίνει: φαίνεται καλό, αποφασίζεται να ...). Παράγωγα: δόξα, δόγμα, δόκησις (=υπόληψη, φήμη).
- Το αναφορικό επίρρημα **ὥσπερ** συνάπτεται απευθείας με τις μετοχές **ἦκοντες - ὄντες**, επομένως δεν προβληματίζει επειδή βρίσκεται εδώ στην αρχή της ημιπεριόδου (αν εισάγει δηλ. κύρια ή δευτερεύουσα πρόταση) = σαν να έχουν έρθει – σαν να (μην) είναι.
- **Κατηγοροῦσι καὶ διαβάλλουσιν (ἀλλήλους = αντικείμενο)**. Αντί του μέσου αλληλοπαθούς τύπου στον πληθυντικό αριθμό (**κατηγοροῦνται - διαβάλλονται = κατηγοροῦσι - διαβάλλουσιν ἀλλήλους**) έχουμε τον ενεργητικό τύπο για τη δήλωση της αλληλοπάθειας (: η κοινή ενέργεια δύο ή περισσότερων υποκειμένων που πηγάζει από το ένα στο άλλο).
- **ὕμῶν**, γενική κτητική στο **πολιταί** (ή γεν. κατηγορ. κτητ. στο **ὄντες**, αν εξοβελιστεί το: **πολιταί**).
- **Τῶν ἀφιγμένων**, επιθετ. μετοχή (= οἱ ἀφιγμένοι εἰσί), γενική υποκειμ. στο **ἔργον** (κατ' ἄλλους: γεν. κτητ.).
- **Τῶν ἀξιούντων** (= οἱ ἀξιοῦσι) βλ. μετχ. **τῶν ἀφιγμένων**.
- **ἐνθάδε**, εδώ, δηλ. στην Πνύκα, όπου συνεδριάζει η Εκκλησία του Δήμου.

B) §§ 2-3

- α) **Θ.Κ.** Δύσκολη η αποστολή του Δημοσθένη, επειδή οι Αθηναίοι είναι χωρισμένοι σε δύο παρατάξεις και η «μέση οδός» είναι «δυσπρόσιτη» τώρα. Πρέπει και οι δύο πλευρές ν' αλλάξουν θέση (κυρίως αυτοί που υποστήριξαν τη Σπάρτη), να μετακινήθούν. Τούτο όμως συνεπάγεται ανάλυση ευθυνών και οι Αθηναίοι δεν είναι πρόθυμοι γι' αυτό, όπως θα φανεί και από την τελική τους απόφαση.

6) Σχόλια

- **εἴ τις αὐτῶν ἀφέλοι...** (υποθετική πρόταση-υπόθεση) – **οἶμαι ἂν νομίσαι...** (απόδοση - κύρια πρόταση): πλάγιος υποθετικός λόγος.
- **Ευθύς (ανεξάρτητος) υποθετικός λόγος**
 υπόθεση : **εἴ τις ἀφέλοι**
 απόδοση : **νομίσαιαν ἂν πολλοί**
 είδος: δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος (ε' είδος).
- **πολλούς (=το όλον), τούς μὲν ... τούς δὲ** (= το μέρος, που δίνεται α-

ντιθετικά): επιμεριστική παράθεση στο όλον (πολλούς).
 ὡς χαλεπὸν ἔστι εἰδ. πρόταση (υποκειμ. κρίση), αντικείμενο στο αισθη-
 τικό ρ. ὁρῶ.
 τὰ βέλτιστα (= τοὺς βελτίστους λόγους) σύστοιχο αντικείμεν. στο λέγειν.
 ὁρῶ μὲν... βλ. τη συνέχεια: οὐ μὴν ἄλλ' αἰρήσομαι
 συνεξηπατημένων, βουλομένων γενικές απόλυτοι αιτιολογ. μετοχές
 ἂν ἐγγχειρῇ (υπόθ.) – χαριεῖται, διαβεβλήσεται (απόδοση) ο υποθετ. λό-
 γος δηλώνει το προσδοκώμενο
 ταυτί (σύστ. αντικείμεν. στη μτχ. βουλομένων) Το δεικτικό -ί παίρνουν
 και τα δεικτικά επιρρήματα: ὥδῃ, οὕτωςί (= ἔτσι θα, ἔτσι ακριβῶς).

οὐ μὴν ἄλλα

βραχυλογική έκφραση από παράλειψη κάποιου ρήματος μετά το: οὐ
 μὴν, που εννοείται ἔξωθεν ή υπάρχει στα προηγούμενα (ή στα επόμενα
 [σχῆμα «κατ' ἄρσιν και θέσιν»] π.χ. ὁ ἵππος πίπτει εἰς γόνατα, καὶ μι-
 κροῦ κάκεινον ἔξετραχήλισεν, οὐ μὴν (δηλ. ἔξετραχήλισεν αὐτὸν ὁ ἵππος
 - ή, κατέπεσεν ὁ Κῦρος) ἄλλ' ἐπέμεινεν ὁ Κῦρος μόλις πως καὶ ὁ ἵππος
 ἔξανέστη = το ἄλογο ἔπεσε στα γόντα και λίγο ἔλειψε να ρίξει κι εκείνον
 κάτω. Δεν τον ἔριξε βέβαια κάτω, ἀλλὰ μόλις και μετά βίας μπόρεσε ο
 Κύρος να συγκαταθῇ κι αναστηκώθηκε το ἄλογο (Ξεν. Κ.Π. 1, 4, 8).
 αὐτοὺς κατηγορ. προσδ. στο ενν. ἐγώ (Υ' του απαρέμφ. φλυαρεῖν)
 τοῦτο (τό πάθημα) σύστ. αντικείμεν. στο πάθω
 ἢ προέσθαι αντικείμεν. (το ἴδιο και το δοκεῖν) στο ρ. αἰρήσομαι, 6' ὅρος
 σύγκρισης (από το μᾶλλον).

παρ' ἃ βέλτιστα νομίζω τῇ πόλει

αναφορ. πρότ. (δηλώνει αντίθεση, ασυμφωνία προς το απαρεμφ. προέ-
 σθαι), βέλτιστα: κατηγορ. στο ἃ (= αντικ. στο νομίζω και υποκείμεν. στο
 ενν. εἰδ. απαρ. εἶναι = αντικ. στο δοξαστ. ρ. νομίζω).
 παρ' ἃ η πρόθ. παρὰ + αιτιατ. δηλώνει αντίθεση, παράβαση (ενώ: κα-
 τὰ + αιτιατ. = συμφωνία, π.χ. κατὰ τὸ δίκαιον).
 ἀπὸ δὲ τῶν ὁμολογουμένων εμπρόθ. προσδ., δηλώνει αφετηρία (στο
 ἄρξομαι)

τῶν ὁμολογουμένων

προφανῶς οι προηγούμενοι ρήτορες υποστήριξαν τις θέσεις των Αρχά-
 δων ή των Λακεδαιμονίων επισημαίνοντας ότι με τη στάση τους αὐτῇ

υπηρετούν το συμφέρον της Αθήνας. Αυτό αποτελούσε το κοινό σημείο συμφωνίας των δύο πλευρών, έστω κι αν η καθεμιά είχε διαφορετική εκτίμηση τόσο για την ουσία του συμφέροντος της πόλης τους όσο και για τον τρόπο με τον οποίο αυτό θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί καλύτερα. Αυτό το κοινό σημείο συμφωνίας των δύο πλευρών χρησιμοποιεί ο Δημοσθένης ως αφετηρία για να διατυπώσει τη δική του πρόταση, που την θεωρεί ισχυρότερη, επικρατέστερη για την προστασία του συμφέροντος της Αθήνας.

ΠΡΟΘΕΣΙΣ (§§ 4-5)

α) **Θ.Κ. (§4):** βασική επιδίωξη του Δημοσθένη είναι η προάσπιση του συμφέροντος της Αθήνας.

- Πώς επιτυγχάνει αυτό; Με την παράλληλη εξασθένηση των Λακεδαιμονίων και των Θηβαίων: αρχή «της ισορροπίας των δυνάμεων».

Θ. Κ. (§5): Η Αθήνα έτσι μπορεί να είναι ασφαλής (μετὰ πλείστης ἀδείας ἂν εἴημεν) και δεν θα μπορούν οι δύο αντίπαλες πόλεις να την αδικήσουν (= να βλάψουν το συμφέρον της), γιατί ο Δημοσθ. συνδέει το δίκαιο με το συμφέρον (βλ. και § 10).

6) Σχόλια

οὐδ' ἂν εἷς = οὐδεὶς ἂν (ἀντίειποι: δυνητ. ευκτική = μπορεί να αρνηθεί, να έχει αντίρρηση)

τουτουσί = τούτους + το δεικτ. -ί (για επίταση, έμφαση της δεικτικής σημασίας της αντωνυμίας) = αυτούς εδώ, τους γείτονές μας.

ἐν τινι τοιούτῳ καιρῷ τὰ πράγματά ἐστι (αττική σύνταξη) Τα πράγματα βρίσκονται σε τέτοιο σημείο (ως αποτέλεσμα πολιτιστρατιωτικών εξελίξεων: βλ. πιο κάτω: ὥστε Θηβαίους... γενέσθαι, ...Λακεδαιμονίους δὲ... γενήσεσθαι).

εἴ τι δεῖ... τεκμήρασθαι παρενθετική (υποθετική) πρόταση (αποδ. το ἐστί = α' είδος, πραγματικό).

Τοῖς εἰρημένοις λόγοις είναι οι λόγοι που έχουν εκφωνηθεί στην Εκκλησία του Δήμου (παρ' ὑμῖν), δηλ. οι προτάσεις που έχουν γίνει κατά καιρούς και η επιχειρηματολογία που τις στηρίζει.

οἰκίζω εγκαθιστώ κατοίκους (ή αποίκους). Πρβλ. οἰκῶ (-έω) = κατοικώ.

οἰκισθεῖσιν (υποθ. μτχ.) = ἐὰν οἰκισθῶσι (υπόθεση) – ὥστε γενέσθαι

(= γενήσονται: απόδοση = προσδοκώμενο).

σκεπτέον (ενν. ἔστι)

(= δεῖ σκοπεῖν - σκοπεῖσθαι ἡμᾶς)

[Από τα ρ. που σημαίνουν φροντί-

δα εξαρτάται: πλάγ. ερώτηση

= πώς να μη // ενδοιαστ. πρότ. =

μήπως // τελ. πρότ. = για να μη.

Δηλ. εισάγονται με τα: ὅπως, ὅπως
μή, μή]

ὥς οὐ συμφέρεi (§4), ὥς ανταλλάξασθαι βουλοίμεθα (§5)

Πρέπει να εξετάσουμε (η εξέταση, η μελέτη της κατάστασης τώρα αποσκοπεί στην αποτροπή δυσάρεστων εξελίξεων, επίφοβων καταστάσεων). Οι αντίθετες προτάσεις που διατυπώθηκαν για την περίπτωση της Μεγαλόπολης γεννούν φόβους για την ασφάλεια της Αθήνας, που κινδυνεύει από την ανατροπή της «ισορροπίας των δυνάμεων» στην Ελλάδα. Για τις εξελίξεις αυτές μιλάει αναλυτικά ο ρήτορας στη συνέχεια του λόγου του.

Με τις ειδικές προτάσεις εξειδικεύει αυτό που προέχει (το συμφέρον της πόλης) ή αποτελεί το ζητούμενο στην παρούσα περίπτωση («δεν ενδιαφέρει τώρα η αλλαγή αντιπάλων, αλλά να μην μπορεί κανείς από τους δύο να μας αδικεί»). Αξιοσημείωτη η διαφορετική έγκλιση στις δύο αυτές ειδικές προτάσεις (η οριστική δηλώνει το πραγματικό = όλοι θέλουν το συμφέρον της πόλης, η ευκτική την υποκειμενική γνώμη = ίσως η αντιλακωνική μερίδα στην Αθήνα να επιθυμεί σύγκρουση με τη Σπάρτη και το αίτημα των Αρκάδων δίνει την ευκαιρία αυτή. Κατά τη γνώμη του Δημοσθένη όμως άλλο

ενδιαφέρει τώρα: η ασφάλεια της Αθήνας).

εἴ τι δεῖ... τεκμηράσθαι - εἰ ποιήσονται... Οι υποθετ. προτάσεις δηλώνουν τις προϋποθέσεις, οι οποίες τεκμηριώνουν τη συλλογιστική του ρήτορα για την παρούσα κατάσταση (πρβλ. και την υποθετ. μτχ. οἰκισθειςῶν: §4).

ὥστε... γενέσθαι,... γενήσεσθαι δηλώνουν τις πιθανές ή λογικές εξελίξεις μή... ἔασωμεν,... λάθωσιν δηλώνεται ο φόβος του ρήτορα για ανεπιθύμητες εξελίξεις από ενέργειες, παραλείψεις ή ανεπαρκή εξέταση των δεδομένων και παράλληλα η φροντίδα του να βρεθεί τρόπος να τις αποφύγουν.

Ὅρχομενοῦ καί Θεσπιῶν και Πλαταιῶν οἰκισθειςῶν και οι τρεις αυτές πόλεις ανήκαν από παλαιά (ήδη από το πρώτο ήμισυ του 6ου αι. π.Χ.) στη Βοιωτική Συνομοσπονδία με επικεφαλής τη Θήβα.

Οι Πλαταιείς αποσχίστηκαν από τη συνομοσπονδία το 519 π.Χ. και τέθηκαν υπό την προστασία της Αθήνας (Ἡρόδ. 6, 108: καὶ γὰρ καὶ ἐδεδώκεσαν σφέας αὐτοὺς (=σφᾶς αὐτούς) τοῖσι Ἀθηναίοισι οἱ Πλαταιέες). Καταστράφηκαν από τη Θήβα και τη Σπάρτη στην αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου (427 π.Χ.) και επανήλθαν στη σφαίρα επιρροής της Αθήνας με την Ανταλκίδεια Ειρήνη (387/386 π.Χ.), αφού εν τω μεταξύ ξαναχτίστηκαν. Καταστράφηκαν πάλι από τους Θηβαίους το 373 π.Χ. (Παυσ. 9, 1, 8: Καὶ ἡ μὲν πόλις ὑπὸ τῶν Θηβαίων καθηρέθη πλήν τὰ ἱερά, Ξενοφ, Ἑλλ. 6, 3, 1: Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐκπεπτωκότας μὲν ὄρωντες ἐκ τῆς Βοιωτίας Πλαταιέας, φίλους ὄντας... πρβλ. επίσης Ἱσοκρ. Πλατ. 21-38). Οι Πλαταιείς ανα-

γκάστηκαν να καταφύγουν πάλι στην Αθήνα ως πρόσφυγες.

– Οι **Θεσπιές** κινούσαν πάντοτε την υποψία των Θηβαίων, οι οποίοι γκρέμισαν τα τείχη των Θεσπιών το 423 π.Χ. (Θουκ. 4, 133: **Θηβαῖοι Θεσπιῶν τεῖχος περιεῖλον ἐπικαλέσαντες ἀπτικισμόν**).

Κατέστρεψαν δε πάλι τα τείχη των Θεσπιών (και τις Πλαταιές) το 373 π.Χ. (Διόδ. Σικελ. 15, 46: **Μετά δὲ ταῦτα οἱ μὲν Θηβαῖοι τὰς Πλαταιὰς κατασκάψαντες καὶ Θεσπιάς ἀλλοτρίως πρὸς αὐτοὺς διακειμένας ἐξεπόρθησαν**).

– Ο **Ορχομενός** είχε φιλικές σχέσεις με τη Σπάρτη (ήταν στο πλευρό της τόσο στην Αλίαρτο το 395 π.Χ. όσο και στην Κορώνεια το 394 π.Χ. εναντίον των Θηβών). Αλλά με την παρέμβαση του Επαμεινώνδα απέφυγε την υποταγή και εντάχθηκε στη Βοιωτική Συνομοσπονδία. Το 368/7 όμως, κατά την απουσία του Επαμεινώνδα, οι Θηβαῖοι τον κατέστρεψαν, θανάτωσαν τους άνδρες, πούλησαν τις γυναίκες και τα παιδιά ως δούλους και μοίρασαν μεταξύ τους την περιοχή του Ορχομενού (Διόδ. 15, 79: **Οἱ δ' οὖν Θηβαῖοι... ἐστράτευσαν ἐπὶ τὸν Ὀρχομενόν· κατασχόντες δὲ τὴν πόλιν τοὺς μὲν ἄνδρας ἀπέκτειναν, τέκνα δὲ καὶ γυναῖκας ἐξηνδραποδίσαντο**, Πausan. 9, 15, 3: **Ἐν ὅσῳ δὲ ἀπὴν ὁ Ἐπαμεινώνδας, Ὀρχομενίους Θηβαῖοι ποιοῦσιν ἀναστάτους ἐκ τῆς χώρας**). Μετά το τέλος του Φωκικού πολέμου ο Φίλιππος τον παρέδωσε στους Θηβαίους, αλλά μετά τη μάχη της Χαιρωνείας (338 π.Χ.) εγκατέστησε πάλι τους Ορχομενίους και τους Πλαταιείς εξορίστους στην πατρίδα τους. Πρβλ. Paus. 4, 27, 10: **οἱ δὲ μινύαι, μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐν Δεύκτροις ἐκπεσόντες ὑπὸ Θηβαίων ἐξ Ὀρχομενοῦ, κατήχθησαν εἰς Βοιωτίαν ὑπὸ Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου, καὶ οὗτοι καὶ οἱ Πλαταιεῖς**.

Η επιχειρηματολογία του Δημοσθένη:

α) προέχει το **συμφέρον** της Αθήνας (όχι της κάθε πολιτικής παράταξης). Δηλ. να είναι ανίσχυροι:

- 1) Οι **Θηβαῖοι** (αν ανακτήσουν την ελευθερία τους οι Πλαταιές, οι Θεσπιές, ο Ορχομενός).
  - 2) Οι **Λακεδαιμόνιοι** (αν δεν κατακτήσουν τη Μεγαλόπολη).
- β) **Να μην ισχυροποιηθούν οι Λακεδαιμόνιοι** (με κατάκτηση της Μεγαλόπολης τώρα και της Μεσσήνης αργότερα: §8). Είναι **άδικο** να υποτάσσεται ο αδύνατος στον ισχυρό.

Να μην εξασθενήσουν δυσανάλογα οι Θηβαίοι (με την απώλεια των Πλαταιών, των Θεσπιών και του Ορχομενού).

Γιατί; Επειδή απειλείται η ασφάλειά μας από την ενδυναμωμένη Σπάρτη (αν υποτάξει τη Μεγαλόπολη θα ανακτήσει την παλαιά της **ηγεμονία** στην Πελοπόννησο) και δεν θα είναι σε θέση να μας βοηθήσει η αποδυναμωμένη Θήβα (που δοκιμάζεται και με τον Φωκικό πόλεμο). Ενώ, εξ άλλου, στόχος μας είναι να μην μπορεί κανείς από τους δύο να μας αδικήσει (= ν' απειλήσει το **συμφέρον** μας), γιατί μόνο τότε θα είμαστε ασφαλείς.

Παραθέτουμε στη συνέχεια ένα «σχέδιο διδασκαλίας» – πρόταση, για τη διδασκαλία της νοηματικής ενότητας §§4-5, η οποία, φυσικά, είναι ενδεικτική και όχι δεσμευτική για τον διδάσκοντα.

A. Εισαγωγικό σημείωμα

- 1) Ο λόγος του Δημοσθένη **‘Υπέρ Μεγαλοπολιτῶν** ανήκει στους συμβουλευτικούς (πολιτικούς) ρητορικούς λόγους και εκφωνήθηκε στην Εκκλησία του Δήμου το 353/52 π.Χ., όταν οι Αρκάδες (Μεγαλοπολίτες) ζήτησαν τη σύναψη αμυντικής συμμαχίας με την Αθήνα, για ν' αντιμετωπίσουν την απειλή της Σπάρτης που εξοπλιζόταν εναντίον τους.

Φαίνεται πως η συμμαχία Αρκάδων-Αθηναίων (βλ. Ξεν. Ἑλλην. 7,4,2-3), που είχε συναφθεί με ενέργειες του Λυκομήδη (ενός από τους σημαντικότερους οικιστές της Μεγαλόπολης) το 366 π.Χ. είχε προσωρινό χαρακτήρα και δεν ήταν σε ισχύ πλέον, μετά τις ανακατατάξεις που είχε επιφέρει στις συμμαχίες μεταξύ των κρατών η μάχη της Μαντινείας τόσο στο εσωτερικό της Πελοποννήσου όσο και γενικότερα στην Ελλάδα (π.χ. διαφωνίες Αρκάδων, οι Μαντινείς στο πλευρό της ενωμένης Σπάρτης-Αθήνας κ.λπ.).

2. Ο Δημοσθένης υποστηρίζει το αίτημα των Αρκάδων, γιατί αυτό επιβάλλει, κατά τη γνώμη του, το **συμφέρον** της Αθήνας. Μετά την ήττα της Σπάρτης στα Λεύκτρα (371 π.Χ.) οι Θηβαίοι ήταν οι εγγυητές της αυτονομίας των Αρκάδων. Τώρα όμως, αυτοί βρίσκονται σε δεινή θέση μετά τις ήττες που έχουν υποστεί κατά το λεγόμενο Φωκικό πόλεμο (356-355 π.Χ.) και φυσικά αδυνατούν να βοηθήσουν τους απειλούμενους από τη Σπάρτη Αρκάδες.
3. Με τον λόγο του ο ρήτορας πρέπει να αντιμετωπίσει τόσο τη φιλειργηνική πολιτική του Εύδουλου, όσο και την απροθυμία των συμπολι-

τών του, κυρίως των πλουσίων, να εμπλακούν σε πιθανές πολεμικές περιπέτειες που συνεπάγονται υποχρέωση στράτευσης και σημαντικές οικονομικές εισφορές για την κάλυψη των πολεμικών δαπανών. Όλ' αυτά είναι η αιτία που δεν καταφέρνει τελικά να επιβάλει την άποψή του.

4. Οι διδακτικοί στόχοι που επιδιώκονται γενικά με τη διδασκαλία λόγων του Δημοσθένη είναι, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Σπουδών του Π.Ι., οι ακόλουθοι:

α) Να επιστημάνουν οι μαθητές τα στοιχεία που διακρίνουν το **προσωπικό του ύφος**, τον **χειμαρρώδη λόγο** του και την **εύστροφη επιχειρηματολογία** του.

β) Να διακρίνουν την **αταλάντευτη συνέπεια** στις πολιτικές αρχές του και ιδίως στην πίστη του ότι η Αθήνα είναι η **εγγυήτρια δύναμη** της ελευθερίας όλων των ελληνικών πόλεων λόγω του δημοκρατικού της πολιτεύματος, το οποίο την καθιστά αντίθετη με κάθε μορφή τυραννίας ή πολιτικής επιβουλής.

γ) Να διαπιστώσουν την **επικαιρότητα** της πρότασής του σύμφωνα με την οποία η εξωτερική πολιτική πρέπει να διαμορφώνεται με βάση το γενικότερο συμφέρον και όχι τα συναισθήματα των πολιτών.

δ) Να εκτιμήσουν την **πολιτική θέση** του Δημοσθένη ότι η δημοκρατική Αθήνα πρέπει να **στηρίξει** με **δικαιοσύνη** αλλά και **αποφασιστικότητα** κάθε **μικρή δύναμη** που αδικείται ή κινδυνεύει να υποδουλωθεί σε οποιοδήποτε ανελεύθερο ολιγαρχικό καθεστώς, όπως οι Μεγαλοπολίτες στη Σπάρτη.

ε) Να συζητήσουν την **πεποίθηση** του Δημοσθένη ότι για όλους τους παραπάνω λόγους η Αθήνα πρέπει να επιδιώκει σταθερά την **κυριαρχία** στον ελληνικό κόσμο και να μην παραιτηθούν από αυτή την αρχή, όπως συνιστούσε ο Ισοκράτης στο λόγο του «Περὶ Εἰρήνης», που δημοσιεύθηκε μάλλον το 355 π.Χ. (Mathieu) ή κατ' άλλους το 356 π.Χ.

5. Επιπλέον αυτών, με τη διδασκαλία του λόγου **Ὑπὲρ Μεγαλοπολιτῶν**, οι μαθητές έχουν την ευκαιρία:

α) Να **επιστημάνουν** τη διαχρονική επικαιρότητα του λόγου, με τον οποίο ο Δημοσθένης ανοίγει νέους δρόμους στην ιστορία του πολιτικού στοχασμού τονίζοντας τη σημασία που έχει η αρχή της **«ισορροπίας των δυνάμεων»** για την ανάπτυξη ειρηνικών σχέσεων μεταξύ των κρατών.

- β) Να **συζητήσουν** τα προβλήματα του συμφέροντος, του δικαίου και της νομιμότητας στις σχέσεις μεταξύ των κρατών.
- γ) Να **αντιληφθούν** την ελαστικότητα των δεσμεύσεων που επιβάλλουν οι υφιστάμενες συνθήκες και τον κυνισμό της πολιτικής, όπως αυτός εκφράζεται συνήθως από τις μεγάλες δυνάμεις κάθε εποχής, που απειλούν την ανεξαρτησία των μικρών και αδύναμων κρατών.

B. Σχέδιο διδασκαλίας

1) Διδακτική ενότητα

Δημοσθένους, *Υπὲρ Μεγαλοπολιτῶν* παραγρ. 4-5 (ΠΡΟΘΕΣΙΣ)

2) Μέθοδος διδασκαλίας

Ερμηνευτική

3) Πορεία

Αναλυτική - Συνθετική

4) Μορφή

Διαλογική

5) Στόχος

Να κατανοήσουν οι μαθητές ότι **βασική επιδίωξη του ρήτορα είναι η προάσπιση του συμφέροντος της Αθήνας**. (Αυτό επιτυγχάνεται κατά τη γνώμη του με την παράλληλη εξασθένηση των Λακεδαιμονίων και των Θηβαίων – αρχή «της ισορροπίας των δυνάμεων». – Έτσι η Αθήνα θα είναι ασφαλής – «μετά πλείστης ἀδείας ἂν εἴμεν» – και δεν θα μπορούν οι δύο πόλεις να την αδικήσουν, δηλ. να απειλήσουν το συμφέρον της).

6) Αφόρμηση - σύνδεση με τα προηγούμενα

Για τη σύνδεση με τα προηγούμενα χρησιμοποιείται η τελευταία ημιπερίοδος του προοιμίου, που έχει ήδη διδαχθεί:

Ο Δημοσθένης προτιμά να παρουσιάσει την πρότασή του αρχίζοντας από τα σημεία στα οποία συμφωνούν και οι δύο πλευρές των ρητόρων που προσηγγήθηκαν απ' αυτόν στο βήμα της Εκκλησίας του Δήμου. Τα σημεία αυτά συγκλίνουν προς το **συμφέρον** της Αθήνας. Ο διδάσκων παραπέμπει τους μαθητές στη γενική εισαγωγή του βιβλίου για τον ρητορικό όρο «Πρόθεσις» επισημαίνοντας ότι η ενότητα που πρόκειται να διδαχθούν ανήκει σε αυτό το τμήμα του ρητορικού λόγου. Παράλληλα διεγείρει το ενδιαφέρον τους για τον τρόπο με τον οποίο ο ρήτορας θα κατορθώσει να συγκεράσει με επιτυχία τις αντίθετες θέσεις που υποστήριξαν οι άλλοι ρήτορες.

7) Παρουσίαση του νέου κειμένου - χωρισμός των ενότητων

Ο καθηγητής διαβάζει το κείμενο με τρόπο κατάλληλο, ώστε να τονιστούν ιδιαίτερα τα σημεία εκείνα που συγκροτούν το όλο νόημα της διδασκομένης ενότητας. Ο καθηγητής διαβάζει πάλι το κείμενο (αν το κρίνει απαραίτητο) ή αφήνει τους μαθητές για λίγα λεπτά (2'-3') να προσδιορίσουν τις ενότητές του. Μπορεί να τους διευκολύνει με ερωτήσεις, όπως π.χ. **τι συμφέρει την Αθήνα; Πώς μπορεί να γίνει αυτό; Ποιο είναι το σχετικό αποτέλεσμα;** Προσδιορίζονται έτσι οι δύο (νοηματικές) ενότητες που συμπίπτουν η κάθε μια με τις αντίστοιχες παραγράφους του κειμένου και καθορίζεται το θεματικό τους κέντρο (Θ.Κ.):

Α' Ενότητα

οὐκοῦν... πάλιν ἰσχυροὺς γενήσεσθαι (παραγρ. 4)

Θ.Κ. Συμφέρει την Αθήνα η εξασθένηση Λακεδαιμονίων και Θηβαίων.

Β' Ενότητα

σκεπτέον τοίνυν... εἶημεν (παραγρ. 5)

Θ.Κ. Να μην μπορεί κανείς από τους δύο (Λακεδ. & Θηβ.) να μας αδικεί = ν' απειλεί το συμφέρον μας.

Υπογραμμίζονται (ή γράφονται στον πίνακα) οι λέξεις του κειμένου που αφορούν το Θ.Κ. κάθε ενότητας:

Α' Ενότητα

συμφέρει τῇ πόλει ἀσθενεῖς εἶναι καὶ Λακεδαιμονίους καὶ Θηβαίους.

Β' Ενότητα

Μηδέτεροι δυνήσονται μηδὲν ἡμᾶς ἀδικεῖν.

8) Αναλυτική ερμηνευτική προσέγγιση

Ακολουθεί η αναλυτική ερμηνευτική προσέγγιση του κειμένου κατά περιόδους (σε κάθε ενότητα) με συνεξέταση μορφής και περιεχομένου και με έμφαση στην επιχειρηματολογία του ρήτορα.

Αίρονται οι γλωσσικές δυσκολίες (λεξιλογικές, μορφολογικές και συντακτικές), για διευκόλυνση της κατανόησης και μετάφρασης του κειμένου.

Τα γλωσσικά σχόλια στο βιβλίο του μαθητή (Β.Μ.) τον βοηθούν είτε να μεταφράσει αμέσως (συνθετικά), όπου δεν υπάρχει δυσκολία, είτε να μεταφράσει, αφού προηγηθεί αναλυτική συντακτική επεξεργασία του κειμένου, στα δύσκολα σημεία του.

Α' Ενότητα (παραγρ. 4)

Στην πρώτη περίοδο επισημαίνονται οι δύο αρνήσεις (οὐδ'... οὐ...)

που οδηγούν σε κατάφαση: όλοι συμφωνούν (ότι συμφέρει την πόλη...), ο σύνδεσμος **καί** (διπλός), το απαρέμφατο **εἶναι** (ἀσθενεῖς). Όλ' αυτά δηλώνουν **τι** συμφέρει την Αθήνα.

Στην επόμενη, που είναι μεγαλύτερη, επισημαίνεται α) το χρονικό επίρρημα **νῦν**, που δηλώνει την παρούσα κατάσταση (σε συνδυασμό με τη φράση **«ἐν τινι τοιούτῳ καιρῷ τὰ πράγματα»**, σημειώνεται η αττική σύνταξη), β) οι δευτερεύουσες προτάσεις (υποθετικές - συμπερασματικές) που παρουσιάζουν τις προϋποθέσεις (μαζί με την υποθ. μτχ. **οἰκισθεισῶν**) και το αποτέλεσμα (**γενέσθαι - γενήσεσθαι**), δηλ. πώς θα εξασφαλισθεῖ **το συμφέρον** της Αθήνας. Σ' όλα αυτά οδηγούν οι προτάσεις που έχουν γίνει μέχρι τώρα στην Εκκλησία του Δήμου (**δεῖ τοῖς εἰρημένοις... λόγοις τεκμήρασθαι**).

Απ' ό,τι φαίνεται εδώ γίνεται δεκτή η πρόταση του Αρχίδαμου (βλ. παραγρ. 16) για εγκατάσταση κατοίκων σε Ορχομενό - Θεσπιές - Πλαταιές (αποδυνάμωση Θηβαίων) και απορρίπτεται το αίτημα των Αρκάδων για συμμαχία με την Αθήνα (ενίσχυση της δύναμης της Σπάρτης, γιατί θα μπορεί να υποτάξει τη Μεγαλόπολη).

Ακολουθεῖ μετάφραση κατά περιόδους. Το βάρος της ερμηνείας εδώ πέφτει κυρίως στις δευτερεύουσες προτάσεις.

Β' Ενότητα (παραγρ. 5)

Προσέχουμε το **σχεπτέον** (ἐστί). Πρέπει να εξετάσουν με προσοχή την κατάσταση οι Αθηναῖοι και τις προτάσεις του ρήτορα. Αλλιώς υπάρχει **φόβος** (**μή... ἑάσωμεν**: ἀμέλειά μας ή λανθασμένη απόφαση, (**μή**) **λάθωσιν**: επιπόλαιη προσέγγιση της κατάστασης) να κινδυνεύσει η ασφάλειά μας από τη μεγάλη αποδυνάμωση των Θηβαίων και την υπέρμετρη ενδυνάμωση της Σπάρτης (ποσά δυσανάλογα) Όσο γι' αυτούς που φοβούνται σύγκρουση με τη Σπάρτη (αν δεχθούμε το αίτημα των Αρκάδων) πρέπει να προσέξουν τι ακριβώς μας απασχολεῖ τώρα (**οὐδὲ τοῦτ' ἔσθ' ὃ σπουδάζομεν**). Όχι αν θ' αλλάξουμε αντιπάλους, αλλά να μην μπορεί να μας αδικεῖ κανείς και να είμαστε ασφαλείς (ὡς **ἀνταλλάξασθαι ... ἀντιπάλους...**, ἀλλ' ὅπως **μηδέτεροι δυνήσονται... ἀδικεῖν** — οὕτω... ἄν... μετὰ πλείστης ἀδείας εἶημεν).

Ακολουθεῖ μετάφραση κατά περιόδους.

Επαναλαμβάνεται η μετάφραση όλου του κειμένου και ακολουθεῖ η ανάλυση της επιχειρηματολογίας τους Δημοσθένη.

Ι) Προέχει **το συμφέρον της Αθήνας**, όχι της κάθε πολιτικής παράταξης (βλ. διδάκτ. στόχοι Α, 4γ). Δηλ. να είναι **ανίσχυροι**:

– Οι **Θηβαίοι** (αν ανακτήσουν την ελευθερία τους οι Πλαταιές, οι Θεσπιές, ο Ορχομενός).

– Οι **Λακεδαιμόνιοι** (αν δεν κατακτήσουν τη Μεγαλόπολη).

II) Να μην ισχυροποιηθούν οι Λακεδαιμόνιοι με την κατάκτηση της Μεγαλόπολης τώρα, και αργότερα της Μεσσήνης. – Είναι **άδικο** να υποτάσσεται ο αδύνατος στον ισχυρό (βλ. διδακτ. στόχοι Α, 4δ & Α, 46).

III) Να μην **εξασθενήσουν** (δυσανάλογα) οι Θηβαίοι (με την απώλεια των Πλαταιών, των Θεσπιών, του Ορχομενού).

Γιατί απειλείται έτσι η ασφάλεια της Αθήνας από την ενδυναμωμένη Σπάρτη (ανακτά την παλαιά της ηγεμονία στην Πελοπόννησο) και δεν θα είναι σε θέση να τη βοηθήσει η αποδυναμωμένη Θήβα. Ενώ «στόχος μας είναι να μην μπορεί κανείς να μας αδικήσει» = ν' απειλήσει το συμφέρον μας. «Μόνον τότε θα είμαστε ασφαλείς».

Γενικά ο Δημοσθένης επισημαίνει:

Όλοι συμφωνούν για την προστασία του συμφέροντος της Αθήνας. Οι λύσεις όμως που προτείνουν γι' αυτό δεν είναι σωστές. Κρύβουν παγίδες και χρειάζεται μεγάλη προσοχή για να τις αποφύγουμε. Πρέπει να εκτιμηθούν εκ των προτέρων οι μακροπρόθεσμες συνέπειες κάθε πρότασης (φυσικά και της δικής του).

– Όσοι προτείνουν την απόρριψη του αιτήματος των Αρκάδων (Μεγαλοπολιτών) για συμμαχία – βοήθεια, έμμεσα ενισχύουν τη Σπάρτη, γιατί θα κατακτήσει την αδύναμη Μεγαλόπολη (**άδικο**) που δεν μπορεί τώρα να τη βοηθήσει η Θήβα (Φωκικός πόλεμος), που είναι σύμμαχος και προστάτης των Μεγαλοπολιτών. Έτσι η Σπάρτη ανακτά σταδιακά την παλαιά, ηγεμονική της θέση στην Πελοπόννησο.

– Όσοι υποστηρίζουν τις προτάσεις των **Λακεδαιμονίων** (του Αρχίδαμου, βλ. και παραγρ. 16) για να κατοικηθούν πάλι οι Πλαταιές, οι Θεσπιές και ο Ορχομενός (ελεύθερες όμως από την κηδεμονία – εξουσία της Θήβας), οδηγούν σε μεγάλη εξασθένηση τη Θήβα. Τότε όμως δε θα είναι σε θέση να βοηθήσει τους Αθηναίους, αν απειληθούν στο μέλλον από την αναβαθμισμένη πολιτικοστρατιωτικά Σπάρτη. Κινδυνεύει λοιπόν η **ασφάλεια** της Αθήνας και το **συμφέρον** της.

– Όσοι υποστηρίζουν τις προτάσεις των **Αρκάδων** ενισχύουν τη θέση της Αθήνας στην Πελοπόννησο (βλ. και συμμαχία Αθηναίων – Μεσσηνίων), αποδυναμώνουν δε τη Σπάρτη μειώνοντας την επιρ-

ροή της σ' ένα χώρο (Πελοπόννησος) που παραδοσιακά την είχε στον έλεγχό της. Επίσης αποδυναμώνεται ακόμα περισσότερο η Θήβα, πέρα από τη δοκιμασία και την ήττα της στον Φωκικό πόλεμο και την αποδυνάμωσή της στη Βοιωτία (βλ. προηγούμε. παράγρ.), γιατί θα χάσει τα στηρίγματά της στην Πελοπόννησο, που αποτελούσαν το προπύργιο και τον ισχυρό βραχίονά της κατά της Σπάρτης και μάλιστα στις παρυφές (ή μάλλον στην καρδιά) του ζωτικού της χώρου. Ίσως δε τότε να είναι πιο εύκολη για την **Αθήνα** η ανάκτηση του **Ωρωπού** από μια ανίσχυρη Θήβα, κι ας υποστηρίζουν οι πολιτικοί μου αντίπαλοι ότι αυτό μπορεί να γίνει μόνο με τη βοήθεια της Σπάρτης, που θα την αρνηθεί, αν οι Αθηναίοι βοηθήσουν τώρα τους Αρκάδες (βλ. διδακτ. στόχοι Α, 4ε).

9) Συνολική θεώρηση

Ανάγνωση εκφραστική του κειμένου από τον Καθηγητή (ή από έναν μαθητή). Τονίζονται **ιδιαίτερα** τα **σημεία** του που **αρθρώνουν** το **νόημα** της ενότητας.

10) Ασκήσεις

Της προτίμησης του διδάσκοντος ή και από το βιβλίο του μαθητή (π.χ. τις υπ' αριθμ. 2, 3, 5, 6).

ΠΙΣΤΙΣ (§§ 6-31)

Α) §§ 6-10

- α) 1) **Θ.Κ.** (§§ 6-10) Σεβασμός του **δικαίου**, αλλά και προστασία του **συμφέροντος** της Αθήνας.
- 2) **Θ.Κ.** (§§ 6-8) Να μη βοηθήσουμε τους Μεγαλοπολίτες, αν σέβονται το δίκαιο και οι Λακεδαιμόνιοι.
- 3) **Θ.Κ.** (§§9-10) Πρέπει από τώρα να εξασφαλίσουμε την ανεξαρτησία της Μεσσήνης. Αν το επιχειρήσουμε αργότερα θα μας καταλογίσουν ως κίνητρο το φόβο και όχι την προστασία του δικαίου.

6) Σχόλια

§6 δεινόν (ἔστι): δηλώνει ψυχικό πάθος. Οι προτάσεις **εἰ αἰρησόμεθα,...** (**εἰ**) **δοηθήσομεν** είναι αιτιολογικές. Εισάγονται με το υποθετικό **εἰ** και εκφράζουν αιτιολογία με τη μορφή υπόθεσης (αμφισβητούμενη, υποθετική αιτιολογία. Πρβλ. τις ανάλογες ουσιαστικές αιτιολογικές προτάσεις της Λατινικής, που εξαρτώνται από ρήμ. ψυχ. πάθους και εισάγο-

νται με το **quod** = για το ότι, γιατί). Ο Δημοσθένης δηλ. αμφισβητεί την αποδεικτική δύναμη του ισχυρισμού των πολιτικών του αντιπάλων ότι, βοηθώντας τώρα τους Μεγαλοπολίτες, εναντιώνονται στους Λακεδαιμονίους, με τους οποίους στη Μαντινεία ήταν συμπολεμιστές εναντίον των Αρκάδων. Γιατί η αρχή της «ισορροπίας των δυνάμεων», στην αξία της οποίας πιστεύει ο ίδιος, επιτρέπει πολιτικές ανακατατάξεις αυτού του είδους, αρκεί να υπηρετούν το **συμφέρον** της πόλης. Όσον αφορά το **δίκαιο**, αυτό πρέπει να το σέβονται όλοι. Διαφορετικά οι Αθηναίοι πρέπει να το συνεξετάζουν με το συμφέρον (τους).

Πρὸς οὖς παρεταττόμεθ' ἐν Μαντινείᾳ

στη Μαντινεία (362 π.Χ.) οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν ως εξής:

Στην αριστερή πτέρυγα ήταν οι Αθηναίοι και πλάι το ιππικό τους. Στο μέσον οι Αχαιοί και οι Ηλείοι και δίπλα τους οι Λακεδαιμόνιοι. Στη δεξιά πτέρυγα ήταν οι Μαντινείς και οι γειτονικοί τους Αρκάδες, δίπλα τους δε το ιππικό των Ηλείων.

Απέναντί τους αντιπαρατάχθηκαν: Στη δεξιά πτέρυγα οι Αργείοι, στο μέσον οι Τεγεάτες και οι γειτονικοί τους Αρκάδες (Μεγαλοπολίτες, Ασεάτες, Παλλαντίες), δίπλα τους οι Μεσσήνιοι, οι Ευβοείς και οι Σικυώνιοι. Στην αριστερή πτέρυγα παρατάχθηκαν οι Θηβαίοι και οι άλλοι Βοιωτοί, οι Θεσσαλοί, οι Λοκροί, οι Αινιάνες, όλοι υπό τις διαταγές του Επαμεινώνδα (Βλ. Ξενοφ. Ἑλλην. 7, 5, 5 και 7, 5, 24 και Διόδωρο Σικελιώτη 15, 85-87).

Προσδεῖσθαι δ' ἔτι τοῦ

Το άρθρο **τοῦ** αναφέρεται σε ολόκληρη τη φράση που ακολουθεί (εκφράζει όλη συνολικά μια ιδέα) και όχι στο απαρέμφατο **ποιεῖν**, το οποίο εξαρτάται από τη μετοχή **ἐθελόντων**. Άλλοι προτείνουν η φράση μετά το άρθρο να διαβάζεται ως εξής: «**τοῦ** τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλιν τοὺς ἑτέρους».

§7 Οὐδὲν γὰρ δεήσει

αιτιολογεί τον προηγούμενο υποθετικό λόγο και ιδιαίτερα την απόδοσή του: **οὐ βοηθήσομεν τοῖς Μεγαλοπολίταις**. Η συμπερασματική πρόταση που ακολουθεί δηλώνει το αποτέλεσμα που φοβούνται οι υποστηρικτές των Λακεδαιμονίων και πολέμοι των Αρκάδων, αν οι Αθηναίοι υιοθετήσουν το αίτημα των τελευταίων και χρειασθεί να συμπολεμήσουν με τους Αρκάδες εναντίον της Σπάρτης.

Αν όμως οι Λακεδαιμόνιοι επιλέξουν την ειρήνη, τότε η συμμαχία Αθη-

ναίων - Αρχάδων υπερκαλύπτει τις επιθυμίες των Αθηναίων (τί ἂν ἄλλο βουλοίμεθα;).

§8 Επιστημαίνονται οι δύο σύνθετοι υποθετικοί λόγοι:

υποθέσεις

α) ἐάν ἀδικῶσι

(ἐάν) οἶωνται...

αποδόσεις

δίκαιον μὲν οὐ (κ' ἔστιν)

συγχωρῶ

εἶδος: ἀόρ. επανάληψη στο παρόν - μέλλον

β) εἰ βουλευτέον (ἔστιν): **υπόθεση**

αποδόσεις

δίκαιον μὲν οὐ (κ' ἔστιν)

συγχωρῶ

εἶδος: το πραγματικό.

Ακολουθούν οι απλοί υποθετικοί λόγοι:

εἰ ἐπίστασθε... φρασάτω (το πραγματικό)

ἂν ἔλωσι ταύτην ... ἴασ' (ι) ἐπὶ Μεσσήνην (το προσδοκώμενο).

Άσκηση 8 Το δίλημμα των πολιτικών αντιπάλων του Δημοσθένη θα μπορούσε να πάρει την ακόλουθη μορφή:

— Αν βοηθήσουμε τους Αρχάδες, θα βοηθήσουμε τους πρώην εχθρούς μας και θα πολεμήσουμε εναντίον των φίλων μας.

— Ούτε τους πρώην εχθρούς μας θα βοηθήσουμε, ούτε εναντίον των νυν φίλων μας θα πολεμήσουμε

— Άρα δεν θα βοηθήσουμε τους Αρχάδες.

§9 **διὰ τοὺς ὄρκους:** η ἐκβάση της μάχης της Μαντινείας ήταν τελικά αμφίρροπη. Ενώ νικούσαν οι Θηβαίοι, μετά τον θανάσιμο τραυματισμό του Επαμεινώνδα αναγκάστηκαν να συνάψουν ειρήνη με τους αντιπάλους τους, υπακούοντας σε σχετική σύσταση του θνήσκοντος αρχηγού τους. Στη συμμαχία αυτή και τη γενική ειρήνη περιέλαβαν και τη Μεσσήνη, η οποία αναγνωριζόταν από όλους ως ανεξάρτητο κράτος της Ελλάδας. Οι Λακεδαιμόνιοι όμως αρνήθηκαν να προσυπογράψουν και έμειναν, μόνοι από όλους τους Έλληνες, έξω από την ειρήνη και τη συμμαχία αυτή. Πρβλ. Διόδ. 15, 89, 1-2: Οἱ δ' Ἕλληνες... συνθέμενοι... κοινὴν εἰρήνην καὶ συμμαχίαν, κατέταττον ἐν τῇ συμμαχίᾳ καὶ τοὺς Μεσσηνίους. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι... οὐ προείλοντο κοινωνεῖν καὶ μόνοι τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρχον ἔκσπονδοι.

B) §§ 11-13

α) **Θ.Κ.** (§§ 11-13) Οι πολιτικοί αντίπαλοι του Δημοσθένη φοβούνται ότι θα είναι δύσκολη η ανάκτηση του Ωρωπού από τους Αθηναίους χωρίς τη βοήθεια της Σπάρτης, αν γίνει δεκτό το αίτημα των Αρκάδων.

Θ.Κ. (§ 11) Θα γίνουν εχθροί μας οι Λακεδαιμόνιοι, αν συμμαχήσουμε τώρα με τους Αρκάδες.

Θ.Κ. (§ 12) Οι πολιτικοί μου αντίπαλοι σας δίνουν αντιφατικές συμβουλές.

Θ.Κ. (§ 13) Οι Λακεδαιμόνιοι θα είναι αγνώμονες, αν δεν μας βοηθήσουν για την ανάκτηση του Ωρωπού.

6) Σχόλια

§ 11 ως κομίσασθαι τὸν Ὠρωπὸν: για την κατάκτηση του Ωρωπού από τους Θηβαίους μετά τη μάχη στα Λεύκτρα βλ. Ξενοφ. Ἑλλ. 7, 4, 1 (Επίμετρο σ. 412 στο βιβλίο του Μαθητή). Επίσης Διοδ. 15, 76: Ἐπὶ δὲ τούτων (εννοεῖ τους ἄρχοντες στην Αθήνα και στη Ρώμη) Θεμισίων ὁ Ἐρετρίας τύραννος Ὠρωπὸν κατελάβετο. (το 367/66 π.Χ.) Ταύτην δὲ τὴν πόλιν οὖσαν Ἀθηναίων παραλόγως ἀπέβαλεν· τῶν γὰρ Ἀθηναίων στρατευσάντων ἐπ' αὐτὸν καὶ πολὺ ταῖς δυνάμεσιν ὑπερεχόντων, οἱ Θηβαῖοι βοηθήσαντες αὐτῷ καὶ παραλαβόντες ἐν παρακαταθήκῃ τὴν πόλιν οὐκ ἀπέδωκαν.

Για τις τύχες του Ωρωπού γενικά από τον 5ον αι. π.Χ. μέχρι την εποχή του Αυγούστου βλ. Βασ. Πετράκου, Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου, Ἐν Ἀθήναις 1968 (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, αρ. 63), σσ. 17-44.

Βλ. επίσης Νικ. Δ. Παπαχατζή: Πausανίου Ἑλλάδος Περιήγησις, 1 (=Ἀττικά), 34, 1 και σ. 446, σημ. 1.

μόνοις οὐδ' εἰπεῖν... βοηθεῖν: η σειρά του λόγου: νομίζω (οὐκ) ἐξεῖναι οὐδ' εἰπεῖν μόνοις τοῖς πείσασιν ὑμᾶς βοηθεῖν (Λακεδαιμόνιοις), ὅτ' ἐκινδύνεον Λακεδαιμόνιοι.

οὐδ' εἰπεῖν ἐξεῖναι νομίζω

«Βούλεται δὲ δεῖξαι, ὅτι οἱ Λακεδαιμόνιοι εὐεργετηθέντες καὶ οἷον εἰπεῖν διασωθέντες τοῦ κινδύνου παρ' Ἀθηναίων, οὐκ ἐπιλήσονται τῆς εὐεργεσίας, καὶ ἐναντιωθῶσι νῦν αὐτοῖς μετὰ Μεγαλοπολιτῶν· καὶ τοῦτο οἱ πείσαντες τότε βοηθεῖν Λακεδαιμόνιοις οὐ δύνανται εἰπεῖν, ὥς ἐχθροὶ ἡμῖν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔσονται· αἰσχυνθήσονται γὰρ ταῦτα λέ-

γοντες, εἰ μεμνῶντο (= μεμνηντο;) ἀφ' οἷου κινδύνου πείσαντες ἀπῆλλαξαν ἐκείνους (Νεοφ. Δούκα, Λόγοι τῶν Ἀττικῶν Ρητόρων, τόμ. Πρῶτος, Δημοσθένης, ἐν Βιέννῃ 1812, σ. 232).

§ 12. Πάντων Πελοποννησίων

ἐλθόντων... ἐπὶ Θηβαίους ἦλθον

για την αποστολή της πρεσβείας αυτής των Αρκάδων στην Αθήνα βλ. Διόδ. 15, 62, 3-4: Οἱ δὲ Ἀρκάδες, καίπερ νενικηκότες (σε μάχη ἔξω από τον Ορχομενό νίκησαν τους Λακεδαιμονίους), ὅμως εὐλαβοῦντο τὸ βάρος τῆς Σπάρτης, καὶ καθ' αὐτοὺς οὐχ ὑπέλαβον δυνήσεσθαι τοῖς Λακεδαιμονίοις διαπολεμεῖν. Διὸ καὶ παραλαβόντες Ἀργεῖους τε καὶ Ἥλειους, τὸ μὲν πρῶτον πρέσβεις ἀπέστειλαν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀξιοῦντες συμμαχίαν ποιήσασθαι κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ὥς δ' οὐδεὶς αὐτοῖς προσεῖχε, διαπρεσθευσάμενοι πρὸς τοὺς Θηβαίους ἔπεισαν αὐτοὺς συμμαχίαν συνθέσθαι κατὰ τῶν Λακεδαιμονίων. Εὐθὺς οὖν οἱ Βοιωτοὶ τὴν δύναμιν ἐξῆγον, προσλαβόμενοι συμμάχους Λοκροὺς τε καὶ Φωκεῖς. Οὗτοι μὲν προῆγον ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, βοιωταρχούντων Ἐπαμεινώνδου καὶ Πελοπίδου.

ὑπὲρ δὲ τῆς Λακεδαιμονίων

σωτηρίας... κινδυνεύειν

βλ. Διόδ. 15, 63: Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι... ἡναγκάζοντο καταφεύγειν ἐπὶ τὴν τῶν Ἀθηναίων βοήθειαν... Ὁ γὰρ τῶν Ἀθηναίων δῆμος, ... ἐψηφίσαντο βοηθεῖν πανδημίῃ. Καὶ παραχρῆμα στρατηγὸν καταστήσαντες τὸν Ἴφικράτην ἐξέπεμψαν καὶ τοὺς νέους αὐθημερόν, ὄντας μυρίους καὶ δισχιλίους. Βλ. καὶ Ξενοφ. Ἑλλην. 6, 5, 49.

σωθέντες (= υποθ. μτχ., ἐὰν σωθῶσι) – οὐδεμίαν ... ἔξουσι (ἀπόδοση):

γ' εἶδος, προσδοκώμενο (ἡ υπόθεση «λανθάνει» στη μτχ.).

ἐὰν μὴ ποιεῖν... ἀδικεῖν: ἡ σειρά του λόγου: ἐὰν μὴ ἔατε πάλιν αὐτοὺς ποιεῖν, ὅ,τι βούλονται καὶ ἀδικεῖν (υπόθεση) – οὐδεμίαν... ἔξουσι (ἀπόδοση): προσδοκώμενο.

§ 13 συμμάχους, κατηγορούμενο του αντικειμένου Ἀρκάδας (ἀπό το: ποιήσασθαι).

μὰ τοὺς θεοὺς (ἐκφραση ὅρκου, με το ορκωτικό μῦριο μὰ για ἄρνηση) = ὄχι, μα τους θεούς. [για ἄρνηση επίσης με το: οὐ μὰ, ἐνῶ για κατάφαση ἡ ισχυρή επιβεβαιώση χρησιμοποιεῖται το νή ἢ ναὶ μὰ].

ἔγωγε οὐχ ὀρῶ ἐν. τοῦτο, δηλ. πῶς οὐ βοηθήσουσιν ἡμῖν ἐπ' Ὀρωπὸν

(οὐκ ἔστιν μὴ βοηθήσουσιν ἡμῖν ἐπ' Ὀρωπὸν: Δούκας)

ὅτι τῶν πάντων... οἶομαι... ἡ πόλις: Στον ευθύ λόγο έχουμε μία κύρια πρόταση κρίσεως σε δυνητική ευκτική η οποία στον πλάγιο λόγο γίνεται ειδικό απαρέμφατο (δυνητικό) και μια δευτερεύουσα ειδική (ὡς... ἔσωσεν ἡ πόλις), η οποία διατηρεί την ἐγκλιση του ευθέος λόγου στον πλάγιο, επειδὴ εξαρτάται από αρκτικό χρόνο (= ἀντίποι ἄν: λειτουργεῖ ως αρκτικός χρόνος, γιατί εξαρτάται από το οἶομαι): **τῶν πάντων οὐδεὶς ἂν ἀντίποι ὡς οὐ καὶ Λακεδαιμονίους καὶ πρότερον Θηβαίους καὶ τὸ τελευταῖον Εὐδοέας ἔσωσεν ἡ πόλις** (ευθύς λόγος).

Εὐδοέας: για τα φωνηεντόληκτα τριτόκλιτα ουσιαστικά σε -εύς, τα οποία έχουν φωνήεν πριν από το -εύς βλ. Μιχ. Χ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, ΟΕΔΒ § 117.

Γ) §§ 14-15

α) Θ.Κ. (§§14-15):

Η εξωτερική πολιτική της Αθήνας παραμένει σταθερή και διαμορφώνεται από τη βασική αρχή της σωτηρίας των αδικουμένων.

Θ.Κ. §14:

Αστήρικτος ο ισχυρισμός των πολιτικών αντιπάλων του Δημοσθένη ότι συμμαχία με τους Αρκάδες τώρα (ενώ κινδυνεύουν) σημαίνει αναξιόπιστη εξωτερική πολιτική της Αθήνας.

Θ.Κ. §15:

Μεταβάλλουν πολιτική όσοι έχουν πλεονεκτικές διαθέσεις και όχι η πόλη μας.

β) Σχόλια

§14

Το θαυμάζω + γεν. προσώπου ή πράγματος δηλώνει απορία, έκπληξη για (με) κάποιον ή για (με) κάτι και συγχρόνως υπολανθάνει η έννοια του ψόγου.

δόξει... ἡ πόλις: η σύνταξη του δοκεῖ ἐδὼ είναι προσωπική, γιατί εξαίρεται (τονίζεται) το πρόσωπο (ἡ πόλις = οἱ πολῖται) που ενεργεῖ ή πάσχει ὅ,τι σημαίνει το απαρέμφατο (ἔχειν). Σ' αυτή την περίπτωση το ρήμα σημαίνει: φαίνεται, νομίζεται.

Στην απρόσωπη σύνταξη γενικά εξαίρεται η πράξη που δηλώνεται από το απαρέμφατο ή τη δευτερεύουσα πρόταση (ειδική, ενδοιαστική, πλά-

για ερωτηματική) που λειτουργούν ως υποκείμενο του απροσώπου ρήματος. Δεν έχουμε απρόσωπη σύνταξη:

α) όταν υπάρχει στο λόγο το σύστοιχο υποκείμενο: ἔρρῦη δὲ περὶ αὐτὸ τὸ ἔαρ τοῦτο (426/25 π.Χ.) ὁ ῥύαξ τοῦ πυρὸς ἐκ τῆς Αἴτνης (Θουκ. 3, 116)

β) όταν υπάρχει στο λόγο ο επιθετικός προσδιορισμός του συστοίχου υποκειμένου (που υπονοείται): ἱκανὰ (=ἱκαναί εὐτυχίαι) τοῖς πολεμίοις ἡτύχηται (Θουκ. 7, 77, 3).

Αντίθετα έχουμε απρόσωπη σύνταξη, όταν υποκείμενο είναι η αφηρημένη έννοια του ρήματος: μέλει (μέλημα = φροντίδα), μεταμέλει (μεταμέλεια), δεῖ (χρεία), προσδεῖ (χρεία ἔτι...), ἐνδεῖ (ἐνδεια), μέτεστι (μετουσία), παρεσκεύαστο (παρασκευή [έγγεγόνει]). Δόξει... την πόλιν (απρόσωπη σύνταξη)

ὥς... μεταβάλλεσθαι δόξει...: ειδ. πρόταση, επεξήγηση στο: τοῦτον (τόν λόγον). Δηλώνει υποκειμενική γνώμη.

Πρότερον Θηβαίους... ἔσωσεν ἡ πόλις

Για τη βοήθεια των Αθηναίων προς τους Θηβαίους και την απελευθέρωσή τους από τη σπαρτιατική κατοχή βλ. Ξενοφ. Ἑλλην. 5, 4, 2 κ. εξ., Διόδ. 15, 25-27, Πλουτ. Πελοπίδας.

Ο Ξενοφών αναφέρει τη **μυστική συνεργασία** του Φιλλίδα, γραμματέα του πολέμαρχου Αρχία και των άλλων πολεμάρχων της Θήβας, και του Μέλωνα, ενός εκ των τριακοσίων Θηβαίων εξορίστων στην Αθήνα. Ο τελευταίος με άλλους έξι συμπατριώτες του ήρθαν κρυφά, νύχτα, στη Θήβα και μεταμφιεσμένοι σε γυναίκες εφόνευσαν τους πολεμάρχους που διασκέδαζαν στο πολεμαρχείο. Τρεις από τους προαναφερθέντες εξόριστους Θηβαίους, με επικεφαλής τον Φιλλίδα, εισήλθαν με δόλο στην οικία του πολέμαρχου Λεοντιάδη και τον δολοφόνησαν. Ακολούθως ο Φιλλίδας με δύο συνωμότες, αφού εξουδετέρωσαν με δόλο και εφόνευσαν τον δεσμοφύλακα, άνοιξαν το δεσμοκτήριο, απελευθέρωσαν όλους τους φυλακισμένους και εκάλεσαν τον λαό της Θήβας σε εξέγερση κατά των τυράννων τους. Μετά την κινητοποίηση των Θηβαίων, την επιστροφή των εξορίστων και τη βοήθεια πολυαρίθμων (Διόδ. 15, 26) Αθηναίων ακολουθεί η πολιορκία της Καδμείας. Οι αποκλεισμένοι σ' αυτήν Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους, επειδή καθυστερούσε η άφιξη στρατιωτικής βοήθειας από τη Σπάρτη, αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν και αποχώρησαν από την ακρόπολη της Θήβας με τον οπλισμό τους.

Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει **την αιτία** της σύγκρουσης Λακεδαιμονίων και Θηβαίων. Ήταν η άδικη κατοχή της Καδμείας από τους πρώτους και ο εξαναγκασμός σε εξορία αρκετών (τριακοσίων περίπου) από τους δεύτερους. Με τη βοήθεια των Αθηναίων επιστρέφουν κρυφά στη Θήβα οι εξόριστοι Θηβαίοι, ξεσηκώνουν τους συμπατριώτες τους και πολιορκούν την Καδμεία. Επειδή φοβούνται την άφιξη στρατιωτικής βοήθειας προς τους Λακεδαιμονίους και τους συμμάχους τους, ζητούν βοήθεια από την Αθήνα επικαλούμενοι το γεγονός ότι και αυτοί στο παρελθόν είχαν βοηθήσει τους Αθηναίους ν' απαλλαγούν από το καθεστώς των τριάκοντα τυράννων.

Ο αθηναϊκός δήμος έστειλε μεγάλη δύναμη με επικεφαλής τον Δημοφώντα. Έφτασαν επίσης και σημαντικές ενισχύσεις από τις άλλες βοιωτικές πόλεις, αποτελούμενες από οπλίτες και ιππείς. Όλοι μαζί περισφίγγουν τους πολιορκουμένους, οι οποίοι αμύνονται γενναία. Όταν όμως εξαντλήθηκαν οι τροφές τους και επειδή καθυστερούσε η άφιξη βοήθειας από τη Σπάρτη, αναγκάστηκαν, παρά τις αρχικές διαφωνίες των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους, να συνθηκολογήσουν, να παραδώσουν την ακρόπολη στους Θηβαίους και να επιστρέψουν οι Λακεδαιμόνιοι στην Πελοπόννησο. Οι τρεις Λακεδαιμόνιοι διοικητές της φρουράς παραπέμφθηκαν σε δίκη, οι δύο καταδικάστηκαν σε θάνατο και ο τρίτος σε υπερβολικά υπέρογκο πρόστιμο, που αδυνατούσε να πληρώσει. Οι Αθηναίοι επέστρεψαν στην πατρίδα τους και οι Θηβαίοι πολίορκησαν ανεπιτυχώς τις Θεσπιές.

§15 τούς άδικουμένους σώζειν

Γι' αυτή τους την πολιτική, δηλ. για την παροχή βοήθειας ή για τη σωτηρία των αδικουμένων, οι Αθηναίοι σεμνύνονταν. Πρβλ. και Ίσοκρ. Πανηγυρ. 52: **ἅπαντα γὰρ τὸν χρόνον διετέλεσαν κοινὴν τὴν πόλιν παρέχοντες καὶ τοῖς ἀδικουμένοις αἰεὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπαμύνουσαν.** Και οι άλλοι όμως Έλληνες αναγνωρίζαν αυτές τους τις ευεργετικές υπηρεσίες για το κοινό συμφέρον της Ελλάδας. Πρβλ. Ξενοφ. Ἑλλην. 6, 5, 45 (μιλάει ο Προκλής ο Φλειάσιος στην Εκκλησία του Δήμου της Αθήνας): **Ἐγὼ δέ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρόσθεν μὲν ἀκούων ἐζήλουν τήνδε τὴν πόλιν ὅτι πάντας καὶ τοὺς ἀδικουμένους καὶ τοὺς φοβουμένους ἐνθάδε καταφεύγοντας ἐπικουρίας ἤκουον τυγχάνειν...**

Δ) §§ 16-18

α) Θ.Κ. (§§16-17):

Οι προτάσεις των Λακεδαιμονίων για ρύθμιση εδαφικών διεκδικήσεων μέσα και έξω από την Πελοπόννησο δεν οφείλονται σε φιλάνθρωπη διάθεση αλλά σε ανομολόγητη υστεροβουλία και ιδιοτέλεια.

Θ.Κ. §18:

Η «θυσία» του Ωρωπού από τους Αθηναίους είναι προτιμότερη από την υποταγή της Μεσσηνίας και της Πελοποννήσου στους Σπαρτιάτες.

β) Σχόλια

§16 νῦν γάρ

αναφέρει συγκεκριμένες προτάσεις των Λακεδ. για να δικαιολογήσει και εξηγήσει το προηγούμενο δεινῶν.

ἐκεῖνοι, δηλ. οι Λακεδαιμόνιοι

Ἡλείους μὲν τῆς Τριφυλίας τινὰ κομίσασθαι

Το 366/365 π.Χ. οι Ηλείοι κατέλαβαν τον Λασιώνα, τη σπουδαιότερη πόλη στην περιοχή της Ακρωρείας, στα όρια Ηλείας - Αρκαδίας, στο μέσον του οροπεδίου της Φολόης (Κάπελης), ο οποίος παλαιότερα ανήκε σ' αυτούς. Τότε όμως αποτελούσε μέρος της Αρκαδικής ομοσπονδίας και οι Αρκάδες έσπευσαν με πολυάριθμα στρατεύματα και εξεδίωξαν απ' αυτόν τους Ηλείους. Βλ. σχετικά Ξενοφ. Έλλην. 7, 4, 12-13: Μετά δὲ τοῦτο οὐ πολλῶ ὕστερον καταλαμβάνουσιν οἱ Ἡλείοι τον Λασιῶνα, τὸ μὲν παλαιὸν ἑαυτῶν ὄντα, ἐν δὲ τῷ παρόντι συντελοῦντα εἰς τὸ Ἀρκαδικόν. Οἱ μέντοι Ἀρκάδες οὐ παρωλιγώρησαν, ἀλλ' εὐθύς παραγγείλαντες ἐβοήθουν. Ἀντεβοήθησαν δὲ καὶ τῶν Ἡλείων οἱ τριακόσιοι (= στρατιωτικὸ σῶμα ἐπίλεκτων Ηλείων, που ονομάζονταν λογάδες κατὰ τον Θουκυδίδη: 2, 25, 3) καὶ ἔτι τετρακόσιοι... Οἱ δὲ (Ἡεῖοι)... ἔφυγον... πολλοὺς μὲν ἄνδρας, πολλὰ δὲ ὄπλα ἀπώλεσαν, κατὰ δυσχωρίας (δυσχωρία = κακοτοπία) ἀποχωροῦντες.

Κατὰ τον Διόδωρο Σικελιώτη (15, 77) τον Λασιώνα κατέλαβαν οι φυγάδες (εξόριστοι) Αρκάδες: Οἱ γὰρ τῶν Ἀρκάδων φυγάδες ὀρμηθέντες ἐξ Ἡλιδος κατελάβοντο τῆς ὀνομαζομένης Τριφυλίας χωρίον ὄχυρόν, ὃ προσηγόρευται Λασιῶν. Ἐκ πολλῶν δὲ χρόνων περὶ τῆς Τριφυλίας ἡμφισβήτητον Ἀρκάδες καὶ Ἡεῖοι, καὶ κατὰ τὰς ἐκατέρων ἐν ταῖς μεταβολαῖς ὑπεροχὰς ἐναλλάξ ἐκυρίευν τῆς χώρας· κατὰ δὲ τοὺς ὑποκειμένους καιροὺς τῶν Ἀρκάδων κρατούντων τὴν Τριφυλίαν, προφάσει

τῶν φυγάδων ἀφηροῦντο ταύτην τῶν Ἀρκάδων οἱ Ἡλεῖοι.

Ακολούθησε νέα εκστρατεία των Αρκάδων εναντίον των Ηλείων (364 π.Χ.), οι οποίοι αναγκάστηκαν να γίνουν σύμμαχοι και φίλοι των πρώην εχθρών τους. Βλ. Ξενοφ. Ἑλλην. 7, 4, 19: ἤδη γὰρ τότε οἱ Λακεδαιμόνιοι σύμμαχοι τοῖς Ἡλείοις ἦσαν. Σημειώνεται πάντως ὅτι οι Ηλείοι ἀρνήθηκαν να αναγνωρίσουν την αυτονομία τῆς Τριφυλίας και να δώσουν τον καθιερωμένο ὄρκο, τον οποίο ἔδωσαν ὅσοι δέχθηκαν τις σπονδές αμέσως μετά τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.): Ἡλεῖοι δὲ ἀντέλεγον ὡς οὐ δέοι αὐτονόμους ποιεῖν οὔτε Μαργανέας οὔτε Σκιλλουντίους οὔτε Τριφυλίους· σφετέρας γὰρ εἶναι ταῦτας τὰς πόλεις... Καὶ ὤμοσαν πάντες πλὴν Ἡλείων (Ξενοφ. Ἑλλην. 6, 5, 2-3. Επίσης πρὸλ. αὐτόθι 6, 3, 18 και Πλουτ. Αἰγισίλ. 28).

Φλειασίους δὲ τὸ Τρικάρανον βλ. Ξενοφ. Ἑλλην. 7, 2 για τις επιδρομές Αργείων και Αρκάδων εναντίον των Φλειασίων, συμμάχων των Λακεδαιμονίων

τῆς Τριφυλίας: γεν. διαιρετ. ἀπὸ το τινά.

οὐδ' ὀλίγου δεῖ (αρνητική πρόταση = οὔτε λίγο δε λείπει). το αντίθετο:

οὐδὲ πολλοῦ δεῖ (= κάθε ἄλλο παρά, οὔτε πολύ δε χρειάζεται)

ὀλίγου δεῖ (καταφατική πρόταση = λείπει λίγο, σχεδόν). το αντίθετο:

πολλοῦ δεῖ (= λείπει, χρειάζεται πολύ). Το οὐδὲ πολλοῦ δεῖ αντιδιαστέλλεται πρὸς το τοῦ παντός δεῖ = λείπει το παν, λείπουν ὅλα.

Παραδείγματα:

Οὐ δὴ Κόνων... πιστός ἐστιν, οὐδὲ πολλοῦ δεῖ (=κάθε ἄλλο παρά εἶναι πιστός ο Κόνων), ὀλίγου ἐδέησε καταλαβεῖν (= λίγο μόνο ἔλειψε να καταλάβει, να κυριεύσει), πολλοῦ δεῖ οὕτως ἔχειν (=πολύ απέχει ἀπὸ το να εἶναι ἔτσι), παντός δεῖ τοιοῦτος εἶναι (= με κανένα τρόπο δεν μπορεί να εἶναι τέτοιος).

ὁψὲ γὰρ... γεγονότες εἶεν

γιατί πολύ ὀψίμα (αργά) θα εἶχαν γίνει φιλόανθρωποι, θα ἐκδήλωναν τα φιλόανθρωπα αἰσθήματά τους (= ἀπόδοση σε δυνητική ευκτική που δηλώνει το δυνατόν στο παρόν ή το μέλλον). Η ὑπόθεση παραλείπεται (ελλειπτικός υποθετικός λόγος) και ἐννοεῖται ἀπὸ τα συμφραζόμενα: εἰ φαῖεν ἐκεῖνοι δεῖν Ἡλείους... κομίσασθαι... ἵνα ἴδωσιν ἐκάστους ἡμῶν ἔχοντας τὰ αὐτῶν (απλή σκέψη).

§17 ἄλλ' ἵνα πᾶσι δοκῶσι... ἀποδιδόντες, η συντακτική σειρά:

Ἄλλὰ (φασιν Λακεδαιμόνιοι ταῦτα) ἵνα δοκῶσι πᾶσι συμπράττειν ὅπως κομίσωνται ἕκαστοι ταῦτα ἃ φασὶν αὐτῶν εἶναι, ἐπειδὴν δ' ἴωσ' αὐτοὶ

(Λακεδαιμόνιοι) ἐπὶ Μεσσήνην, (ἵνα) συστρατεύωνται οὗτοι πάντες αὐτοῖς καὶ (ἵνα) βοηθῶσι προθύμως (αὐτοῖς = τοῖς Λακεδαιμονίοις), ἢ (ἵνα) δοκῶσι (οὗτοι πάντες) ἀδικεῖν, μὴ ἀποδιδόντες αὐτοῖς τὴν ὁμοίαν [χάριν], λαβόντες (εἰ καὶ ἔλαβον) ἐκείνους συμψήφους περὶ ὧν ἔφασαν ἕκαστοι εἶναι σφῶν αὐτῶν.

ὅπως... κομίσωνται ταῦθ' τελικὴ πρόταση

ἃ φασιν αὐτῶν εἶναι: αναφορ. ονοματ. πρότ. επεξήγ. στο ταῦθ'

αὐτῶν: γεν. κατηγορ. κτητ. στο Ὑποκείμε. του απαρεμφ. εἶναι (ἃ)

πάντες: κατηγορημ. προσδ. στο οὗτοι (= Ὑ του συστρατεύωνται)

αὐτοῖς: αντικείμε. στο συστρατεύωνται

καὶ βοηθῶσι (ενν. οὗτοι πάντες αὐτοῖς)

συμψήφους: κατηγοροῦμ. στο ἐκείνους (= Α στη μτχ. λαβόντες)

περὶ ὧν: εμπρόθ. προσδ. της αναφοράς στο συμψήφους, αντί: περὶ τούτων ἢ περὶ ἐκείνων, ἃ (αναφορική ἑλξη).

ἐπειδὴν δ' ἴωσ'

χρονική υποθετική πρόταση, με απόδοση τις τελικές προτάσεις: ἵνα συστρατεύωνται... καὶ βοηθῶσι... ἢ (ἵνα) δοκῶσιν ἀδικεῖν (σύνθετος χρονικοῦποθετικός λόγος, δηλώνει το προσδοκώμενο, γιατί οι τελικές προτάσεις αναφέρονται στο μέλλον).

λαβόντες

εναντιωμ. μτχ. (εκφράζει εναντίωση προς τη μτχ. ἀποδιδόντες, η οποία δηλώνει τον ὄρο, την προϋπόθεση (ἢ: την αιτία, κατ' ἄλλους) για να θεωρούνται ἀδικοί. Τη μτχ. λαβόντες ἄλλοι την χαρακτηρίζουν ως χρονική

§18 χωρίς τοῦ καθυφεῖναι: εμπρόθ. προσδ. της εξαίρεσης

ἂν κομίσασθαι: ειδ. απαρέμφ. δυνητικό, αντικείμε. στο δοξαστικό ρ. νομίζω. Ανάλυση: ὅτι ἂν κομίσαιτο (= το δυνατόν στον παρόν ἢ στο μέλλον).

μετ' ἐκείνων, δηλ. τῶν Λακεδαιμονίων

ἂν τὰ δίκαια ποιεῖν ἐθέλωσι: δευτερ. υποθετ. πρότ. (= υπόθεση)

νομίζω τὴν πόλιν... ἂν κομίσασθαι (= απόδοση) = ἡ πόλις κομίσαιτ' ἂν εἶδος: εξαρτ. υποθ. λόγος που δηλώνει το προσδοκώμενο.

Θηβαῖους ἔαν ἔχειν τὰλλότρια

αναφέρεται ο ρήτορας ἐδῶ και στην κατοχὴ των Πλαταιῶν ἀπὸ τους Θηβαῖους. Για την ἄλωση των Πλαταιῶν ἀπὸ τους Θηβαῖους πρβλ. Ξενοφ. Ἑλλην. 6, 3 (βλ. Βιβλίο Μαθητῆ, Επὶμετρο) και Πausan. 9, 1, 8: Ἐγένετο δὲ ἡ ἄλωσις Πλαταίας ἡ δευτέρα μάχης μὲν τρίτῃ τῆς

ἐν Λεύκτροις ἔτει πρότερον, Ἀστείου δὲ Ἀθήνησιν ἄρχοντος. (= η δεύτερη ἄλωση της Πλάταιας ἐγένε τον τρίτο χρόνο πριν ἀπὸ τη μάχη των Λεύκτρων, ὅταν ἐπώνυμος ἀρχων στην Αθήνα ἦταν ο Αστεῖος).

εἰ δ' ἄρα: ἀν τυχόν

ὅτι... οὐχ οἷόι τ' ἐσόμεθα: εἰδ. πρότ., ἐπεξήγ. στο τοῦτ' (=τοῦτο)

αἰρετώτερον... ἡγοῦμαι τὸν Ὠρωπὸν ἔαν...

η πελοποννησιακή πολιτική του Δημοσθένη (=συμμαχία με τους Αρκάδες) ἔχει ως ἀπώτερο στόχο τη ριζική μεταβολή στις μελλοντικές σχέσεις της Αθήνας με τη Θήβα. Η ἰδέα ὅμως αὐτή τώρα ἦταν υπερβολικά τολμηρή και ο Δημοσθένης τη διατυπώνει με κάποια ἐπιφυλακτικότητα (εἰ οἷόν τ' εἴπεῖν). Ἀργότερα, στο λόγο του **Περὶ τῆς Εἰρήνης** (346/345 π.Χ.) διατυπώνει ανοιχτά την ἰδέα μιας «ανυπόκριτης συνδιαλλαγῆς με τη Θήβα, μια ἰδέα που για την ὥρα αποτελούσε ἀκόμα παραδοξολογία. Με τον τρόπο αὐτό ο Δημοσθένης χτυπά ἀνοιχτά και κατὰ πρόσωπο το συνηθισμένο σωθινισμό των Αθηναίων, γιατί οι ἴδιες τάξεις, που τον εἶχαν υποστηρίξει στον ἀγῶνα του ἐναντίον του μακεδονικοῦ κινδύνου, αποτελούσαν συναισθηματικά τους πιο ἀσπονδους ἐχθρούς της Θήβας. Εἶχαν γίνει μάλιστα ἐξω φρενών, τώρα που οι Θηβαῖοι εἶχαν σταθεροποιήσει πάλι την κατοχή τους στον Ὠρωπό. Ο Δημοσθένης ἔχει το θάρρος να συμβουλέψει ἀπερίφραστα τους Αθηναίους να ἐγκαταλείψουν τον Ὠρωπό στους Θηβαίους, ἀκριβῶς ὅπως και τη Χίο, τη Ρόδο και την Κω στο βασιλιά της Καρίας, τους συμβουλεύει δηλ. να παραιτηθῶν και συναισθηματικά ἀπὸ τις ἀξιώσεις αὐτές» (W. Jaeger). Πρβλ. σχετικά Δημοσθ. **Περὶ τῆς Εἰρήνης** §§15, 18, 24, 25. Να σημειώσουμε ἐπίσης ὅτι ο Δημοσθένης θεωροῦσε παράλογη και τη συμμαχία των Αθηναίων με τους Φωκεῖς.

εἰ οἷόν τ' εἴπεῖν: υποθετ. πρότ. παρενθετική

ἄν... εἶναι: εἰδ. ἀπαρέμφ. δυνητικό (=ὅτι ἂν εἴη ὁ λόγος...)

ἀλλ' - ἐάσω...

σχῆμα «ἀποσιώπησης» (ρητορικό σχῆμα). Ἀνήκει στα σχήματα «διανοίας» (της πληρότητας δηλ. του νοήματος του λόγου) και υπάγεται στο σχῆμα της «ἐλλείψης». Σύμφωνα μ' αὐτό ο ρήτορας διακόπτει αἰφνιδιαστικά τον λόγο του ἀπὸ φόβο, φροντίδα, οργή, πάθος ἢ για μετὰβαση σε ἄλλο θέμα. Κατὰ τον Ἀλέξανδρον του Νουμηνίου (2ος αἰ. μ.Χ.) στο ἔργο του **Περὶ σχημάτων**, 579 η ἀποσιώπηση εἶναι «λόγος ἐπιτείνων τὸ παρασιωπώμενον, ἢ παραλείπων τὸ γινωσκόμενον ἢ

σιωπῶν τὸ αἰσχρόν». Το μέρος της αποσιώπησης σημειώνεται με αποσιωπητικά ή με παύλα, μετά την οποία ακολουθεί ένα επιπρόσθετο συμπλήρωμα των προηγούμενων. Π.χ. Ξενοφ. Κύρ. Ἀνάβ. 3, 1, 9-10: Ἐλέγετο δὲ ὁ στόλος (= η εκστρατεία) εἶναι εἰς Πισίδα. Ἐστρατεύετο μὲν δὴ (ενν. ὁ Ξενοφῶν) οὕτως ἑξαπατηθεῖς – οὐχ ὑπὸ Προξένου.

Επίσης, Δημοσθ. Περὶ τοῦ Στεφάνου 226, 3: Ἀλλ' ἐμοὶ μὲν – οὐ δούλομαι δυσχερές εἰπεῖν οὐδὲν ἀρχόμενος τοῦ λόγου.

Για περισσότερες πληροφορίες βλ. 1) Εμμ. Γαλάνη, Στοιχειώδης Ρητορική, Ἀθήναι 1876, σσ. λθ', 27, 46, 2) Δημ. Σ. Ζαλούχου, Ἐπίτομος Καλολογία, Ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 64, 3) Κ.Ι. Παπανικολάου, Νεοελληνική Καλολογία, Εκδ. Βιβλιοπ. «ΕΣΤΙΑΣ», Ἀθήνα, χ.χ. σσ. 81 και 114, 4) Γ. Μαρκαντωνάτου - Γ. Σακελλαριάδη, Λεξικό Λογοτεχνικῶν Ὁρων, Μαλλιάρης - Παιδεία, σ. 89, 5) Δημητρίου, Περὶ Ὑφους, 103, 253, 264 κλπ.

§§ 19-31 (διδασκαλία ἀπὸ μετάφραση)

Η ενότητα αυτή μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις (4) υποενότητες:

α) §§19-22, β) §§23-26, γ) §§27-29 και δ) §§30-31

Η διδασκαλία μπορεί να γίνει σε μία διδακτική ώρα με την επισήμανση των βασικῶν σημείων της επιχειρηματολογίας του Δημοσθένη. Κύριος άξονας αυτής είναι: το **συμφέρον** της Αθήνας επιβάλλει να δεχθούν οι Αθηναῖοι το αίτημα των Αρκάδων για συμμαχία και να τους εξασφαλίσουν έτσι τη σωτηρία τους. Γιατί έτσι και η δύναμη της Σπάρτης δεν ενισχύεται, αφού δεν θα μπορεί πλέον να υποτάξει τους Αρκάδες (ούτε και τη Μεσσήνη), και η Θήβα θα είναι στο μέλλον αποδυναμωμένη (αν ηττηθεί στον πόλεμο με τους Φωκείς ή αν χάσει τους Αρκάδες στην Πελοπόννησο, που θα έχουν γίνει πλέον σύμμαχοι των Αθηναίων). Τότε βέβαια θα είναι ίσως ευκολότερη η ανάκτηση του Ωρωπού από τους Αθηναίους (επιχείρημα των αντιπάλων του Δημοσθένη. Βλ. Σχέδιο Διδασκαλίας 8, Β', ΙΙΙ). Ειδικότερα:

α) §§19-22: **Θ.Κ.** Κάνουν πάλι λάθος όσοι εισηγούνται την απόρριψη του αιτήματος των Αρκάδων, γιατί η υποταγή τους από τη Σπάρτη θα θέσει σε κίνδυνο την αυτονομία της Μεσσηνίας, με αποτέλεσμα να αναδιώσει η σπαρτιατική ηγεμονία στην Πελοπόννησο.

β) §§23-26: **Θ.Κ.** Οι αρχές που καθορίζουν την εξωτερική πολιτική της Αθήνας πρέπει να είναι το **συμφέρον** της πόλης και ο σεβασμός του **δικαίου** από όλους, δηλ. και από τους Θηβαίους στη Βοιωτία και

από τους Λακεδαιμονίους στην Πελοπόννησο.

- γ) §§27-29: **Θ.Κ.** Αν οι Αρκάδες και οι Λακεδαιμόνιοι είναι ειλικρινείς στα αιτήματα και τις διακηρύξεις τους αντίστοιχα, πρέπει να συμμορφωθούν με τις επιταγές του **δικαίου**. Διαφορετικά οι πρώτοι θα δείξουν ότι προτιμούν την πλεονεξία των Θηβαίων και οι δεύτεροι θ' αποκαλύψουν τα ηγεμονικά τους σχέδια για την Πελοπόννησο.
- δ) §§30-31: **Θ.Κ.** Το **συμφέρον** της Αθήνας επιβάλλει να σωθούν οι Αρκάδες μόνο με τη βοήθεια των Αθηναίων. Σε κάθε άλλη περίπτωση ή κινδυνεύουν να υποταχθούν στη Σπάρτη ή θα ενισχύσουν τη Θήβα.

2) Σχόλια

§19 **ὑπεναντία πρὸς ἡμᾶς**

Εννοούνται οι νότιοι Αρκάδες που γειτνιάζουν με τη Λακεδαίμονα (οι δημοκρατικοί δηλ. απ' αυτούς, γιατί οι ολιγαρχικοί συμπαθούσαν τη Σπάρτη). Κατά τον Ξενοφώντα (Ἑλλην. 7, 5, 5): Ἦσαν δ' οὗτοι Τεγεᾶται καὶ Ἀσεᾶται καὶ Παλλαντιεῖς, καὶ εἴ τινες δὴ πόλεις διὰ τὸ μικραί τε εἶναι καὶ ἐν μέσαις ταύταις οἰκεῖν ἤναγκάζοντο (ενν. τὰ ἐκείνων, δηλ. τὰ των Θηβαίων, φρονεῖν). Όλοι αυτοί στη μάχη της Μαντινείας έλαβαν μέρος στο πλευρό των Θηβαίων.

§20 **φήμ' ἡμᾶς ἔσεσθαι συμμάχους Θηβαίων**

Στόχος μακροπρόθεσμος της εξωτερικής πολιτικής του Δημοσθένη, από την αρχή ήδη της πολιτικής του σταδιοδρομίας, είναι να ανακτήσει η Αθήνα την παλαιά της δύναμη και την ηγετική θέση που είχε στην Ελλάδα. Πιστεύει ότι τούτο μπορεί να πραγματοποιηθεί με την πολιτική της «ισορροπίας των δυνάμεων». Πρέπει δηλ. σταδιακά να μην επιτρέψει η Αθήνα την αύξηση της δύναμης της Σπάρτης και παράλληλα να επιτύχει την περαιτέρω αποδυνάμωση της Θήβας. Το αίτημα των Αρκάδων (που απειλούνται από τη Σπάρτη) για συμμαχία μαζί της και η δύσκολη θέση, στην οποία βρίσκονται οι Θηβαίοι εξαιτίας του Φωκικού πολέμου, θεωρεί ο Δημοσθένης ότι αποτελούν μια λαμπρή ευκαιρία για την επιτυχία αυτών των στόχων του. Γι' αυτό και προτείνει στους συμπολίτες του την αποδοχή του αιτήματος των Αρκάδων για συμμαχία με την πόλη τους. Αν δεν γίνει αυτό τώρα, πιστεύει ότι στο μέλλον οι εξελίξεις θα τους υποχρεώσουν να συμμαχήσουν με τους Θηβαίους, για ν' αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο από την ενδυναμωμένη Σπάρτη. Ας σημειωθεί ότι η προσέγγιση πάλι με τη Θήβα ήταν στόχος και της

πολιτικής του Εύβουλου, βασικό δόγμα της οποίας όμως ήταν η μη ανάμειξη της Αθήνας στις υποθέσεις άλλων πόλεων (ένα είδος πολιτικού αυτοαπομονωτισμού).

Αυτή την ακαμψία της πολιτικής του Εύβουλου θέλει να υπερκεράσει ο Δημοσθένης για να επιτύχει τους στόχους της δικής του πολιτικής. Βλέπει με μεγαλύτερη πολιτική οξυδέρκεια τις μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις και τους κινδύνους για την Αθήνα, που συνεπάγεται η υποταγή των Αρκαδών από τη Σπάρτη. Άλλωστε πιστεύει ο Δημοσθένης ότι η συνεργασία της Αθήνας με τη Σπάρτη μπορεί να φέρει παροδικά κέρδη, δεν μπορεί όμως να αυξήσει μόνιμα τη δύναμη της Αθήνας.

§22 μάλλον: άλλοι το συνάπτουν με τη μτχ. **εἰδότες:** «επειδὴ ἴσως τα γνωρίζετε εσείς (α' ὅρος σύγκρισης) καλύτερα ἀπὸ ῥμένα (β' ὅρος σύγκρισης) εἶναι δυνατόν να τα φοβάστε δικαιολογημένα». Άλλοι το συνάπτουν με το **φοβοῖσθ' ἄν:** «μπορεῖ να φοβάστε αὐτά πιο πολὺ ἐσεῖς (α' ὅρος σύγκρισης) ἀπ' ὅ,τι ἐγώ, (β' ὅρος σύγκρισης) δικαιολογημένα, επειδὴ ἴσως τα γνωρίζετε καλά».

Και οι δύο εκδοχές πάντως αναφέρονται κυρίως στους ακροατές του Δημοσθένη που εἶναι πολὺ μεγαλύτεροι στην ηλικία ἀπὸ τον ἴδιο. Ιδιαίτερα σ' αὐτοὺς που ἔχουν βιώματα ἀπὸ το οδυνηρὸ τέλος του Πελοποννησιακοῦ πολέμου και ἀπὸ τη Σπαρτιατικὴ ηγεμονία που ἀκολούθησε αὐτὸ το τέλος. Αὐτοὶ λοιπόν εἶναι εὐλογο (**εἰκότως**) να τα φοβούνται πιο πολὺ ἀπὸ τον Δημοσθένη, γιατί τα γνωρίζουν καλά, ἔχουν προσωπικὴ ἀντίληψη και εἰκόνα γι' αὐτά. Ἡ εἶναι εὐλογο να τα φοβούνται αὐτοί, επειδὴ τα γνωρίζουν καλύτερα ἀπὸ τον (νεότερό τους στην ηλικία) Δημοσθένη. Εἶναι λογικὸ να ἐστιάζει την προσοχή του στους ηλικιωμένους συμπατριῶτες του ο Δημοσθένης, γιατί αὐτοὶ βρίσκονται πιο κοντὰ στην ἰδέα του ἐνδοξου παρελθόντος της πόλης τους, αὐτοὶ ἔζησαν την ταπείνωση αὐτοῦ του παλαιοῦ μεγαλείου, αὐτοὶ εἶναι δεκτικότεροι στην ἐπιθυμία του ν' αναβιώσει αὐτές τις παλιές μνήμες και να γίνῃ η πατρίδα τους και πάλι ἡ «Μεγάλῃ Δύναμει» στην Ελλάδα. Βέβαια ματαιοπονεῖ, γιατί οι «καιροί» και οι διαθέσεις των συμπατριωτῶν του για στράτευση και πολεμικὲς δαπάνες ἔχουν ἀλλάξει, μάλλον ἀνεπιστρέπτῃ. Ἴσως αὐτές ἀκριβῶς τις ἀλλαγές να ἐξέφρασε και ἡ ἀρνητικὴ ψήφος των ἀκροατῶν του Δημοσθένη στην Ἐκκλησία του Δήμου που ἀνήκαν στη νεότερη γενιά.

§23 τῶν φασκόντων: εννοεί αυτούς που εκδηλώνουν, δείχνουν το μίσος τους για τους Θηβαίους ή τους Λακεδαιμονίους.

τί πέρα τοῦ καιροῦ... ἐπαίρουσιν; δεν είναι η περίσταση κατάλληλη για να ανυψώνουν το ηθικό και να ενισχύουν τις ελπίδες των Λακεδαιμονίων (που απειλούν τους Μαγαλοπολίτες) και των Θηβαίων. Οι τελευταίοι, αν και δοκιμάζονται με τον Φωκικό πόλεμο, διατηρούν τις ελπίδες τους για ευνοϊκή εξέλιξη των πραγμάτων, αν διατηρούνται ελεύθεροι οι σύμμαχοί τους στην Πελοπόννησο και δεν ενισχύεται η σπαρτιατική απειλή εναντίον τους.

§24 τοῖς δ' ἄδικοις: αποτελεί αντίθεση στο προηγούμενο: **τὰ μὲν δίκαια.** **Καί τοῦτο... πράττειν ἀπλῶς:** αιτία όλων των δεινών που υφίστανται οι άνθρωποι είναι η απροθυμία τους να πράττουν ειλικρινά το δίκαιο. Τη γνώμη του αυτή επεξηγεί ο Δημοσθένης στη συνέχεια.

§25 μὴ τοῦτ' ἐμποδῶν γένηται: οι αδικίες δεν πρέπει να εμποδίσουν να γίνουν μικροί οι Θηβαίοι, γιατί αυτοί δεν είναι αξιόπιστοι, όταν υποστηρίζουν την ανεξαρτησία της Μεσσηνίας, ενώ παράλληλα αρνούνται έμπρακτα το ίδιο δικαίωμα στους κατοίκους των Πλαταιών, των Θεσπιών και του Ορχομενού. Αυτή την ασυνέπεια τους καταλογίζει και ο Αρχίδαμος (Ίσοκρ. Αρχίδ. §27: ἡμᾶς δὲ (δηλ. τους Σπαρτιάτες) **Μεσσήνην ἀποστεροῦσιν** (ενν. οι Θηβαίοι), οἱ πλέον διπλάσιον χρόνον ἢ τοσοῦτον (δηλ. για 400 χρόνια) **τυγχάνομεν ἔχοντες αὐτήν· καὶ Θεσπιάς μὲν καὶ Πλαταιὰς ἔχθες καὶ πρῶν ἄναστάτους πεποιήκασι...**, ἀμφοτέρα παρὰ τοὺς ὅρκους καὶ τὰς συνθήκας πράττοντες).

Αντίθετα η πολιτική που προτείνει ο Δημοσθένης διακρίνεται για τη συνέπεια και τη δικαιοσύνη της. Και επανίδρυση των Θεσπιών, του Ορχομενού και των Πλαταιών πρέπει να υποστηρίξουν οι Αθηναίοι, αλλά και την ανεξαρτησία της Μεγαλόπολης και της Μεσσηνίας. Όστε οι δύο αυτές περιοχές της Πελοποννήσου ν' απαλλαγούν από την κηδεμονία της Θήβας και ν' αποφύγουν την υποταγή στη Σπάρτη. Με το **αὐτοῖς** εννοούνται οι παλαιοί κάτοικοι των υπό ανασύσταση βιοωτικών πόλεων.

ἐπὶ τῇ προφάσει, δηλ. με την πρόφαση της επανίδρυσης των Θεσπιών, των Πλαταιών και του Ορχομενού, που είχαν καταστραφεί από τους Θηβαίους. Η πρόταση των Λακεδαιμονίων για εφαρμογή της αρχής που περιλαμβάνει το δικαίωμα επανίδρυσης των πόλεων αυτών ήταν α-

σφαλώς δημοφιλής στην Αθήνα. Υπήρχε όμως ο φόβος να παρασυρθούν οι Αθηναίοι από την ενδιαφέρουσα αυτή πρόταση των Λακεδαιμονίων και να μην αντιληφθούν τον πραγματικό της σκοπό, που ήταν η επαναφορά και των δικαιωμάτων της Σπάρτης επί της Μεσσηνίας, αλλά και η υποταγή – καταστροφή της Μεγαλόπολης. Αυτό φοβάται ο Δημοσθένης και γι' αυτό ακριβώς προειδοποιεί τους συμπολίτες του.

§26 ἐναντίους ἔξομεν πρὸς ἐκεῖνα τούτους: το **τούτους** αναφέρεται στους Θηβαίους (ή κατ' άλλους: στους Αρκάδες). Το πρὸς **ἐκεῖνα** αφορά την ανασύσταση των πόλεων της Βοιωτίας, η οποία βλάπτει τα συμφέροντα τόσο των Θηβαίων όσο και των συμμάχων τους στην Πελοπόννησο, Μεσσηνίων και Αρκάδων, ιδιαίτερα αν οι τελευταίοι εγκαταλειφθούν τώρα «στο έλεος» των Λακεδαιμονίων.

§27 τὰς στήλας: υπήρχε παράδοση στους αρχαίους Έλληνες να αναγράφουν σε πινακίδες και στήλες το κείμενο των συμμαχιών ή σπονδών, που είχαν συνάψει με τους αντιπάλους τους. Οι στήλες αυτές (από ορείχαλκο ή λίθο) διατηρούνταν με προσοχή στους ναούς ή σε άλλους δημόσιους χώρους, για όσο διάστημα οι συμφωνίες (συμμαχίες) παρέμεναν σε ισχύ (πρβλ. Θουκ. 5, 47, 11: **τὰς δὲ ξυνθήκας τὰς περὶ τῶν σπονδῶν καὶ τῶν ὀρκῶν καὶ τῆς συμμαχίας ἀναγράφαι ἐν στήλῃ λιθίνῃ, Ἀθηναίους μὲν ἐν πόλει, Ἀργεῖους δὲ ἐν ἀγορᾷ, ἐν τοῦ Ἀπόλλωνος τῷ ἱερῷ, Μαντινέας δὲ ἐν τοῦ Διὸς τῷ ἱερῷ ἐν τῇ ἀγορᾷ...**, επίσης Θουκ. 5, 56). Φαίνεται πως είχε καταγραφεί σε παρόμοιες στήλες η συμμαχία Αρκάδων – Θηβαίων.

Αυτῶν των στήλῶν την καταστροφή ζητούν οι αντίπαλοι του Δημοσθένη, προτού (να) συνεχίσει η Αθήνα τις διαπραγματεύσεις με τους Μεγαλοπολίτες για τη σύναψη συμμαχίας. Οι αντιπρόσωποί τους όμως δεν στέργουν να καθαιρεθούν αυτές οι στήλες, γιατί δεν επιθυμούν πλήρη διακοπή των σχέσεών τους με τους Θηβαίους, έστω κι αν βρίσκονται τώρα σε δύσκολη θέση. Άλλωστε δεν είναι βέβαιοι για την αποδοχή του αιτήματός τους από τους Αθηναίους

§28 συμμάχους ἡμᾶς ἀδόλως τῶν Μεγαλοπολιτῶν ποιουμένων

για τις περιπτώσεις ανυστερόβουλης προσφοράς συμμαχίας Πρβλ. Ἡρόδ. 1, 69: **Κροῖσος ἔπεμπε ἐς Σπάρτην ἀγγέλους δῶρά τε φέροντας καὶ δεησομένους συμμαχίης, ἐντειλάμενός τε τὰ λέγειν χρῆν (= δίνοντάς τους εντολή τι ἔπρεπε να πουν)... ὦ Λακεδαιμόνιοι... ὑμέας ὦν (= λοιπόν) κατὰ τὸ χρηστήριον (= σύμφωνα με το**

χρησμό) προσκαλέομαι φίλος τε θέλων γενέσθαι καὶ σύμμαχος ἄνευ τε δόλου καὶ ἀπάτης. Επίσης Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 169 (μιλά η Λαμπετώ): καὶ τῶς (τοὺς) μὲν ἁμῶν (= ἡμῶν) ἄνδρας ἁμῆς (= ἡμεῖς) πείσομεν (= πείσομεν) / παντᾶ (= πάντῃ) δικαίως ἄδολον εἰράναν ἄγειν (και τους ἄνδρες μας εμεῖς θα πείσουμε να συνάψουν ολωσδιόλου δίκαιη και ἄδολη, ειλικρινή, ειρήνη). Ακόμη Ξενοφ. Ἑλλην. 3, 4, 5 (ο Αγησίλαος εἶχε ζητήσει την αυτονομία των ἐλληνικῶν πόλεων της Μ. Ασίας και ο Τισσαφέρνης ἐπρεπε να μεταβιδάσει το αἶτημα στον Πέρση βασιλιά): Εἰ τοίνυν θέλεις σπείσασθαι (= να κάνουμε ανακωχή) ἕως ἂν ἐγὼ πρὸς βασιλέα πέμψω, οἶμαι ἂν σε ταῦτα διαπραξάμενον ἀποπλεῖν, εἰ βούλοιο. Ἀλλὰ βουλοίμην ἂν, ἔφη, εἰ μὴ οἰοίμην γε ὑπὸ σοῦ ἐξαπατᾶσθαι. Ἀλλ' ἔξεστιν, ἔφη, σοὶ τούτων πίστιν λαβεῖν, ἥ μὴν ἀδόλως σοῦ πράττοντος ταῦτα μηδὲν τῆς σῆς ἀρχῆς ἀδικήσιν ἐν ταῖς σπονδαῖς.

§30 βέβαιοι σύμμαχοι: τα γεγονότα που ακολούθησαν επιβεβαίωσαν την ορθότητα της παρατήρησης αυτής του Δημοσθένη. Κατέδειξαν όμως και την εμβέλεια του πολιτικού στοχασμού του. Οι Αθηναῖοι αρνήθηκαν να βοηθήσουν τους Μεγαλοπολίτες, οι οποίοι δέχθηκαν επίθεση από τον Αργίδαμο το 352/351 π.Χ. Τους βοήθησαν όμως οι Θηβαῖοι με την αποστολή μεγάλου εκστρατευτικού σώματος.

Η σύγκρουση σε διαδοχικές φάσεις (τοπικές και χρονικές) ήταν αμφίροπη και κατέληξε με τη σύναψη ειρήνης στα πλαίσια της οποίας οι Λακεδαιμόνιοι αναγνώριζαν σιωπηρά την ανεξαρτησία της Μεγαλόπολης (πρβλ. Διόδ. 16, 39). Η Αρκαδική Ομοσπονδία όμως είχε πλέον αποξενωθεί από την Αθήνα και αργότερα, ύστερα από νέα απειλή της Σπάρτης, οι Αρκαάδες απευθύνθηκαν στον Φίλιππο, βασιλιά της Μακεδονίας για βοήθεια. Του έδωσαν έτσι το πρόσχημα και την ευκαιρία να επεκτείνει την επιρροή του και στην Πελοπόννησο.

ὥς ἤδη τι καὶ παρ' ἐλπίδας ἐξέβη: «ὅπως πράγματι συνέβη μέχρι τώρα κάτι τέτοιο ανέλπιστα»¹. Πρβλ. Σοφοκλ. Αντιγ. 392-393: ἄλλ' ἢ γὰρ ἐκτὸς καὶ παρ' ἐλπίδας χαρὰ ἔοικεν ἄλλη μῆκος οὐδὲν ἥδονῃ. «πολλάκις γὰρ καὶ παρ' ἐλπίδας ἂν τι ἐκβαίη» (Δούκας, ό.π.). Στη ζωή των ανθρώπων μπορεί να συμβεί κάτι και χωρίς να το ελπίζουν.

1. Στο μαθητ. εγχειρίδιο (έκδ. ΟΕΔΒ 1999) σελ. 255 έχει παραλειφθεί η φράση αυτή από τη μετάφραση. Παρακαλούνται οι κ.κ. συνάδελφοι να υποδείξουν στους μαθητές τη συμπλήρωση αυτή στην οικεία θέση της μετάφρασης.

§31 ἂν δ' ἀνενέγκωσιν ἄρ' οἱ Θηβαῖοι...αναφέρεται ο ρήτορας στο ενδεχόμενο οι Θηβαῖοι να ξαναβρουν τις δυνάμεις και το ηθικό τους, ώστε ν' αποφύγουν τελικά την ήττα κατά τον Φωκικό πόλεμο Πρβλ. και §28: τοῦ πολέμου περιεστηκότος Θηβαίους.

§32 (Επίλογος)

Και στον **Επίλογο** του λόγου του ο Δημοσθένης φανερώνει το απαράμιλλο ταλέντο του και τη μεγάλη δεξιοτεχνία του στη σύνθεση ρητορικών λόγων.

Με επιγραμματική συντομία, σαφήνεια, λιτότητα και ενάργεια παρουσιάζει ο ρήτορας τα βασικά στοιχεία, που πρέπει να έχει ο επίλογος ενός ρητορικού λόγου: την **ανάμνηση** και την **παθοποιία**, που καταλήγει εδώ σε **προτροπή**. Είναι σαν να λέει ο Δημοσθένης προς τους ακροατές του:

- α) «Σας μίλησα για το **συμφέρον της πόλης μας**, γιατί αυτό με ενδιαφέρει πρωτίστως. Σας μίλησα με αμεροληψία και για τις δύο πλευρές (Αρκάδες, Θηβαίους - Λακεδαιμονίους), χωρίς να παρασυρθώ από προσωπικές συμπάθειες ή αντιπάθειες, όπως δυστυχώς συνέβη με τους πολιτικούς μου αντιπάλους. Αυτοί, με τον τρόπο που μίλησαν, έδωσαν προτεραιότητα στις ατομικές τους προτιμήσεις και φιλοδοξίες (όχι πάντα απαλλαγμένες από ιδιοτελείς σκέψεις και επιδιώξεις). Έθεσαν σε δεύτερη μοίρα το **γενικό συμφέρον**» (**ανάμνηση**).
- β) «Σας συμβουλεύω να συνεχίσετε την παράδοση που εφαρμόζει συνήθως η πόλη μας κατά την άσκηση της εξωτερικής της πολιτικής: να βοηθεί τους αδύνατους και όσους απειλούνται ή αδικούνται από τους ισχυρότερους». (**προτροπή**)

Και οι προικισμένοι ρήτορες όμως δεν πείθουν πάντα το ακροατήριό τους, όσο κι αν ενθουσιάζεται από τον λόγο τους ή τους ακούει με προσοχή ή «κρέμεται από τα χείλη τους». Ιδιαίτερα όταν αυτό το ακροατήριο είναι εκφραστής μιας ακαταγώνιστης πραγματικότητας. Αυτό συνέβη και με τον Δημοσθένη. Αγωνίζεται για να διατηρηθεί το πολιτικό σύστημα **πόλις - κράτος**, στα πλαίσια του οποίου φιλοδοξεί να γίνει η Αθήνα η ηγετική δύναμη στην Ελλάδα, όπως ήταν και στον προηγούμενο αιώνα. Οι «καιροί» όμως έχουν αλλάξει. Οι Μακεδόνες, με τον Φίλιππο στην αρχή και τον Αλέξανδρο στη συνέχεια, οδηγούν ολόκληρο τον Ελληνισμό σε πολιτική ενότητα. Βαδίζει έτσι η Ελλάδα προς το οικουμενικό κράτος και τον κοσμοπολιτισμό του Ελληνιστικού κόσμου, μέσα όμως από την παρακμή και τη διάλυση της **πόλης**, που ήταν «η ιστορική μορφή ζωής

του ελληνικού κράτους κατά την κλασική του περίοδο»... «Ο αγώνας του Δημοσθένη ήταν αθάνατος, όσο και αν το έθνος για το οποίο αγωνιζόταν ήταν θνητό. Μπορεί να θεωρηθεί ως νόμος του πνεύματος, ότι τα μεγάλα ιστορικά πρότυπα ανθρώπινης κοινωνίας, μόνο όταν η ζωή τους γέρνει προς το τέλος της, αναπτύσσουν πρώτη φορά τη βαθιά συναίσθηση και τη θέληση για αυτοσυντήρηση, που τα κάνει ικανά να φτάσουν σε εκείνη την ύψιστη πνευματική έκφραση με την οποία εξακολουθούν και μετά την πτώση τους να ασκούν επίδραση στην ανθρωπότητα. Αυτό έγινε και με το κλασικό πρότυπο των ελληνικών κρατών, την **πόλη**. Μόνο τη στιγμή του έσχατου κινδύνου, την ώρα πια που καταστρεφόταν, βρήκε και η πόλη πρώτη φορά την αιώνια πνευματική της μορφή, στη φιλοσοφία με την **Πολιτεία** και τους **Νόμους** του Πλάτωνα και στην πολιτική με τις **δημηγορίες** του Δημοσθένη» (W. Jaeger).

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΕΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

1. Σκοπός

Στον **Υπέρ Μεγαλοπολιτών** λόγο του Δημοσθένη ο **σκοπός** της επιχειρηματολογίας του ρήτορα είναι διττός:

- α. τήρηση των αρχών του δικαίου και της ισότητας των κρατών
- β. εξυπηρέτηση του συμφέροντος της Αθήνας.

Για να πραγματοποιηθούν αυτά επιβάλλεται να γίνουν τα εξής:

- I) Επαύξηση της επιρροής της Αθήνας στην Πελοπόννησο (έχει συνάψει ήδη αμυντική συμμαχία με τους Μεσσηνίους, τώρα είναι η σειρά των Αρκάδων να προσδεθούν στο «άρμα» της Αθήνας).
- II) μείωση της επιρροής της Σπάρτης στην Πελοπόννησο και γενικά της δύναμής της, ώστε να πάψει ν' αποτελεί κίνδυνο για την Αθήνα στο μέλλον (πώς; Με την αυτονομία Μεσσηνίων και Αρκάδων).
- III) αποδυνάμωση της Θήβας και της επιρροής της τόσο στην Πελοπόννησο (με την απώλεια της κηδεμονίας των Αρκάδων και των Μεσσηνίων) όσο και στη Βοιωτία (με την ενδεχόμενη ήττα της στο Φωκικό πόλεμο και με την επανίδρυση του Ορχομενού, των Θεσπιών και των Πλαταιών, έξω όμως από τα πλαίσια της Βοιωτικής Συνομοσπονδίας, δηλ. με συνθήκες αυτονομίας).

2) Είδος

Τα επιχειρήματα:

- I) Είναι κυρίως **λογικά**. Εξετάζονται με ρεαλισμό και αντικειμενικότητα οι θέσεις και η επιχειρηματολογία των αντιπάλων πλευρών. Με μια λεπτή,

αυστηρά νοητική διεργασία, με οξεία διεισδυτικότητα στην ουσία του προβλήματος και με μια οξυδερκή ανατομία των πιθανών μελλοντικών επιπτώσεων της απόφασής τους οι Αθηναίοι βοηθούνται αποφασιστικά από τον Δημοσθένη στη λήψη ορθής και συμφέρουσας γι' αυτούς απόφασης. Το αίτημα των Αρκάδων για αμυντική συμμαχία και βοήθεια για ν' αντιμετωπίσουν την απειλή της Σπάρτης αποτελεί μια λαμπρή ευκαιρία.

II) Άλλο βασικό γνώρισμα της επιχειρηματολογίας είναι ο σεβασμός του **δικαίου** και γενικά της **ηθικής**.

III) Γενικά η επιχειρηματολογία του Δημοσθένη κινείται σε τρεις άξονες με τους ακόλουθους συνδυασμούς:

- α) Δίκαιον - Συμφέρον
- β) Δυνατόν - Δίκαιον
- γ) Συμφέρον - Δυνατόν

Δηλ. ο ρήτορας προσπαθεί να συνδυάσει και να εναρμονίσει το Συμφέρον (α) της Αθήνας με το Δίκαιον (β) και τα δύο αυτά (α, β) με το Δυνατόν (γ).

Π.χ. είναι **δυνατόν** να υπηρετήσουμε το **συμφέρον** μας (λέει ο Δημοσθένης), δηλαδή:

1) να επιτύχουμε την αποδυνάμωση της Θήβας με την επανίδρυση του Ορχομενού, των Θεσπιών και των Πλαταιών.

2) ν' αποτρέψουμε την ενδυνάμωση της Σπάρτης, αν διατηρήσουν την αυτονομία τους οι Αρκάδες και οι Μεσσήνιοι.

Και όλ' αυτά χωρίς να παραβιάζουμε το **δίκαιον**.

Ενώ: **Οι Θηβαίοι** είναι άδικοι, γιατί έχουν καταστρέψει τον Ορχομενό, τις Θεσπιές και τις Πλαταιές και εμποδίζουν την επανίδρυσή τους. Αντίθετα εμείς ζητούμε την αποκατάσταση του δικαίου (μας συμφέρει).

Επίσης, οι **Σπαρτιάτες** είναι άδικοι, γιατί απειλούν τους Αρκάδες, (που είναι σύμμαχοι των Θηβαίων και τώρα ζητούν να γίνουν και δικοί μας σύμμαχοι) και τους Μεσσηνίους (που είναι σύμμαχοι των Θηβαίων και δικοί μας).

Είναι **δίκαιον** να βοηθήσουμε τώρα τους Αρκάδες, που αδικούνται από τους Σπαρτιάτες, αφού απειλούν την ελευθερία και την αυτονομία τους (μας συμφέρει η σωτηρία τους).

Είναι **δίκαιον** η Σπάρτη να μας βοηθήσει στην ανάκτηση του Ωρωπού (μας συμφέρει), γιατί κι εμείς τη βοηθήσαμε στη Μαντίνεια, όταν κινδύνευε από τους Θηβαίους (μας συνέφερε τότε να μην αυξηθεί η δύναμη της Θήβας).

Είναι **δυνατόν** και εμείς να βοηθήσουμε τους αδικούμενους Αρκάδες και οι Σπαρτιάτες να μας βοηθήσουν, αίροντας την άδικη κατοχή του Ωρωπού από τους Θηβαίους (υπηρετείται έτσι το δίκαιον και το συμφέρον μας).

1η λύση

Στο παρελθόν κάποιοι σας συμβούλευσαν να μη βοηθήσουμε τους Αρκάδες, που κινδύνευαν από τη Σπάρτη, και αρνηθήκατε αυτή τη βοήθεια (άδικο).

Απευθύνθηκαν στους Θηβαίους, τους βοήθησαν, σώθηκαν, έγιναν σύμμαχοί τους (**δίκαιον**).

Τώρα οι Θηβαίοι αδυνατούν να τους βοηθήσουν. Χρειάζονται λοιπόν τη βοήθειά μας.

Είναι **δυνατόν** να τους βοηθήσουμε να σωθούν (**δίκαιον**).

Αν αρνηθούμε θα υποδουλωθούν στη Σπάρτη (απειλείται το **συμφέρον** μας).

2η λύση

Δεν είναι αισχρόν να βοηθήσουμε τώρα τους Αρκάδες:

α) επειδή οι Σπαρτιάτες είναι σύμμαχοί μας,

β) επειδή στη Μαντίνεια οι Αρκάδες ήταν αντίπαλοί μας

Γιατί, αν μας ενημέρωναν τότε οι Σπαρτιάτες για τα μελλοντικά τους σχέδια, ότι δηλ. θ' απειλούσαν την ελευθερία και την αυτονομία των Αρκάδων και των Μεσσηνίων (είναι **δίκαιον** ν' απολαμβάνουν αυτά τα αγαθά οι Αρκάδες και οι Μεσσήνιοι), δεν θα τους βοηθούσαμε τότε να σωθούν (θα ήταν αντίθετα με το **συμφέρον** μας τα μελλοντικά τους σχέδια).

3η λύση

Αν τώρα ενοχλούνται οι Σπαρτιάτες, αν βοηθήσουμε τους Αρκάδες να σωθούν (μας συμφέρει), είναι **δίκαιον**:

α) να θυμούνται τη χάρη που μας οφείλουν, επειδή στο παρελθόν τους βοήθησαμε να σωθούν,

β) να γνωρίζουν ότι δεν δικαιούνται να οργίζονται εναντίον μας, επειδή τους εμποδίζουμε να αδικούν (το κάνουμε για το **συμφέρον** μας)

4η λύση

Η πόλη μας: Έσωσε στο παρελθόν τους Θηβαίους, τους Ευβοείς και τους Λακεδαιμονίους και τους έκαμε συμμάχους. (**δίκαιον** - **συμφέρον**).

Είναι δυνατόν τώρα και οφείλει να σώσει τους Αρκάδες που κινδυνεύουν.

Εφαρμόζει έτσι σταθερή εξωτερική πολιτική (δίκαιον) και ταυτόχρονα υπηρετεί το συμφέρον της.

5η λύση

Οι Λακεδαιμόνιοι προτείνουν την εφαρμογή του δικαίου απ' όλους τους άλλους:

- α) Οι Ηλείοι να λάβουν την Τριφυλία από τους Αρκάδες
- β) Οι Φλειάσιοι να λάβουν το Τρικόρανον από το Άργος
- γ) Οι Αθηναίοι να λάβουν τον Ωρωπό από τους Θηβαίους

Για τον εαυτό τους όμως σιωπούν. Οι προτάσεις αυτές κρύβουν υστερόβουλες προθέσεις (υποκρισία - απάτη). Θέλουν ν' αποτρέψουν αντιδράσεις των άλλων τώρα που απειλούν τους Αρκάδες και συστράτευση όλων αργότερα για κατάκτηση της Μεσσηνίας. Αυτό όμως δεν είναι **δίκαιον** γενικά ούτε και **συμφέρον** για την Αθήνα. Δεν δικαιούνται λοιπόν οι Σπαρτιάτες να μέμφονται όσους αρνηθούν να τους βοηθήσουν για την υποταγή της Μεσσηνίας. Αν δε, γι' αυτό το λόγο, αρνηθούν να βοηθήσουν τους Αθηναίους για την ανάκτηση του Ωρωπού, είναι **δυνατόν** οι Αθηναίοι να συνεργαστούν γι' αυτό το σκοπό με όσους από τους άλλους νοιάζονται για το δίκαιον (συμφέρει τους Αθηναίους).

Πάντως σε κάθε περίπτωση είναι προτιμότερο: να «θυσιάσουν» οι Αθηναίοι τον Ωρωπό, παρά να υποταχθεί όλη η Πελοπόννησος στους Σπαρτιάτες (απειλείται το συμφέρον της Αθήνας).

6η λύση

«Οι Αρκάδες αδίκησαν την Αθήνα χάριν των Θηβαίων». Απάντηση του Δημοσθένη: Δεν είναι σωστό να μνησικακούμε. Μπορεί να μας έβλαψαν τότε οι Αρκάδες. Όσοι όμως τώρα σας συμβουλεύουν να τους διώξουμε και να μη δεχθούμε το αίτημά τους για συμμαχία, επιχειρούν να μας βλάψουν πάλι, όπως στο παρελθόν, που έριξαν τους Αρκάδες (και άλλους Πελοποννησίους) «στην αγκαλιά» των Θηβαίων. Κι όσο πιο έντονη άρνηση προσέβαλαν τότε τόσο πιο έντονη κατηγορία πρέπει να τους απευθύνετε τώρα που σας πρότειναν να μην τους δεχθούμε τότε (βλάβη του συμφέροντός μας).

Γιατί, αν απειλήσουν οι Σπαρτιάτες τη **Μεσσήνη**, θα αναγκασθούμε να συμμαχήσουμε με τους Θηβαίους (για το συμφέρον μας).

Άρα: είναι προτιμότερο να σώσουμε τους συμμάχους των Θηβαίων παρά να βρεθούμε στην ανάγκη να γίνουμε σύμμαχοι των ίδιων των Θηβαίων.

7η λύση

«Πρέπει να καταστρέψουν οι Αρκάδες τις «στήλες», για να γίνουν σύμμαχοί μας» (λένε οι αντίπαλοι του Δημοσθένη).

Απάντηση του ρήτορα: Και οι Αρκάδες να καταστρέψουν τις «στήλες» και οι Λακεδαιμόνιοι να μην τους απειλούν με πόλεμο (**δίκαιον**). Τότε δεν χρειάζεται να εμπλακούν σε πόλεμο οι Αθηναίοι.

Αν αρνηθούν οι Αρκάδες, υπηρετούν την πλεονεξία των Θηβαίων και όχι το δίκαιον.

Οι Λακεδαιμόνιοι θα γίνουν φοβεροί, αν υποτάξουν με πόλεμο τους Αρκάδες (απειλείται το **συμφέρον** της Αθήνας).

Αν οι Αρκάδες καταστρέψουν τις «στήλες» θα γίνουν σύμμαχοι δικοί μας (συμφέρον). Θα αποδυναμωθούν οι Θηβαίοι, ακόμη κι αν σωθούν από τον Φωκικό πόλεμο.

Επομένως συμφέρον μας είναι να βοηθήσουμε τους Αρκάδες για να σωθούν μόνο από 'μάς. Γιατί, αν σωθούν με τις δικές τους δυνάμεις θα πάνε με τους Θηβαίους (**δίκαιον**).

Είναι λοιπόν **δυνατόν** να τους σώσουμε εμείς από την απειλή της Σπάρτης και να γίνουν σύμμαχοι δικοί μας (**συμφέρον**).